

D/63

Várnagy Elemér:

A HÁTRÁNYOS HELYZETET KIALAKÍTÓ TÉNYEZŐK
ÉS EZEK HATÁSA
A GYERMEK SZEMÉLYISÉGÉRE

/Bölcsészdoktori érteke

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Pedagógiai-Pszichológiai
Szakcsoport Könyvtára

"Pedagógiai hitvallásom szerint
a pedagógia elsősorban dialektikus jelenség.
Nem lehet leszögezni semmiféle abszolút helyes
pedagógiai rendszabályt vagy rendszert. Mindig
hibásnak bizonyul minden dogmatikus tétel, mely
nem az adott pillanat, az adott időszak köve-
telményeiből indul ki."

/Makarenko, Művei.7.köt.378.p./

T A R T A L O M

oldal

Bevezetés. I. A személyiség szociológiai és pszichológiai megközelítése.....	2
II. A hátrányos helyzet fogalma.....	11
III. A nehezen nevelhetőség fogalma.....	14
IV. A hátrányos helyzet és a nehezen ne- velhetőség lehetséges következményei	18
A./ A hátrányos helyzet létrejöttének feltételezhe- tő ok-hipotézisei:	
I. A gyermek szociális helyzetéből adó- ható hátrányok.....	28
II. A szülők túlzott elfoglaltságából következő nevelési problémák.....	38
III. A kettős nevelés eredményeként kia- lakulható konfliktusos helyzet.....	41
IV. A mobilitásból, migrációból folyó értalmak.....	43
V. A gyermek hátrányos helyzete és a szülők iskolai végzettsége.....	53
VI. A cigánytanulók különleges helyze- tének következménye.....	59
VII. Az iskolában jelentkező hátrányok	88
B./ A nehezen nevelhetőséget kiváltható ok-hipo- tézisek:	
I. A nehezen nevelhetőség elméleti kér- dései Makarenko tanításának tük- rében.....	104
II. A nehezen nevelhetőség egyes szo- ciálpszichológiai vonatkozásai.....	120
III. A nehezen nevelhetőség néhány szo- ciál-pedagógiai problémája.....	152
IV. A nehezen nevelhetőség bizonyos kriminál-pedagógiai kérdései.....	187
Irodalom.....	199

B e v e z e t é s

Makarenko nagyszerű tömörséggel jegyzi meg, hogy a gyermek alapvetően nem biológiai, pszichológiai aspektusban adott számunkra, hanem elsődlegesen mint "szociális kategória". A marxista szociálpedagógiai vizsgálódás élesen elhatárolódik a nyugati idealista koncepcióktól /pl. empirista-pozitivistá szociálpedagógia, értékelméleti irányzat, vagy Lempert-féle "human relations", stb./, de szerencsére tulajutottunk már az egy időben nálunk is divatos pedagógiai voluntarizmus betegségén, amely többségében verbális hatásokkal akart gyógyítani anélkül, hogy a társadalmi struktúra összhatásainak komponenseit is figyelembe vette volna már a diagnózis, de méginkább a terápia során. Ma már tudjuk, hogy a gyermeket sem szemlélhetjük metafizikusan, hisz az emberi személyiség rendkívül bonyolultsága indokolja elsősorban, hogy vizsgálódásaink a differenciáltságot eredetében létrehozó soktényezős hatásmechanizmusra terjedjenek ki. Makarenko szerint "az embert az egész társadalom neve-li". Következésképp akár a hátrányos helyzetű, akár az un. problémátikus /nehezen nevelhető/ gyermekek kérdéseit vizsgáljuk, e felé az "egész" felé kell közelítenünk, feltárni az egészben a soktényezős jelleget adó részleteket.

Ugy érezzük, hogy mind a hátrányos helyzetű gyermek, mind a nehezen nevelhető gyermek problémája alapvetően

olyan pedagógiai jelenség, amelynél feltétlen és elsődlegesen indokolt a szociológiai metodikával való megközelítés. Tesszük ezt azért is, mert bár a hazai pedagógiai sajtó gyakran foglalkozik e témával /a Köznevelés 1964. 13. sz. óta legrészletesebben a Pedagógiai Szemle hasábjain/, mégsem látjuk elég világosan a kérdés lényegét, a különböző kritériumokból adódó megfogalmazások sokszor a fogalom homályos szövevényét adják, az éles kategorizálásra való hajlamnak engedve gyakran megfeledekezünk a probléma komplex szemléletmódjáról, stb.

Ugy tűnik továbbá, - az eddig megjelent cikkek, tanulmányok bibliográfiáját tekintve - hogy a hátrányos helyzet kérdése főleg didaktikai vonatkozásban vetődött fel, ezért most tágabb, általános pedagógiai értelemben szeretnénk mindkét problémával foglalkozni.

Bár pedagógiai sajtónk világosan elkülöníti a hátrányos helyzet és a nehezen nevelhetőség fogalmi határait, mégis gyakran tapasztaljuk a mindennapi élet gyakorlatában, hogy a hátrányos helyzetű és a nehezen nevelhető gyermekek fogalmainak rögzítése keveredik pedagógusaink tudatában. Azt tapasztaltuk, hogy a két pedagógiai jelenség közötti összefüggések feltárása mind szociológiai, mind pszichológiai vonatkozásban rendkívül izgalmas vizsgálódásokra kínál lehetőségeket.

A következőkben e vonatkozásokban szeretnénk fogalmi elhatárolásokat, illetve összefüggéseket keresni.

I. A személyiség definitív jellegű megközelítését így szok-

tuk megadni: Az egyedi ember tulajdonságainak sajátos egységbe rendezett összessége. Majd - a későbbiekben mi is - ezeket a tulajdonságokat didaktikai szempontokból rendszerezjük, szétválasztjuk, csoportosítjuk, a valóságban adott oszthatatlan integrációt igyekszünk minél világosabban differenciálni.

Ismertek R u b i n s t e i n megállapításai, melyek szerint "a személyiség az ember és a külvilág kölcsönhatásában alakul ki". /Rubinstein, 1967./ Következésképpen "a személyiség fogalma nem pszichológiai, hanem társadalmi kategória". /Rubinstein, 1967./

Igen érdekesen I.Sz. K o n rendkívül izgalmas, Az Én a társadalomban c. művében is abból indul ki, hogy "a személyiség és a társadalom kölcsönviszonyának filozófiai szintű tisztázása nélkül sem a szociológia, sem a pszichológia, sem a személyiség problémájával foglalkozó más tudományok nem tanulmányozhatják értelmesen tárgyukat". /Kon, 1969./ Nem véletlenül fejezi ki e gondolatot a mű eredeti címe is: A személyiség szociológiája.

Egyébként e fenti tömör megfogalmazást K o n további ilyen megállapításai részletezik: "A személyiség fogalma az egyént mint a társadalom tagját jelöli, általánosítja a benne integrálódó, társadalmilag jelentős vonásokat... Mind a szerepek, mind a motivumok, mind a beállítottságok és orientációk társadalmi természetűek... Ebben az értelemben a személyiség strukturáját a társadalmi struktúra hozza létre. A személyiség azonban megismételhetetlen egyedi totalitás is." /Kon, 1969./

Az idézett gondolatsor két lényeges következmény-megjegyzést indokol témánk vonatkozásában:

1. Az említett fogalmak /szerepek, motívumok, orientáció, stb./ társadalmi jellege sejteti, hogy alapvetően tehát szociológiai, és pedig nevelésszociológiai síkban kell megragadnunk a hátrányos helyzetet, valamint a nehezen nevelhetőség problematikáját is.

Ezt azért is hangsúlyozzuk, mert nem szabad megfeledkeznünk a szociológia - és éppen a nevelésszociológia - egyik igen lényeges funkciójáról, nevezetesen a világnézeti-tudatformáló szerepéről. Ez a funkció V. A. J a d o v ismert szovjet szociológus szerint több szinten valósul meg. Emeljünk ki témánk vonatkozásában kettőt. A világnézeti-tudatformáló funkció egyik oldala abban nyilvánul meg, hogy gondosan megvizsgáljuk a mai társadalmi viszonyokat, megállapítunk ellentmondásokat, majd ezeket problémákká fogalmazva mintegy visszahatást gyakorlunk a társadalom öntudatára, a társadalmi közgondolkodásra. Másrészt az említett funkció lényegében mindig konkrét tényekből, eredményekből, tehát "lentről" indítja a vizsgálódást, az elemzést, azaz a hipotetikus jellegű társadalom-modelleket a filozófiára hagyja. /V.ö. Valóság, 1969. 10.sz./ Így mi is csak ilyen jellegű kísérletet teszünk témánk irányában, hármiféle séma, típus, vagy modell felállítását mellőzve.

2. Ugyanakkor a személyiség "megismételhetetlen egyedi totalitás" jellege feltétlen eloszlatja azt a tévhitet, mintha a személyiség nem tartozna a pszichológia körébe. Igaz ugyan, hogy a személyiség a maga egészében nem pszichológiai képződmény /mint majd látni fogjuk, - sokszor

még a tulajdonságstruktúra anatómiai-fiziológiai, tehát öröklött szférái sem!/, s ezért nem lehet csupán a pszichológia tárgya. De ugyanakkor az is vitathatatlan, hogy a pszichikus jelenségek szükségszerűen hozzátartoznak a személyiséghez. Következésképp témánkat illetően is elképzelhetetlenek a szociológiai aspektus mellett bizonyos pszichológiai vizsgálódások, különösen a nehezen nevelhetőség kérdésének kutatásakor.

Végso soron tehát, mivel az ember személyisége biogén, pszichogén és szociogén elemek integrált egységét képezi, csak komplex vizsgálatokkal közelíthetjük meg a kérdés lényegét.

Jan S z c z e p á n s k i így definiálja a szociális személyiség fogalmát: az ember azon tartós tulajdonságainak komplexuma, amelyek befolyásolják magatartását, biológiai és pszichológiai tulajdonságainak bázisán épülnek fel, s azoknak a közösségeknek a strukturájából és kulturájából fakadó hatásokból erednek, amelyekben az egyén nevelkedett és amelyekben részt vesz. /Szczepánski, 1968./

E szerint a szocializálás folyamatában alakuló szociális személyiség a következő szociogén elemeket hordozza magában:

1. a személyiség kulturális eszménye;
2. társadalmi szerepek a különböző közösségekben;
3. szubjektív én /mások hatására saját személyünkről alkotott elképzelés/;
4. visszatükrözött én /mások rólunk alkotott elképzeléséből magunkra vonatkozóan rekonstruált elkép-

zelések összessége/.

Kiegészítésképpen igen figyelemre méltó Zygmund Bauman megjegyzése, mely szerint a személyiségnek igen lényeges összetevője az ún. önmagáról alkotott elképzelése /autosztereotip/, vagyis az az elképzelés, melyt az ember kialakít a társadalomban elfoglalt helyéről, jogairól, kötelességeiről, s arról, hogyan teljesíti ő maga e kötelességeket. /Bauman, 1967./

Gerth és Mills szerint az embernek önmagáról alkotott elképzelése úgy fejlődik és változik, ahogyan az ember társadalmi tapasztalatainak következtében tudatosítja más emberek elvárásait és értékeléseit. Az embernek önmagáról alkotott elképzelése a fejlődési folyamat során azokból az elképzelésekből alakul ki, amelyeket más emberek alkotnak róla, a helyeslés vagy a helytelenítés gesztusai következtében. /Gerth-Mills, 1953./

Mindezen elemek integrált összessége adja tehát az ún. szociális személyiséget.

Mielőtt azonban témánkat tekintve a személyiség mélyebb elemzésébe kezdenénk, tisztázzuk néhány már eddig említett alapfogalom jelentését, melyeknek egyértelmű fel fogása elengedhetetlen a további vizsgálódások során.

Gyakran előforduló, ma már külön bibliográfiával rendelkező fogalomkör a szerep-probléma. Szimplifikálva sokszor halljuk, olvassuk, hogy egy meghatározott helyzetű személy megszabott társadalmi szerepet játszik. Mit értünk ezen? Lényegileg szerepen a funkció értendő, a viselkedésnek az a normatív módon jóváhagyott mintája, amelyet

az adott pozícióban /pl. osztályban, családban, uttörő
őrsben, galeriben, stb./ mindenkitől elvárnak.

R u b i n s t e i n klasszikus megfogalmazásában
"az inditék, a motivum /kiemelés tőlem/ nem egyéb, mint
csirájában vett jellemvonás"... "Az életkörülményekből fa-
kadó inditékok jelentik a jellem építőanyagát". /Rubinste-
in, 1967./ A hátrányos helyzet vonatkozásában is, de kü-
lönösen a nehezen nevelhető gyermek esetében figyelemre
méltó e megállapítás. G y ö r g y Julia írja egyik ta-
nulmánya összegező értékelésében: "Nem állítjuk azt, hogy
minden disszociális gyermekből felnőtt korára feltétle-
nül antiszociális, kriminális egyén válik; de azt igen,
hogy minden felnőttkori antiszociális állapotot megelő-
zőtt egy hosszú processzus, mely a korai és legkorábbi
gyermekkorban indulhatott el. Ez a folyamat a külső kö-
rülmények kedvezőbbé alakulásával megállhat, a gyermekben
érzelmi áthangolódás következhetik be, s így a fejlődés
normális kerékvágásba kerülhet." /György, 1967.b./

Orientáció. - Ismeretes, hogy a magatartás a szemé-
lyiségnek az a hajlandósága, hogy meghatározott motivu-
mokat válasszon; az orientáció pedig ugyanennek a személyi-
ségnek az a törekvése, hogy meghatározott /pozitív vagy
negatív/ magatartásokat öltson.

S végül a szindróma fogalmán azt a jelenséget ért-
jük, hogy pl. X. gyermek személyiségében az A magatartás
megjelenését is /pl. iskolai kudarc-élményből csavargás,
majd lopás, esetleg betörés, stb./. Akkor is beszélünk
szindrómáról, midőn statisztikai elemzés útján a szemé-

lyiség felszíni rétegeinek vizsgálatáról áttérünk a mélyebb szférák kutatására, s a továbbiakban e rétegek képét a felszíni rétegek elemzése során megtalált elemekből építjük fel hipotétikusan. Jelen vizsgálódásunk során e módszert többször alkalmazzuk, ezért tartjuk fontosnak itt a fogalmi megkülönböztetéseknel megemlíteni.

Végso soron azt kell mondanunk, hogy az ember viselkedése két tényező együttes hatásának eredménye: a környezet külső hatása és az ember személyisége. Evidens, hogy az ontogenezis folyamatában e két faktor eggyé olvad /interiorizáció/, hisz a személyiség is a környezet halmozódó hatásmechanizmusaira alakul ki. Mégis a következőkben, a konkrét, egyes viselkedési aktusokban elkülönítve szemléljük a két ható tényezőt.

Ezt megelőzően azonban vizsgáljuk meg az emberi személyiség egészét részeire bontva, hogy azután megkeressük azokat a defektív zónákat, melyek elsődlegesen károsodnak - véleményünk szerint - hátrányos, illetve problematikus szituáció esetén.

A személyiség vizsgálatakor alapjaiban a funkció és szerkezet kettősségéből és egyben dialektikus kölcsönhatásából kell kiindulnunk, amit a pavlovi klasszikus terminológia a "dinamika és struktúra egysége" elveként jelöl meg. A személyiség funkcionális oldalát közismerten a pszichikus folyamatok /megismerési, akarati, érzelmi/ világa adja. Ezekre nem térünk ki most különösebben. Témánk vonatkozásában fontosabb a strukturális szféra, mely a pszichikus tulajdonságokban manifesztálódik. A tulajdon-

ságok általában így csoportosíthatók: egyrészt az anatómiai-fiziológiai adottságok, vagyis a személyiség veleszületett természeti tulajdonságai, mint pl. a szervezet jellemző sajátosságai, az idegrendszer jellegzetes szerkezete, az idegműködés tulajdonságai, stb, másrészt a személyiség egyedi életfolyamatában kialakult ún. szerzett tulajdonság-strukturák, mint amilyenek a képességek, a jellem és a személyiség irányultsága /érdeklődés, életterv, életcél, eszmények, elvek, világnézet, stb./.

Az adottságok diszpozíciókat jelentenek a későbbi személyiségfejlődés vonatkozásában, melyek részint biológiai /genetikus/, részint fiziológiai /intrauterin élet, szülés, stb. körülményei/ tényezők hatásainak eredményeként jönnek létre. Mindkét tényező vizsgálatainkban elsődlegesen morfológiai jelleget hordoz, a diagnosztikában pedig /mind a nehezen nevelhető mind a hátrányos helyzetű gyermek esetében/ a szomatikus, illetve a fiziológiai status praesens megállapításánál jelentkezik.

Az említett szerzett tulajdonság-strukturák kialakításában az aktuális környezeti tényezők és a nevelés játszanak döntő szerepet, melyeknek alapvetően családi és iskolai vetületei emelhetők ki. A diagnózisban e faktorokat a környezeti, illetve a pszichológiai status praesensnél vesszük alapul.

Tanulmányunkban tulnyomórészt a környezeti hatások és a helytelen nevelés következményeiként előálló személyiségkárosodásokkal szeretnénk foglalkozni, kevésbé az organikus eredetű sérülésekkel, személyiségzavarokkal.

Ugy érezzük, sőt meggyőződésünk, hogy a hátrányos helyzetű tanuló személyisége evidensen, de az un. problematikus, nehezen nevelhető gyermek is normális személyiség, mégcsak nem is surolja a gyógypedagógiai határeseteket sem. Hogy mégis időnként szükségszerűen érintenünk kell a biológiai-fiziológiai faktort is, a későbbiek során indokolást nyer.

Felvetődik tehát a kérdés, hol, a személyiség melyik része, elemek¹ károsodik a hátrányos, illetve a nehezen nevelhetőségi szituáció esetén?

Az eddigi tapasztalatok arra mutatnak, hogy hátrányos helyzet esetén elsődlegesen a képességek károsodnak, retardálódnak, vagy maradnak improduktív állapotban, a nehezen nevelhető gyermek személyiségében pedig a jellem torzulása, esetleges defektivitása következik be.

R u b i n s t e i n definiálásában a képességek a pszichikus folyamatok /tevékenységek/ rögződésének eredményei, melynek segítségével történik a cselekvés vezérlése; ugyanigy a jellem is a vezérlést ellátó indítékoknak az általánosított és a személyiségben rögződött rendszere. /v.ö. Lét és tudat IV. feje. 2.§. és Az általános pszichológia alapjai XVIII. feje./

Nézzük először a képességeket. Azoknak a pszichikus sajátosságoknak a bonyolult képződményét, komplexusát nevezzük képességnak, amelyek alkalmassá teszik az embert a társadalmilag hasznos tevékenységre. "Az individualizmusra épült társadalmakban a képességek problémája csak az egyéni érvényesülést érinti, a szocialista, kommunista társadalomban viszont közösségi értelmet kap: elsőrendű ér-

deke az államnak, hogy megteremtse a feltételeket a képességek átfogó és sokoldalú fejlődéséhez." /Rubinstein, 1967./

II. Vegyük tehát a hátrányos helyzet fogalmát. Általában az átlagnál nehezebb körülmények között élő, családi mikro- és makrokörnyezeti ártalmaknak különösen kitett gyermekeket szokták e kategóriába sorolni. Megjegyzendő, hogy e vonatkozásban jelentkeznek leggyakrabban a nehezen nevelhető gyermekek problémáival történő átfedések, egybeesések, illetve esetenként téves keveredések is.

Egy tágabb értelmezésben a hátrányos helyzet fogalma azonos a fizikai dolgozók gyermekeinek problémáival. A két értelmezés nem áll éles ellentétben egymással, hisz az előbb említett kategóriába tartozó gyermekek is általában munkás-paraszt származásuak, inkább a segítség célja és iránya mutat túl a korábbi értelmezés pedagógiai szempontjain. Ez esetben ugyanis már nemcsak a tanulmányi lemaradás elleni küzdelemről van szó, hanem az egész személyiség, valamint azon belül különösen a szóbanforgó képességek kibontakoztatásáról, s ezzel végső soron a továbbtanulás elősegítéséről.

Említettük a bevezetésben, hogy a személyiség vizsgálatánál, fejlesztésénél a társadalmi struktúra hatásmechanizmusát is feltétlen figyelembe kell vennünk. Mi is a társadalmi struktúra? Talán úgy fogalmazhatnánk meg, hogy egy bizonyos egészet jelentő társadalmi egység felépítése, amely a részek különállását és összefüggését egyaránt kifejezi. Általában elfogadott, hogy a társadalmi struktúra tanulmányozása magyarázatot ad a történelmi események-

ményekre, a társadalmi jelenségekre, azonban pedagógiai kutatásokban még nem építettünk eléggé rá. Pedig ismeretében az individuális ember tevékenysége is könnyebben megérthető, viszonylag előre kiszámítható.

A marxista társadalomszemlélet a társadalmak osztályokra való tagozódását tekinti alapvető szempontnak egy-egy konkrét társadalmi alakulat strukturájának meghatározásához. Az egyének, illetve csoportjaik különböző helyet foglalnak el a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében, azaz különböző a viszonyuk a termelési eszközökhöz. Így azután különböző az osztályok szerepe a munka társadalmi szervezetében, továbbá eltérés van közöttük a társadalmi javakból való részesedésük megszerzési módjai és nagysága tekintetében.

Ismeretes előttünk, hogy a magyar szocialista társadalom strukturája ma átmeneti jellegű. Főbb ismérveit egyrészt a tulajdonviszonyok minősége szerint, másrészt a foglalkozási ágak, azaz a munkamegosztás szerint tudjuk elkülöníteni.

Milyen kapcsolatban van mindez témánkkal? - vetődik fel a kérdés. - Köztudomásu, hogy pl. a munkamegosztás alapján történő elkülönülés során az itt vagy ott elfoglalt pozíció meghatározott iskolai végzettséghez kötött. Tehát az iskola tervszerűen irányított nevelő hatásrendszerével a társadalmi rétegek mobilitásának egyik legalapvetőbb mozgatója. Persze a struktúra és funkció dialektikus kölcsönhatása, e gysége nemcsak a biológiában, pszichológiában érvényesül, hanem társadalmi vonatkozásokban is. Tud-

juk, hogy az MSZMP VIII. kongresszusa megszüntette a tanulók származás szerinti kategorizálását, és kimondta, hogy középiskolai, egyetemi és főiskolai felvételeknél a képességet, a rátermettséget kell alapul venni. A határozat kiemelte, hogy a fizikai dolgozók gyermekeivel fokozottabban kell törődni. Közben azt tapasztaltuk, hogy a fizikai munkások tehetséges és rátermett gyermekei a keletlőnél kevesebb arányban jutnak el az egyetemekre, főiskolákra. Így tehát a szellemi dolgozó réteg társadalmi selekciós bázisa egészségtelenül leszűkült, tulságosan csak önmagából meritette utánpótlását. A IX. kongresszus megerősítette a tényt, hogy a munkás-paraszt gyermekek egy része ma még a többiekhez képest hátrányos szociális, kulturális és családi körülmények között él, melynek következtében egyes dolgozó rétegek gyermekei a bennük rejlő adottságokat csak korlátozott mértékben tudják kifejleszteni. A következtetéseket levonva a Művelődésügyi Minisztérium 1964-ben elvi állásfoglalást és módszertani levelet adott ki a kongresszus határozat végrehajtására, melyben körülhatárolta a hátrányos helyzetű tanulók kategóriáit, valamint megjelölte a segítség útját is.

Tudjuk, hogy a munkásosztály vezető szerepe elengedhetetlen feltétele annak, hogy társadalunk szocialista társadalommá fejlődjék. Azonban a munkásosztály csak akkor felelhet meg történelmi feladatának, csak akkor képes politikai, gazdasági és kulturális feladatait megoldani, ha ifju nemzedékét sokoldaluan fejlett emberekké neveli, akik tudatában vannak az őket mint leghaladóbb osztály tagjait

terhelő felelősségnek. Ez tehát kötelező feladatot ró az iskolára: olyan támogatásban kell részesíteni a munkások, szövetkezeti parasztok gyermekeit, olyan fejlődési lehetőségeket kell számukra biztosítani, hogy később bármilyen helyre is kerülnek a társadalomban, meg tudjanak felelni azoknak a feladatoknak, amelyek rájuk várnak. Következésképpen a hátrányos helyzetű gyermekekkel való fokozott törődés nem csupán a gyenge tanulmányi eredmények javítására, felzárkóztatására irányuljon, hanem a képességek kibontakoztatására a munkás-praszt szülők azon gyermekeinél, ahol ez valamilyen okból gátlódik, lelassul, vagy esetleg teljesen akadályozódik. Az elmúlt évben egy Baranya megyei vizsgálat a következő képet adta e vonatkozásban: a fizikai dolgozók gyermekeinek tanulmányi eredményeit 6 tantárgy tükrében vizsgálták. A jeles tanulók között tantárgyaktól függően 13-22 %-kal vannak kisebb arányban fizikai dolgozók gyermekei, mint az iskolai számarányuk, mert ma még pedagógusaink figyelme jobbra az egészen gyenge tanulókra irányul, főleg, s kevésbé a tehetségesekre. Persze azért fejlődés mutatkozik e területen is, mert pl. az említett megye tanulmányi versenyének győztesei közül 16 tanuló-ból már 9 /56 %/ fizikai dolgozók gyermeke volt!

Ugy véljük, hogy éppen a képességek kibontakoztatásának megragadásával érhetjük el, hogy a hátrányos helyzet fogalmát nem csupán oktatáselméleti sikra leszűkítve szemléljük.

III. Mármost, ahogyan a társadalmilag kidolgozott cselekvési módok a képességeket érintik, ugyanigy a jellemhez

tartoznak mindazok a társadalmilag kidolgozott viselkedési módok, amelyek megfelelnek a társadalom által tagjaival szemben támasztott követelményeknek. Amilyen mértékben a gyermeki személyiség viselkedései eltérnek e mikro- /család, iskola, ifjúsági mozgalom/ vagy makrokörnyezeti követelményektől, beszélhetünk nehezen nevelhető, problematikus, esetleg már antiszociális személyiségről. Mivel tehát az ember jelleme egyrészt indítékokból, másrészt az általa elsajátított, nem közvetlenül az indítékokra épülő viselkedési módokból tevődik össze, mindkét komponenset figyelembe kell vennünk a "nehéz esetek" vizsgálatakor. Gyökerében a gyermeki tevékenységre kell irányítanunk figyelmünket, ugyanis "valamely cselekedet szituatív eredetű motivuma vagy indítéka egyuttal már csirájában a jellem személyiségvonása". /Rubinstein, 1967./

Ezen elméleti fejtegetést igazolja az a gyakorlati tapasztalat, mely szerint a nehezen nevelhetőség leggyakrabban reakció, felelet a gyermek helytelen értékelésére és besorolására az otthoni, iskolai és szélesebb társadalmi környezetbe. Minél tovább tart ez a helytelen értékelés, annál tartósabban rögzítődnek a szociális visszaválaszok, továbbá a szubjektív nyugtalanságnak, kiegyensúlyozatlanság érzésének egyre súlyosabb formája alakul ki, mely azután megmutatkozik gyakran a kialakult, érvényben lévő társadalmi normák, erkölcsi elvek negligálásában is. A nehezen nevelhetőség esete potenciálisan tehát fokozatosan szociális destrukcióvá nőheti ki magát, erkölcsi, gazdasági, sőt politikai következményekkel.

E pszichológiai jellegű probléma mellett van egy szociológiai aspektusa is a nehezen nevelhető gyermek fejlődésünk jelenlegi szakaszában meglévő "produktivitásának". Éspedig az a tapasztalt tény, hogy szocialista társadalmunkban bizonyos rendkívül pozitív, a fejlődést előrevivő, gyorsító társadalmi jelenségek átmenetileg, egyes helyeken, bizonyos rétegekre mégis negatív hatást gyakorolnak. /Ez egyébként megint olyan jelenségsor, ahol igen erős a kapcsolat a hátrányos helyzetű gyermekek problémáival./

Így pl. az iparosodás, urbanizáció, stb. fejlődést mutató tendenciák, de ugyanakkor együtt jár velük a belső vándorlás /migráció/, ami sok embert elbizonytalanít, bizonyos talajvesztettségű érzés /új környezet, a régi elhagyása/, stb. következhet be. Vagy pl. a nők munkába állítása, a család strukturájának a megváltozása is a fejlődést tükrözi, átmenetileg azonban a válások számának emelkedését, az anyák túlzott lekötöttségét, a családi harmónia, érzelmi kötődési szerep megingását jelentheti. - Nem kétséges, az életszínvonal emelkedése is pozitív előjele társadalmunknak, mégis sokszor azt vesszük észre, hogy egyes rétegek tudati elmaradottságából adódóan a nagyobb jövedelmet több alkohol fogyasztására használják, vagy másutt pl. agyon kényeztetik gyermekeiket.

Az eddigiekben főleg az aktuális tényezőket említettük, mint ártó hatásokat. Bizonyos megjegyzéseket azonban feltétlen figyelembe kell vennünk a teljes személyiségkép megragadása érdekében a biológiai-fiziológiai faktorok vonatkozásában is. Éspedig:

A nehezen nevelhetőség esetét tekintve G e g e s i Kiss Pálra hivatkozva állítjuk, hogy bármiféle környezeti ártó hatásra kialakult személyiségzavar létrejötte lehetőségének szinte mindig vannak bizonyos biológiai jellegű előfeltételei. Egyes ilyen tényezők - Gegesi Kiss terminológiájában "történelmi környezeti tényezők" - bizonyos egyedek szervezetében az ősökön, a szülőkön átörökitetten, mintegy funkcionális szempontból "potenciális locus minoris resistentiae" hátrahagyását eredményezik. /Gegesi Kiss-Liebermann, 1963./

Ugyanakkor a hátrányos helyzet vonatkozásában nem fogadjuk el az un. "szellemi gén" fogalmának értelmezését, melyet T h o r n d i k e említ az emberrel és a társadalmi életben játszott szerepével kapcsolatban. /Thorndike, 1943./ Ugyanis az öröklődés és a változékonyság összefüggenek, az ember és képességei a világgal való kölcsönhatásban fejlődnek. E hatás alapvető tényezői és irányítói végső soron a környezet és a nevelés.

Tehát a társadalmi-környezeti hatás funkcióit kell vizsgálnunk, ha szociológiailag akarjuk megközelíteni a hátrányos helyzetű és a nehezen nevelhető gyermekek problémáit. Ugy véljük, hogy e globális nagy hatásmechanizmus működését tekintve, három lényeges funkciót különböztethetünk meg: a kondicionálást /szoktatás/, a nevelést és az oktatást. Míg a nevelés helytelen módszerei következtében válik nehezen nevelhetővé a gyermek, kellő hatékonyságu oktatás hiányában lesz hátrányos helyzetűvé, addig a családban, majd az iskolában elsikkadó, az adott sze-

mélyiség igényének meg nem felelő intenzitású kondicionálás következményei nehezen nevelhetőség és hátrányos helyzet egyaránt lehetnek. Tudjuk természetesen, hogy a három faktor itt sem választható el mereven egymástól, hisz a személyiség integrált jellege ismét kizárja ennek lehetőségét; tapasztalataink szerint mégis állitható, hogy a személyiség károsodásakor mindig a jelzett ható tényezők, funkciók "speciális elégtelenségeiben" keresendők és találhatók a defektív tünetek okai.

Míg eddig a két tünetforma különbségeire próbáltunk elsősorban koncentrálni, a továbbiakban az összefüggések feltárását keressük. Említettük, hogy részleges egybeesés logikai viszonyát találjuk a két fogalom között. A különállás világos, az érintkezési felületeket pedig úgy találjuk meg legtisztábban, ha a két szituáció lehetséges következményeit vesszük figyelembe, melyekre a diagnózis során jelentkező tünetekből következtethetünk. Ezek feltárása elengedhetetlen a preventív munka kidolgozása érdekében.

IV. Mind a hátrányos helyzetnek, mind a nehezen nevelhető szituációnak – úgy véljük – lényegileg két lehetséges következménye adott. Eस्पedig a hátrányos helyzetnél egyrészt a társadalmi inadekváltság, másrészt a disszociális állapot. Ugyanakkor a nehezen nevelhetőségből eredően egyrészt a társadalmi inadaptivitás, másrészt az antiszociális magatartás. Az előbbi kettőnél tehát elsődlegesen a képességek korlátozásáról van szó, az utóbbiaknál pedig a jellemvonások negativitása jelentkezik. A két-két megkülönböztetés egyben intenzitási fokozatot is jelent: a viszony-

lag "egyszerűbb" társadalmi inadekváltság /a személyiség képességeinek kiaknázatlansága, nem ökonomikus beállítása/ nyilván nem olyan súlyos mint egy disszociális státus /pl. a cigánygyermek jó részének veszélyeztetett helyzete/; ugyanígy a "sima" társadalmi inadaptivitás /"nehéz" esetek az osztályban, rajközösségben/ nem olyan káros még /de az-za lehet!/ mint a kifejezetten antiszociális magatartás /a kriminalitás különböző foku megnyilvánulásai/.

Az összefüggés azonban nemcsak ilyen vonatkozásban jelentkezik, hanem keresztező irányban is tapasztaljuk. Nem minden esetben, de gyakran előfordul, hogy a társadalmilag inadekvált ember egyben inadaptív magatartásformát is ölt. Hasonlóképpen gyakori a disszociális állapotból eredő kriminális tevékenység is. Nem jelenti e tény perzeze azt, hogy minden hátrányos helyzetű gyermek egyben nehezen nevelhető is, különösen akkor nem, midőn az említett tágabb interpretációt /fizikai dolgozók gyermekei/ vesszük alapul. A szűkebb terjedelmű értelmezésben felfogott gyermekanyag azonban /az átlagnál nehezebb körülmények között élő, családi és egyéb mikrokörnyezeti ártalmaknak kitett gyermek/ az esetek többségében egyben nehezen nevelhető statust is teremt. A kérdés rendkívül differenciált vizsgálódást igényel, mert egy 6-8 gyermekes családban pl. esetleg anyagi-szociális vonatkozásban hátrányos lehet egy gyermek helyzete, ugyanakkor a családi közösségben nagyszerű nevelési eljárásokkal formálhatják a szülők, tehát nem lesz "nehéz eset" az iskolában sem; ugyanakkor az egyke, akit túlkényeztetnek a szülők, nehezen nevelhető lesz az iskolai közösségben, holott sokszor semmiféle anyagi vagy szellemi

/pl. szülők műveltsége, iskolázottsága/ hátránya nincs osztálytársaival szemben.

Ezért, ha gyógyítani akarunk, korrekciót végrehajtani, mindig az egész személyiséget kell néznünk a funkció és struktúra egységében. A terápiánál azonban, éppugy mint a diagnózisnál, az okok feltárásával, részletes analízissel tudunk csak eredményesen eljárni. Tehát a következőkben először szeretnénk feltárni néhány olyan ok-hipotézist, melyek a hátrányos helyzet létrejöttének főbb feltételezései lehetnek, majd néhány, a hátrányos helyzetből fakadó vagy azt teremtő "nehéz eset" leírásával kazuisztikus úton szemléltetni a két szituáció lehetséges összefüggéseit, illetve különbségeit.

* + + + + *

A./ A hátrányos helyzet létrejöttének feltételezhető ok-hipotézisei.

Mindenki előtt ismeretes az idézett MM. rendelet által megjelölt 5 kategória a hátrányos helyzetű gyermekeket illetően. Jelen tanulmányban lényegileg erre építve, részben szűkitve, részben bővítve a kategóriákat folytattunk vizsgálatokat. Elsődlegesen a kiváltó okok alapján végeztünk felosztást, illetve tettünk besorolási kísérletet:

1. szociális helyzetből adódóan /anyagiak, lakás, stb./;
2. szülők túlzott elfoglaltsága következtében;
3. a kettős nevelés eredményeként;
4. a családtagok vándorlása miatt /^ebájárók, kijárók, utazgatók/;

5. a szülők iskolázatlanságából;
6. cigánytanulók különleges helyzetéből;
7. iskolai hátrányokból fakadóan.

A tágitás világos a felsorolásból, a szűkités onnan ered, hogy pl. a veszélyeztetettség, brutális környezet, túlkényeztetés, stb. problémáival a nehezen nevelhető gyermek kérdéseinél kívánunk foglalkozni, hisz ezek az esetek adják éppen az egybeesést jelen témánkkal.

Előzetesen megjegyezzük - bár a későbbiekben tanulmányból ez világosan kitűnik -, hogy zömmel falun élő gyermekek hátrányos helyzetével foglalkozunk. A bevezetőből már kitűnt, hogy a szociológiai kutatások általában a tudati-ideológiai viszonyok és a gazdasági viszonyok kölcsönös összefüggését vizsgálják. E fő cél elérésére jelen témánknál a falut alkalmasabbnak találjuk mint a várost. /Bár összehasonlításként városi gyermekeket is néztünk./ Ugyanis ma a város homogénabb társadalmi formáció, mint a falu. Éspedig e megállapítás nemcsak a szocialista társadalom falujára érvényes, hanem világjelenséggént állítható. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a falu szociológiai vizsgálata nem azonos ma már a parasztszociológiával. Tehát nem eshetünk abba a hibába, hogy a falu lakosságát azonosítjuk a mezőgazdasági lakossággal, vagy az egységes parasztosztállyal. Érdekes képet mutat a mezőgazdasági lakosság aránya az összes népességhez viszonyítva 1930 és 1960 között.

Év	Egység	Mozógazdaság	Egyéb
1930	millió fő	4,50	4,19
	százalék	51,80	48,20
1960	millió fő	3,54	6,42
	százalék	35,50	64,50

Az arány tehát csökkenő tendenciát mutat egyre inkább iparosodó társadalmunkban. Hogy ennek ellenére mégis témánk vonatkozásában a falusi viszonyokat választottuk, éppen a jelzett heterogenitás kínálta. A különféle társadalmi mozgásokból /urbanizáció, mobilitás, migráció, stb./ adódó előnyök és hátrányok falun élesebben jelentkeznek napjainkban, mint városban.

A helyzet bonyolultságából következik, hogy a vizsgálódás módszereit is sokrétűen kell megválasztani: társadalmi-gazdasági statisztika, vélemény-kikérdezés, egyéni interjú, iskolai dokumentációs anyag tanulmányozása, megfigyelés, stb. Jelen írásunkban alapvetően a statisztikai módszert alkalmaztuk, kiegészítve még a felsorolt egyéb módszerekkel. Ugyanis ha a pedagógiában mérni akarunk, feltétlen a statisztikára kell építenünk. Lenin fogalmazta meg, hogy csak akkor dönthetünk pedagógiai kérdésekben, ha komolyan és lelkiismeretesen keressük az adatokat /A Népművelési Minisztérium politikájának kérdéséhez/.

Vizsgálódásunk kiindulásául egy 50 kérdésből álló kérdőívet választottunk, mely sorozatot 3 szakaszban egy-egy hónapos időközben töltöttünk ki összesen 159 gyermek-

kel. Ebből a létszámból 110 tanul falusi iskolában és 49 városiban. Zömmel az 1968/69. tanévben nyolcadik osztályba járó tanulóknak tettük fel a kérdéseket /113 gyermek/, 32 hetedik osztályos tanuló is adott választ, valamint 14 harmadikos gyermek. Ez utóbbiak továbbá 35 nyolcadikos városi iskolában tanult. A települések iskolái véletlen kiválasztás alapján lettek a vizsgálat tárgyai. Baranyában Pécs város egyik peremterületi iskoláján kívül /Pécsszabolcs-bányatelep/, két községben vettünk felmérést, éspe-dig Kővágószőlős, valamint Versend települések iskoláinak egy-egy osztályában. Összehasonlításként Somogyban Darány községet néztük meg, Zalában Nagykanizsa egyik iskolájára esett választásunk, továbbá az egy hetedik osztályt Csornán vizsgáltuk meg. Összesen tehát 6 iskola egy-egy osztályának tanulóitól származnak adataink. Utólag vettük észre, hogy a szerencsés véletlen folytán jól választottunk a témát illetően, mert míg Darány, Csorna és Nagykanizsa esetén "normál" helyzetet mértünk fel falusi, illetve városi ismerváltozattal, addig a másik három helyen speciális helyzetek adódtak. Így pl. Kővágószőlős jellegzetes az urbanizációs folyamat lendületében fejlődő településformáció /uránbányászat/, Versend igen erősen cigánylakossággal telített község, Pécsszabolcs peremterületi jelleggel, a jelzett osztályban 50 % cigánygyermekkel adják vizsgálatainkban az érdekes összehasonlítási alapokat. A kérdőívek viszonylag magas kérdésszáma úgy alakult ki, hogy sok indirekt kontroll kérdést is kellett feltennünk a realitás biztosítása végett. A három szakaszos kérdőív a következő kérdésekre kért választ a gyermekektől:

I.

1. Hányadik osztályba jársz?
2. Hány éves vagy? /Írd le születésed helyét, évét, hónapját, napját/
3. Szüleid élnek-e? - Igen, mindketten. - Apa nem. - Anya nem. /Itt is a megfelelő szót húzd alá!/
- Anya:
4. Hány évesek szüleid? - Apa: - Anya:
5. Szüleidnek mi jelenleg a foglalkozása? - Apa:
- Anya:
6. Mi szüleid legmagasabb iskolai végzettsége? - Apa:
- Anya:
7. Szüleidnek mennyi a jövedelme havonta? - Apa:
- Anya:
8. Hány eltartott személy /jövedelem nélküli/ van rajtad kívül a családban?... Ezek közül gyerekek /testvéreid/ hányan vannak?... És hány más, veletek egy alakásban élő egyéb jövedelem nélküli családtag /pl. nagyszülő, nagynéni, nagybácsi, stb., akik kereset nélkül vannak/?
..... /Sorold fel!/
- Apa:
9. Általában naponta hány órára mennek dolgozni szüleid?
- Anya:
10. Mindig ugyanabban az időben dolgoznak szüleid vagy váltott műszakban? - Apa:
- Anya:
11. Szüleid hány órákor érnek haza a lakásba a munkájukból?
- Apa:
- Anya:

12. Szabad szombatjuk van-e?.....
Havonta hányszor van ilyen szabad szombat vagy csusztatott nap?   - Apa: - Anya:
13. Gyalog mennek szüleid a munkahelyükre vagy valamilyen járművel?   - Apa: - Anya:
14. Milyen messze van szüleid munkahelye a lakásotoktól? /távolság, idő/   - Apa: - Anya:
15. Mennyi időt vesz igénybe szüleid munkába járása oda és vissza naponta?   - Apa: - Anya:
16. Szüleid naponta hazajönnek munkahelyükről vagy ritkábban, pl. csak pénteken vagy szombaton?
- Apa: - Anya:
17. Szüleid mivel szeretnek legjobban foglalkozni rendszeres napi munkájukon kívül?   - Apa: - Anya:

II.

18. Mekkora a lakásotok? - 1 helység, 1 szoba és konyha, 2 szoba és konyha, 3 szoba és konyha /megfelelő szavakat aláhuzni/
Van fürdőszobátok is? - Igen.   - Nem.
19. Hányan laktok a lakásban összesen?
20. Ebből szüleiden és rajtad kívül hány testvéred lakik veletek?
21. Testvéreid hány évesek? /Sorold fel életkorukat sorban!/
.....
22. Milyen rokonotok lakik még veletek egy lakásban? /Sorold fel őket így: pl. nagymama, sógor, unokatestvér, stb.

- Írd le életkorukat és foglalkozásukat is zárójelben!/
23. Ki lakik együtt veletek a lakásban, aki nem rokonotok?
/Pl. albérlők. Itt is zárójelben írd le foglalkozásukat és életkorukat, valamint hogy férfi vagy nő az illető!/
24. A lakást, amelyben most laktok, magatok építtétek, vettétek mástól, örököltétek, bérlitek az államtól vagy magánszemélytől, vagy szövetkezeti tulajdonban van?
/A megfelelő szavakat húzd alá!/
25. Van-e rádiók, televíziók, lemezjátszók, magnetonok, táskarádiók, fényképezőgépek, filmfelvevők? /Ami van, azt húzd alá!/
26. Milyen háztartási gépek van: mosógép, centrifuga, porszívó, padlókeféző, egyéb, és pedig:.....
/Húzd alá a megfelelőt, illetve írd le, ami még van!/
27. Milyen járművek van otthon: kerékpár, lovaskocsi, kismotorkerékpár, nagymotor, személyautó milyen típusu ..... /Húzd alá a megfelelő szavakat!/
28. Kb. hány könyvetek lehet otthon? .....
29. Hol tartjátok e könyveket?
30. Milyen jellegű könyvek vannak ezekből többségben?
/Pl. regények, utleírások, tudományos szakkönyvek, stb./

III.

31. Délután otthon mivel foglalkozol először?
32. Szüleidnek milyen munkákban segítesz?
33. Általában otthon egy nap mennyi ideig dolgozol?
34. Mit szeretsz legjobban csinálni otthon?

35. Akarsz-e az általános iskola elvégzése után továbbtanulni?
36. Ha igen, miért? - Ha nem, miért nem?
37. Hol, melyik iskolában tanulhatnál tovább?
38. Hol szeretnél dolgozni a tanulás után?
39. Szoktál-e hosszabban beszélgetni szüleiddel?
40. Kivel szoktál gyakrabban beszélgetni édesapáddal vagy inkább édesanyáddal?
41. Édesapáddal milyen témákról szeretsz beszélgetni?
42. És édesanyáddal miről beszélgetsz szívesen?
43. Ha még élnek nagyszüleid, valük miről szoktál beszélgetni?
44. Az iskolától milyen messze laksz?
45. Gyalog vagy valamilyen járművön jársz iskolába?
46. Szabadidődöt hol töltöd el a legszivesebben?
47. Jelenleg mivel foglalkozol a legnagyobb kedvvel?
48. Milyen volt a tanulmányi átlageredményed az előző évvégi bizonyítványban?
49. Melyik tantárgyat szereted a legjobban és miért?
50. Melyik tantárgy tanulása a legnehezebb számodra és mit gondolsz, mi lehet ennek az oka?

I. Az első ok-hipotézist, tehát a szociális helyzetből eredhető hátrányokat tekintve, a I-II. kérdőívek tartalmaznak kérdéseket, illetve várnak feleleteket. Így a szülők jövedelmével kapcsolatos adatok /7./, valamint a családban élő eltartott személyekről adott tájékoztatás /8./, továbbá a lakásviszonyok, lakók száma, laksűrűség, lakás-eredet, lakberendezés kérdései /18-27./ igazithatnak el bennünket a felvetett problémát illetően.

Az említett Darány község 8. osztályát vizsgálva a következő képet kaptuk:

Jövedelem:

Összeg	Apa	Anya	Együtt
500-999	-	2	2
1000-1499	1	5	1
1500-1999	7	3	4
2000-2499	7	2	3
2500-2999	-	-	2
3000-	1	-	7
nincs	3	7	-
Összesen:	19	19	19

Az 1 főre jutó átlagjövedelem a következőképpen alakult:

200-299 /1 fő/, 300-399 /0 fő/, 400-499 /5 fő/, 500-599 /3 fő/, 600-699 /2 fő/, 700-799 /0 fő/, 800-899 /1 fő/, 900-999 /1 fő/, 1000 fölött /6 fő/.

Megjegyzendő, hogy 3 apa halott, s így jelentkezik náluk a jövedelemnélküliség. A 19 gyermek családjából 9-nél van két kereső, s részben ez okozza az együttes kere-

seteknél a 3000 Ft feletti rangsorban a viszonylag magas számot /7 gyermeknél/. Ez utóbbi vonatkozásban érdemes összevetni a keresők számát országos mutatókkal az 1949-es és 1960-as évekből, mely szerint a következő képet kapjuk:

Keresők száma	A családok %-os megoszlása	
	1949	1960
1 kereső	61,6	46,3
2 kereső	26,8	40,0
3 kereső	8,4	9,3
4 és több kereső	2,8	2,1
nincs kereső	0,4	2,3

Tehát az általunk vizsgált szülőknél a 47,6 %-os kétkeresői arány ismét fejlődést mutat az elmúlt évekhez viszonyítva.

A kérdés vizsgálatánál azonban mégis elgondolkoztató, ha országos viszonylatban megnézzük a főbb népességcsoportok számának és jövedelmének arányát. Kiderül, hogy a parasztság 1960-ban is /5,5-del/ és 1965-ben is még /3,9-el/ alatta marad jövedelmét illetően a számához viszonyítva. A munkások és alkalmazottak viszont mindig magasabb számaránnyal rendelkeznek, bár 1965-ben még csökkenő tendenciát látunk, illetve az egyéb lakosságot tekintve már kiegyenlítődést találunk.

A főbb népességcsoportok számának és jövedelmének aránya a következőképpen mutatkozik a jelzett években:

Munkások és alkalmazottak		Paraszttság		Egyéb lakosság	
száma	jövedelme	száma	jövedelme	száma	jövedelme
62,8	68,0	33,6	28,1	3,6	3,9
67,8	71,7	29,6	25,7	2,6	2,6

/Megjegyzés: a felső sor az 1960-as, az alsó pedig az 1965-ös évre vonatkozik./

Megállapítható tehát az országos adatokból, hogy a paraszttság e vonatkozásban hátrányosabb helyzetben van a munkás, illetve alkalmazotti réteggel szemben.

Az 1 főre eső átlagjövedelem alakulása világosan mutatja, hogy ebben a tekintetben mely gyermekek vannak hátrányos helyzetben. Véleményünk szerint falusi viszonyokat tekintve a 800 Ft-on alul esők tartoznak ide, azaz 11 tanuló az osztályból, tehát 57,8 %.

Mielőtt a szociális tényezőket vizsgálva a lakáshelyzetre térnénk át, érdemes fellapozni a pontosan 30 évvel ezelőtt megjelent "A magyar szociálpolitika feladatai" c. kiadvány első kötetét, amelyben Nádujfalvy József "A munkásvédelem problémái" c. előadásában a következőket olvashatjuk a mezőgazdasági munkásvédelem alcim alatt: "Amíg a gyermekek el nem érik a munkaképes kort, addig nyomasztó terhet rónak az eltartó munkásszülőkre. 11-12 éves kor után azonban már a gyermekek is keresethez jutnak és növelhetik a család jövedelmét." /I.m. Pécs, 1939. Kultura Könyvnyomdai Műintézet kiad. 294. p./

Világosan és egyenesen következik az ellenforradalmi rendszer eme "munkásvédelmi" koncepciójából az a kép, amit ma

látunk pl. a darányi gyerekek, vagy akár a baranyai Versend község vizsgált tanulói szüleinek iskolai végzettségénél:

Végzettség	Darány		Versend	
	Apa	Anya	Apa	Anya
1-4 elemi	-	-	5	7
6 elemi	5	11	12	12
8 általános	7	6	8	6
középiskola	-	1	-	-
egyetem v. főiskola	1	1	-	-
meghalt v.nem tudja	6	-	-	-
ö s s z e s e n :	19	19	25	25

Tehát 1969-ben végző 8. osztályos gyermekeink szülei tanulás helyett kénytelenek voltak dolgozni már 10-12 éves korukban, hogy a család jövedelmét biztosítsák ezáltal, megoldva így a Horthy-rendszer "munkásvédelmi problémáit". Egyébként a szülők életkorát vizsgálva nyilvánvalóan adódik a mai szülők, mint akkori gyermekek helyzete. Darányban pl. az apák életkor-rangsora így alakult: 59, 55, 54, 47, 46, 44, 44, 43, 42, 42, 42, 41, 40, 40, 37, 37 /3 apa elhalt/.

$Me = \frac{n+1}{2} = \frac{16+1}{2} = 8$; tehát a 43 átlagéletkort vehetjük alapnak, melynek jelzett gyermekkor pontosan a 30-as évek "munkásvédelmet" szorgalmazó korszakára esik.

Noha a szülők iskolázottságának, mint tényezőnek hatékonyságával majd az 5. ok-hipotézisnél foglalkozunk részletesebben, mégis szükséges volt már most, a jövedelem problémájánál utalni rá az összefüggések részletesebb feltárá-

sa érdekében.

A fent nevezett előadó különben rendkívül "bizakodóan" ír parasztságunkról: "A gazdasági cselédség a jó tulajdonságairól ismert: szerény, munkabíró és erősen nemzetfenntartó elem, amennyiben szaporodóképessége nagy, és mint emberanyag a katonaságnak legjobb rezervoárja." /I.m. 296. p./ - Nyilván a szerző itt már a fasiszta államgépezet számára készítette elő fejtegetésével azt a talajt, ahonnan fokozatosan próbálták elhitetni a tömegekkel a területrelő háboru jogosultságát.

Nem kívánunk hosszabban időzni a "műnél", összehasonlításként azonban érdemes idézni még a lakáskérdésről szóló néhány mondatot: "A cselédek lakáskérdése már több mint 30 év óta vajdó probléma. Még ma is előfordul, hogy két családnak 1 konyhája van, a szobák szimpla ablakkal vannak ellátva, a szobák a legtöbb helyen földesek, és az egészségügyi követelményeket ritka helyen elégítik ki." /I.m. 297.p./ Ezt követően megoldási javaslatok következnek többnyire feltételes módon: "kívánatos volna", "biztosítani kellene", stb.

- Jelen vizsgálatunknál maradva mi a helyzet pl. a darányi 19 gyermek esetében a lakáshelyzetet illetően. Figyelembe véve a 18. és 19. kérdések válaszadatainak korrelációját, a laksűrűségi táblázat a következő képet mutatja:

6,0 - 6,0 - 4,0 - 4,0 - 4,0 - 3,0 - 2,5 - 2,5 - 2,5 - 2,5 -
2,0 - 2,0 - 1,6 - 1,6 - 1,5 - 1,5 - 1,5 - 1,3 - 1,2

/laksűrűség = $\frac{\text{lakók száma}}{\text{lakószobák száma}}$ %-ban/

A 19 tanulóbból álló osztály mediánja a laksűrűség vonatkozásában tehát:

$$Me = \frac{n + 1}{2} = \frac{19 + 1}{2} = 10; \text{ azaz } 2,5 \text{ százalékos}$$

érték, ami normálisnak mondható, mert a sorban közelebb áll a 10. hely a 11. helyen álló 2,0 értékhez, mint a 6. helyen álló 3,0-hez.

Megjegyezzük még, hogy a 19 darányi gyerek lakása közül mindössze 3 helyen találunk fürdőszobát is /15,7 %/.

Összehasonlítottuk a laksűrűségi adatokat a baranyai Versend község 8. osztályos gyermekeinek adataival. Az itteni 25 gyermek laksűrűségi rangsora így alakult:

9,0 - 8,0 - 7,0 - 6,0 - 3,5 - 3,0 - 3,0 - 2,5 - 2,5 - 2,0 -
2,0 - 2,0 - 2,0 - 2,0 - 2,0 - 2,0 - 1,5 - 1,5 - 1,5 - 1,4 -
1,4 - 1,4 - 1,4 - 1,2 - 1,2

$$Me_{\text{osztály}} = \frac{25 + 1}{2} = 13 \quad /2,0/$$

Itt még egyértelműbben jön ki a 2,0 átlag, amelynek oka talán abban keresendő, hogy míg Darányban a 19 családból csak 3 házat építettek újonnan /15,7 %/, addig Versenden a 25 családból 8-an /32 %/ építettek új, korszerű, falusi épületeket, ahol a férőhelyek száma is nagyobb már, mint a régi elavult kis parasztházakban. Érdekes azonban, hogy Versenden sem építenek minden új házban fürdőszobát, ugyanis csak 5 gyermek családjában találunk /20 %/. Lakásviszonyokat tekintve tehát nem mondhatók egyik osztály gyermekei sem hátrányos helyzetűeknek. Ha azonban a statisztikai adatokat finomabb és mélyebb elemzésnek vetjük alá, azt találjuk, hogy Versenden a cigánytanulók, lakás-

viszonyaikat vizsgálva hátrányos helyzetűek. A jelzett osztályba 8 cigánygyermek jár /32 %/, közülük csak 1-nél van 2,0 laksűrűség, a többi mind magasabb ennél. /A legnagyobb 9,0/

Laksűrűségük átlaga tehát $Me_{cig} = \frac{8+1}{2} = 4,5$ /6,0/

Ugyanakkor összehasonlítva az osztály nem cigány tanulói laksűrűségi hányadosával: $Me_{nem\ cig} = \frac{17+1}{2} = 9$ /1,5/

E vonatkozásban tehát a cigánytanulók feltétlen hátrányos helyzetben vannak. Hasonló képet kaptunk Pécsszabolcsan is a cigánytanulók esetében, de e problémára még részletesen visszatérünk majd.

A harmadik község, mely vizsgálatunk tárgya volt, Kővágószőlős. A már említett uránbányák vonzási hatása következtében igen érdekes terület, ahol erőteljes szuburbanizációs folyamat indult meg, a településszociológia a "fringe" fogalommal jelöli az ilyen jellegű benépesedést. Nemes-Szelényi a "Fringe" and suburb: a confusion of concepts" /Kurtz-Eicher, 1958./ című műre hivatkozva a következőképpen közelíti meg a fogalmat: "A szakirodalomban némi bizonytalanság figyelhető meg a "fringe" és a "suburb" fogalmainak elhatárolását illetően. A fringe mindenesetre olyan területet jelent, ami mind közigazgatásilag, mind gazdaságföldrajzilag a kertváros övezetén kívül fekszik. A fringe-re ezek szerint jellemző a vegyes területfelhasználás, tehát a lakóövezet mezőgazdasági felhasználásu területtel párosul." /Nemes - Szelényi, 1967./ Kővágószőlőstre pontosan ezek a jegyek jellemzők. Természetesen itt is megtaláljuk az urbanizációs folyamat legfőbb hordozóit

/a városba járó munkások; falusi értelmiségiek; az egyre hatékonyabbá váló hírközlőeszközök: tv, rádió, ujságok, stb./, mint ahogy egyre erőteljesebben bontakoznak ki a tényezők akár Darányban vagy Versenden, de itt ezek mellett egy speciális helyzet alakul ki a bánya rohamos fejlődése következtében.

Azonban még a lakásviszonyoknál maradvánna érdemes összevetni Versend /jobbára még mezőgazdasági jellegű, az urbanizálódás alacsonyabb szintjén álló község/ és Kővágószőlős néhány adatát az egész települést illetően 1967-ben:

Megnevezés	Versend	Kővágószőlős
1. Vízvezetékbe bekapcsolt lakások száma	-	141
2. Propán-bután gázt fogyasztó háztartások	42	174
3. 1967-ben épített lakások	1	4
a/ ebből két v. több szobás	1	2
b/ vízvezetékekkel ellátott	-	-
c/ villannyal ellátott	1	4
d/ fürdőszobával ellátott	1	4

Kővágószőlősen pl. 1910-1947 között évente 0,5 lakás épült fel a mai évi négyvel szemben.

A jövedelem és lakásprobléma után, illetve vele összefüggésben megvizsgáltuk a fogyasztás kérdését is közvetett úton. /II. kérdőív 25, 26. kérdéseire adott válaszokból./ Előzetesen kiindultunk a munkás és paraszti népesség jövedelmének és fogyasztásának összehasonlításából, melyet Mód Aladárné 4.500 háztartásból begyűjtött reprezentatív adata

jól szemléltet. Kiderült a felmérésből, hogy a parasztság fogyasztásában lényegesen erősebb arányt mutat az élelmiszer-fogyasztás, valamint jóval kisebb az egészségügyi, kulturális és közlekedési célokra fordított összeg, mint a munkás-alkalmazotti háztartásokban. A reprezentatív felmérés eredménye a következő képet mutatja:

Kiadási /fogyasztási/ főcsoport	Munk. alk.	Parasztok
	háztartásaik 1960. évi %-os megoszlása	
Élelmiszer, ital, dohányáru	46,2	56,1
Lakbér, lakáskarbantartás, fűtés, világítás	7,6	6,6
Ruházkodás	16,8	16,0
Lakberendezési, lakfelszerelési és más tartósjavak	10,4	8,2
Egészségügyi, kulturális, közlekedési kiadások	9,0	4,8
Egyéb személyes fogyasztás	10,0	8,3

Vizsgálódásainkban még két eszközcsoportot összegeztünk, egyrészt a tömegkommunikációs eszközök számarányát /különösen a rádiót, tv-t, melyek állandó havi kiadást is igényelnek/, valamint a háztartási gépek meglétét, illetve hiányát. Az előbbiek hatása közismert a gyermeki személyiség fejlődése szempontjából, az utóbbiak azért lehetnek jelentősek témánkat illetően, mert ezek megléte jelentős idő- és fáradság megtakarítást eredményezhet a szülők /főleg az anya/ részéről, melynek következtében többet foglalkozhat a gyermekkel.

Tárgy megnevezése	Darány		Versend	
	Család sz.	%	Család sz.	%
Rádió	17	89	23	92
TV	8	42	11	44
Lemezjátszó	4	21	2	4
Fényképezőgép	7	36	8	32
Nincs se rádió, se TV	1	5	1	4
TV nincs	9	47	12	48
Mosógép	15	78	17	68
Porszívó	3	15	5	20
Centrifuga	3	15	-	-
Nincs egyik sem	4	21	7	28

Megjegyzendő, hogy a 8 cigánytanuló családjában 7 rádió, 3 TV, 4 lemezjátszó található; egy családnál egyik eszközt sem találtuk meg. Tehát e vonatkozásban jó az ellátottságuk - a háztartási gépeket azonban nem szívesen használják. Csak 3 családnak van mosógépe, a többi 5-nél semmilyen gépet nem használnak.

Összegezve a vizsgálat eredményét a szociális helyzet vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy falusi gyermekeink hátrányos helyzete fokozatosan felszámolódik, ahogy a falu és város közötti különbség is eltűnőben van. Névet-ségesen anakronisztikusan hat ma már pl. az a megállapítás, melyet közel 40 évvel ezelőtt egy miniszteri tanácsos írt a magyar faluról: "Általában a magyar falu életének egyik legkevésbé kedvező megnyilvánulása a falusi nő szerepe... Az asszonyok hibája az, hogy a magyar falusi embernek, különösen a földművesnek háztartása annyira ésszerűtlen. A

tisztaság iránt nagy érzékük van ugyan, a házak meszelése, takarítása, a földdeletes padlók ledöngölése, a nagymosás szinte rituális ünnepélyességgel megy és lelkiismeretesen betartott szertartások jellegét ölti magára, azonban emellett többnyire elvakult hivei mindennemű babonának és gyermekeik nevelése, testi, lelki épségének fenntartása tekintetében gyakran súlyos mulasztás terheli őket."

Ma, amikor falun is kb. 70 %-ban mosógéppel dolgozik az anya, modern, korszerű lakásokat épít a család, az anyák is egyre többen kapcsolódnak be a termelőmunkába /Darányban pl. az anyák 68 %-a dolgozik/, a fenti megállapítások az ellenforradalmi rendszer gazdasági strukturájának hüvelykövei, különös naivitással hatnak szocializmust építő parasztságunk és azok gyermekei vonatkozásában. Sőt az adatok azt dokumentálják, hogy Módné 6 év előtti felmérése óta is erősen változott a helyzet, ma már a parasztság nagyobb arányokban fogyasztja az egészségügyi, kulturális javakat is, mint pár évvel ezelőtt. E ténynek pedig feltétlen kihatása van a hátrányos helyzet arányszámának megbillenésére is, mégpedig pozitív irányban.

II. Kétségtelen, hogy a szülők túlzott elfoglaltságából szintén származhatnak hátrányok, sőt esetleg ártalmak is a gyermek nevelését illetően. A kifejezetten ártalmakat előidéző helyzet már a nehezen nevelhetőség problematikájához tartozik, ezért most csak a hátrányokat előidéző okokat próbáljuk feltárni. Kérdőívünkben viszonylag a legtöbb kérdés /3. 4. 9. 10. 11. 12. 13. 31. 32. 39. 40. 41. 42./

igyekezett választ kérni közvetlenül vagy közvetve a felvetett problémára.

A szülők munkába járása többségében állandónak mondható. Darányban mindössze 2 gyermeket találtunk, ahol a szülők munkaideje változó, Versenden pedig egyáltalán nincs ilyen szülő. Az előbbi községben csak 2 szülőnek van szabad szombatja /inkább mezőgazdasági terület még/, az utóbbi faluban azonban már 9 gyermek szülei kapnak szabad szombatot. /Közelebb van a város ipari településéhez, üzemekhez./

A 31. kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy a három fő emberi tevékenységforma közül gyermekeink, igen egészségesen, otthon első helyre délután a játékot teszik /57 %/, továbbá 21,5 % a tanulást és ugyancsak 21,5 % a különféle otthoni házi munkákat végzi el először. Naponta átlag egy-egy gyermek másfél órát tölt el otthoni segítő munkával /33. kérdés válaszaiból/. E munkák a legkülönbözőbbek: bevásárlás, favágás, vízfordás, etetés, takarítás, mosogatás stb. /32. kérdés válaszaiból/. Ezek rendszeres napi elfoglaltságot jelentenek, amelyek kétségtelen jobban leterhelik a falusi gyermeket, mint a városban élő, ahol a szülőknek végzett munka jóval kevesebb időt igényel. Nem mintha ezt a gyermekek nem csinálnák nagy kedvvel, hisz a 34. kérdésben adott válaszok többségénél éppen e fizikai erő igénybevevő tevékenységformák szerepelnek /85 %/, kevésbé a szellemi munka /15 %/. Rendkívül nagy pedagógiai lehetőségeket is rejt magában a szülőknek történő segítség, mégis úgy tűnik - falusi viszonylatban, - sokszor fékezheti az intellektuális képességek kibontását,

egyoldaluan a fizikális erőkre épít, tompítva ezzel a személyiség egyenletes, harmónikus fejlődését.

A gyermekek nagyobb része szeret beszélgetni szülei-
vel, csak 10 % az, aki nem beszélget el rendszeresen ap-
jával vagy anyjával /39. kérdés/. Szívesebben beszélget-
nek anyjukkal /79 %/, kevesebben apjukkal /21 %/. Az apjuk-
kal szívesebben beszélgetők 75 %-a fiú /40. kérdés/.

A beszélgetés témái a következők:

Apánál: sport	21 %	Anyánál: háztartás	15 %
foglalkozás	21 %	filmek	25 %
politika	15 %	tanulás	30 %
történelem	13 %	öltözködés	15 %
egyéb	30 %	egyéb	15 %

A szülők, különösen az anyák munkabajára egyébként nincs egyenes arányban a gyermek esetleges gyenge iskolai munkájával még városi viszonylatban sem. A Nagykanizsán vizsgált 34 nyolcadik osztályos gyermek anyja közül 11 nem dolgozik, hanem a család háztartását vezeti. Ugy tűnne, hogy az ilyen anya nagyobb gondot fordíthat gyermeke nevelésére, jobban figyelemmel kísérheti annak tanulását, magatartását, egy-
szóval többet segíthet rajta. Mégis a 11 gyermek közül csak 7 érte el éppen hogy a 3,5-es átlageredményt, négynek a munkája 2,4 - 2,7 között ingadozik.

Következésképp társadalmi viszonyaink, a társadalmi makrostruktúra nem gátolják a gyermeki személyiség fejlődését. Itt elsődlegesen a családi mikrokörnyezet jelent-
het gátló vagy serkentő hatást. Ahol a szülőnek van ideje, de mégsem tud vagy nem akar időt szakítani gyermeke nevelé-

lésére, foglalkoztatására, a vele való beszélgetésre, ott a hátrányos helyzet fennállhat akkor is, ha egyéb vonatkozásokban /lakás, jövedelem stb./ semmiféle hátrányt nem szenved a gyermek. Látszólag ez az ok-hipotézis jelentéktelennek látszik, sulya azonban igen nagy lehet, ha állandóvá válik. Az otthoni támogatást semmilyen formában nem kapó,ilyent nem is elváró gyermekek kiszakadnak a családi közösségből, talajvesztett, kudarc-élményekkel terhelt személyiségekké válnak, akik másutt keresik a "sikert", a boldogságot, negatív közösségi hatásoknak vetik alá magukat /gang, galeri, stb./, egyre több nevelési nehézséget okoznak szülőnek, pedagógusnak egyaránt.

III. A kettős nevelés problematikája ismeretes a nevelésselméletben. Alapvetően termeli a hátrányos helyzetet egy gyermek életében, ha a különböző nevelési tényezők nem azonos, eltérő vagy esetleg homlokegyenest ellentétes hatásokkal dolgoznak. Ez nem mindig szándékos vagy tudatos, van a kérdésben bizonyos generációs probléma is. Igen találóan mutat rá a probléma lényegére a nagy orosz forradalmi demokrata, N. A. Dobroljubov, amikor azt írja, hogy "a gyermek már új szférában készül az életre, életkörülményei nem ugyanazok, mint 20-30 évvel ezelőtt, amikor nevelői szerezték ismereteiket. Általában a nevelők nemcsak hogy nem látják előre, de nem is értik meg az idő követelményeit. Ők arra törekszenek, hogy neveltjeiket olyan fogalmak és olyan szabályok szerint neveljék, ahogy őket nevelték,... s ebből következik, hogy a nevelés természetes elve lassan érvényesül, de a környező társadalom, a valóságos élet

jelenségei és követelményei iránti fogékonyságot szinte agyonnyomják a régi előítéletek és vélemények." /Dobroljubov. 1948./

Iskoláink pedagógusközösségeiben ma már nemigen találunk ilyen "agyonnyomókat", szülők, de méginkább nagyszülők esetében azonban - különösen falun - még a haladó hagyományok mellett igen sok régi elavult nézet él, melyeknek fékező hatása érződik a gyermek magatartásában is.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája neveléstudományi és neveléstörténeti kutatóintézetében E.G. Kosztyaskin végzett kutatásokat. A 100 családnál folytatott vizsgálata eredményeképpen többek között megemlíti, hogy véleménye szerint a neveléstudomány még nem tanulmányozta eléggé a minimális pedagógiai képzettség problémáját, valamint hogy a gyermeki személyiség fejlesztésében mi a szülő és mi a pedagógus feladata. Abból a tényből indul ki a kutató, hogy a gyorsütemben fejlődő kultúra és tudomány ellenére sok szülő nem rendelkezik azokkal a speciális ismeretekkel, amelyek biztosíthatnák a felnövekvő nemzedéknek az iskolaihoz hasonló és a társadalmi fejlődés ütemének megfelelő fejlődést. "Arról van szó, - írja Kosztyaskin - hogy az egyes szülői generációk nevelése más körülmények között ment végbe, mint gyermekeiké, s ez óhatatlanul jelentős disszonanciához vezet a családi nevelésen belül." /Kosztyaskin, 1967./

A szociális tényezőknél már idéztük a szülők gyermekkorának parasztsorsát, még érdekesebb képet adhat a nagyszülők különféle információja unokáik számára. Ezek

pozitív vagy negatív hatását a válaszokból nem tudtuk lemérni, csupán a tényt ismerjük, hogy van hatásuk a gyermekekre. A gyermekekkel történő beszélgetés során derül ki, hogy főleg a vallásos hagyományok vonatkozásában igen erős, határozott tudat él a nagyszülők generációjában.

Bennünket a 22. 23. és 43. kérdés próbált tájékoztatni a nagyszülők hatásáról. Kiderült, hogy Darányban 7 falusi ún. nagycsaládos háztartást találtunk /36 %/ - tehát, ahol a szülők együtt élnek a nagyszülőkkel -, Versenden pedig 9 /ugyancsak 36 %/ ilyen háztartás van. Évekkel ezelőtt, a mezőgazdaság szocializálása előtt jóval nagyobb százalékban voltak ilyen családok, hisz akkor elsődleges volt a földszemlélet, hogy minél több hold maradjon a nagycsalád birtokában, ne aprózódjon szét a birtok. A 23. kérdés válasza falusi viszonylatban teljesen negatív, a vizsgált gyermekeknél sehol sem találtunk albérlőt. A nagyszülők beszélgetési témája unokáikkal szinte kizárólagosan a régi időkre korlátozódik, összehasonlításokat téve az ő ifjúságuk és a mai fiatal nemzedék között /71 %/. A mai életről 15 % beszélget, semmilyen választ nem adott a kérdésre 10 %.

Ugy tűnik, - s a már ismertetett tömegkommunikációs eszközök nagy száma biztanyítja is, - hogy a gyermekek ma már dolgozó szüleik, valamint a sok egyéb információs eszköz útján zömmel reális ismereteket kapnak otthon is a múlt idők nagyszülők által itt-ott még rózsás színben feltüntetett életéről.

IV. Lényegileg a társadalmi mobilitás hátrányos helyzetet

teremtő szerepét vizsgáljuk a következőkben. Mobilitáson szociológiai értelemben egyrészt a társadalom átrétegeződését értjük, másrészt a földrajzi helyváltoztatást, a vándorlást /migrációt/.

Az előbbi részleteiben kétirányú lehet. Változhatnak az alapstruktúra osztályai és rétegei /pl. társadalmi helyükben, jelentőségükben bekövetkezett változások/, továbbá előfordulhat az egyénnek a társadalmi rétegek közti mozgása is. Ez utóbbi individuális mozgás ezután lehet intergenerációs mobilitás /azaz szülei társadalmi rétegéhez képest van változás/, valamint intragenerációs mobilitás /amikor saját élete során kerül át egyik társadalmi rétegből a másikba/.

Amikor tehát a hátrányos helyzetnél a bejárást, kijárást, utaztatást, vándorlást mint ok-hipotézist felállítjuk, sokkal szélesebb terjedelemben kell a kérdéssel foglalkoznunk, mint a csupán fizikális mozgással, helyváltatással. Ugyanis a mobilitás vezető csatornái az iskolák. /Különösen az intergenerációs mobilitás szempontjából jelentősek./ Ismeretes előttünk, hogy az iskoláztatás elvileg korlátlan lehetőséget biztosít a mobilitásra, a valóságban azonban - bár nem olyan mértékben, mint a tőkéséknél - még mai viszonyaink között is hatnak olyan tényezők, amelyek egyes társadalmi rétegek szerint alakítják a mobilitással kapcsolatos szerepét is. A hatótényezők egy részét már ismertettük, ill. fogjuk ismertetni még: pl. anyagi problémák, családnagyság, a "hazulról való" kulturáltság vagy ennek hiánya, a szülői foglalkozásból eredő ambíciók/ esetleges "foglalkozás öröklés"/, előítéletek, stb.

A mobilitásnak kétségkívül pozitívumai és negatívumai egyaránt vannak. Pozitívuma: ahol könnyű és gyakori az egyén átrétegeződése, ott a társadalom gyorsabban fejlődik, élénkebb szellemi élete van. Negatívuma viszont többek között abban található, hogy az intim családi kapcsolatok jobban lazulnak, változnak az egyén felé történő elvárások, elbizonytalanodik a magatartás, sőt ehhez egyéb tényezők hatásaként bűnözés is előállhat. A szocialista társadalomban az új környezet esetleges káros hatását tudatos intézkedésekkel csökkenteni tudjuk.

A vándorlás gyakran együttjár átrétegeződéssel /pl. a parasztság egy részének kétszeres mobilizálódása/.

Visszatérve és kiindulva a társadalmi átrétegeződés /social mobility/ kérdéseire, mely az angolszász polgári szociológiából származik /Sorokin/, lényegében tehát az egyes társadalmi rétegek tagjainak egy másik társadalmi rétegbe történő átkerülését fejezi ki. Ez lehet horizontális jellegű, midőn azonos szinten élő társadalmi rétegek tagjai kerülnek át egy másik azonos szintű rétegbe, továbbá vertikális, amelynél a társadalmi megítélés szerint alacsonyabb, illetve magasabb szinten lévő rétegek tagjai kerülnek át egy másik szinten lévő rétegbe. Fontos szerepe van a népesség vertikális mozgásának a szocializmust építő országokban is. Megváltozik ugyanis a munkásosztály összetétele; a soraiba áramló paraszti, kisiparos stb. elemek hatással vannak az osztály erkölcsi, magatartásbeli viselkedésének alakulására. Ugyanakkor az értelmiség soraiba is nagyszámu munkás- és parasztszármazásu egyén kerül, akik az értelmiség társadalmi arculatát változtatják meg.

A vizsgált szülőknél az intragenerációs mobilitás Darányban 21 %-os, Versenden pedig mindössze a szülők 12 %-a rétegeződött át a paraszti rétegből a munkásosztály soraiba /apák és anyák együttes százaléka/. Ezeknél kb. a fele vándorlóvá /ingázóvá/ vált.

Az intergenerációs mobilitás inkább a jövő felé tekintve ad érdekes képet, tehát a most végző 8. osztályos gyermekek pályairányulását vegyük szemügyre, következtetve belőle a várható átrétegeződésre.

Darány:

Sorszám	Származás	Félévi tanulm. eredmény	Továbbtanulásra vá- lasztott iskola
1.	P	2,7	Gép- és gyorsíró
2.	M	4,5	Gimnázium
3.	M	2,4	Segédmunkás
4.	P	3,2	Lakatos
5.	P	2,5	Tsz
6.	M	4,8	Gimnázium
7.	/A mindennapi iskolába járástól felmentés kapott/		
8.	P	2,8	Gépszerelő
9.	P	2,5	Tsz
10.	P	4,6	Gimnázium
11.	M	4,3	Gimnázium
12.	P	4,5	Közgazd.Szakközépisk.
13.	P	3,9	Gimnázium
14.	P	2,6	Tsz
15.	M	3,2	Gimnázium
16.	É	4,9	Gimnázium
17.	M	3,7	Villanyszerelő
18.	M	3,9	Pályafenntartási Techn.
19.	M	2,5	Cipőfelsőrész készítő

Már említettük, hogy a falu életviszonyai ma egyre kevésbé érthetők meg a hagyományos falusi életminták alapján. Szóltunk már arról, hogy a régi homogenitás foglalkozást illetően egyre inkább megszűnőben van, helyette a specializálódás tendenciáit látjuk, valamint az ipari jellegű foglalkozások megnyílását a parasztság részére. Az előbbi pályairányulás törekvései is ezt bizonyították a fenti táblázatban.

Darányban pl. az apáknál 13 fizikai dolgozó
/ebből 6 tsz-tag 7 ipari m./
2 szellemi dolgozó
1 beteg
3 meghalt

az anyáknál: 9 fizikai dolgozó
/ebből 6 tsz-tag, 3 ipari m./
3 szellemi dolgozó
7 háztartásbeli.

Annak ellenére tehát, hogy Darány jellegzetesen somogyi mezőgazdasági terület, mégis az ipari munkás átrétegződés elérte az apáknál az 50 %-ot.

Ismeretes az a tény is, hogy régen a társadalom alapegységét nem az egyén, hanem a család alkotta; a társadalmi kötelékek közül jelentőségében kiemelkedett a rokonsági kötelék; tehát az egyéni parasztgazdálkodás rendszerében a családnak termelési funkciója volt /a. már említett régi un. nagycsaládok/. Akkor a fiatal nemcsak fizikai létét és létfeltételeit kapta a családtól, valamint nevelését, hanem munkáját is a család keretein belül folytatta. A ma végzős 8. osztályosok közül Versenden 6 /24 %/ marad otthon a családban, a többi mind dolgozni megy ipari területre vagy ta-

nul középiskolában. Érdekes, hogy itt is csak mindössze 4 /16 %/ tanul mezőgazdasági szakmában tovább. Egyébként az inter- és intragenerációs mobilitás emelkedő tendenciája az utóbbi években falusi fiataloknál tapasztalható erőteljesebben.

Az előbbi vizsgálatból következik az a ténymegállapítás is, hogy mivel megbomlott a család termelési funkciója /kollektivizálás/ eltűnt a családban végzett termelő munka uralkodó jellege is falun. Némileg ugyan pótolja, helyettesíti ezt a háztáji vagy a családi tervezés pl. a tsz-ben, de nem olyan jellegű ez, mint a patriarchális jellegű faluk életében.

Kérdőívünk 4. kérdéseinek válaszai arra is következtetni engednek, hogy általában falun gyakoribb az alacsonyabb korban kötött házasság /főleg a nőknél/, ezért gyermekeik nevelésére még életük derekán tudnak kellő időt és energiát fordítani. Jóval többen élnek családi kötelékben, mint városban. A vizsgált anyagban nincs egyáltalán válás, különélés, zülalt családi élet-péllda. A városban ilyen jellegű okokból származó hátrányok igen erőteljesek egy-egy gyermek életében. Következésképp falun nagyobb a termékenység /születések száma mutatja/.

Az utóbbi megállapítások bizonyítékaiként megvizsgáltuk az említett szuburb-fringe határán mozgó település, Kővágószőlős néhány szociográfiai adatát:

Szaporodás-vándorlás:

1920-30 között: tényleges szaporodás: 43

természetes " : 14

Tehát: a bevándoroltak száma: 57

1930-40 között: tényleges csökkenés: 45

ebből természetes " : 42

elvándorlás: 3

1941-47 között a természetes szaporodás 19

1967-ben a bevándoroltak száma már 286

Születés-halálozás:

Élve szülések 1947-ben 11 1967-ben 43

Halálozások 1947-ben 1 1967-ben 13

Egy éven aluli
elhalálozások 1947-ben 13 1967-ben 3

Közismert előttünk a falu iskolázatlanabbsága, a műveltség alacsonyabb színvonala, kulturális és más intézményekkel, közművekkel való kevésbé ellátottsága, amely szintén a hátrányos helyzet egyik komponense, erről azonban majd a következő részben szólunk. Előzetesen csak néhány tényt mégis: az analfabéták aránya falun jóval nagyobb, mint az országos átlag /persze ezt nagymértékben növeli a falun élő cigánylakosság száma/; vagy: 1960-ban pl. a főiskolát végzettek vagy érettségizettek aránya az országos átlag felét sem éri el /Darányban a 8. osztályos szülők közül 1 apa és 2 anya rendelkezik vele/.

A migráció problémája két vonatkozásban jelentkezhet, mint hátrányos helyzetet teremtő faktor. Egyrészt a szülők vándorlása időszakosan /az állandó településhely változtatása gyakrabban/, vagy rendszeresen /napi vagy heti ingázás/, másrészt a gyermekek bejárása körzeti iskolákba naponta.

Az előbbi esetben a szülők huzamosabb távolléte a

gyermektől, ill. a naponkénti utazással eltöltött idő elvonása a gyermekkel történő intenzívebb és rendszeres foglalkozástól. Mindkét tényező hátrányosan befolyásolhatja a szülő-gyermek viszony helyes kibontakozását. A vizsgált községekben szerencsés a helyzet, Darányban ugyanis minden szülő naponta hazajár a munkából, s átlagban 1 óránál többet egyik szülőnél sem vesz igénybe a munkabajárás oda és vissza, Versenden pedig mindössze 3 gyermek apja ingázik úgy, hogy csak hetente jön haza családjához. A két baranyai község /Versend és Kővágószőlős/ nép- és vándormozgalmi adatai is normálisaknak mondhatók:

	Versend	K.szőlős
1. Élve szülések	19	43
2. Halálozások	16	13
3. Ebből egy éven aluli meghaltak	1	3
4. Természetes szaporodás, ill. fogyás	+ 3	+ 30
5. Házasságkötések	9	10
6. Bevándorlók	85	286
7. Kivándorlók	112	298
8. Vándorlási különbözet	- 27	- 12

Elgondolkoztatók azonban azok a Baranya megyei adatok, amelyek a lakóhelyváltoztatók korcsoport szerinti elkülönítését mutatják:

Korosztály	Állandó lakóhelyüket változtatók száma		A lakóhelyüket ideig- lenesen változtatók	
	odakölt.	elkölt.	odakölt.	elkölt.
0-14 éves	5261	5065	1802	2199

Itt viszont elég magas számot kapunk. Azt jelenti, hogy

0-14 éves korban 14.327 gyermek "vándorol" szüleivel 1967-ben. Ebből jelentős százalék általános iskolai tanulóinkat teszi ki.

Mármost a Baranya megyei viszonyoknál maradva az tapasztalható, hogy az állandó jellegű vándorlás mellett különösen a kisközségek lakóinál megfigyelhető az ingavándorlás is, amely közvetve vagy közvetlenül szintén hozzájárul néhány község visszafejlődéséhez.

Kovacsics József "Községfejlesztésünk problémái Baranya megyében" c. tanulmányában azt írja, hogy "a visszafejlődő 300 lakos alatti községek iskoláztatásának fejlesztése nem volt célszerű. Ezekben az oktatás feltételei nincsenek adva. /Kovacsics, 1960./

A továbbiakban Kovacsics kitér arra a tényre, hogy "az általános iskolás korúak, a 15 éven aluliak aránya megyei átlagban 23,2 %-ot tett ki. Az országos átlag 26,3 %. Egy tanteremre a norma szerint 42 tanulót számítva 23 % 15 éven aluli, azaz a Baranya megyei átlagos kor megoszlást figyelembe véve 183 lakos szükséges ahhoz, hogy ott egy tantermes iskolát érdemes legyen létesíteni. 4 tantermes iskola 800 lakos körül látszik racionálisnak. Ezt a népességszámot Baranyában csak 80 község érte el". /I.m. 19-20.1./

Ha e megállapításhoz még tudomásul vesszük a Tudományos Akadémia Településtudományi Főbizottságában lefolyt viták eredményét, mely szerint az általános iskolai oktatás megszervezését /szakrendszerű oktatás/ 840 lakos feletti községben látják csak racionálisnak /Településtudományi Közlemények, Bp. 1957. 9. sz. 17. p./, akkor ismét nagy ellentmondás előtt állunk. Ugyanis ez esetben fokozni kell

a bejárók tanulás-lehetőségeit /zsufoltabb osztályok a körzeti iskolákban, közlekedési eszközök biztosítása, stb./. A hátrányos helyzet e tanulóknál ugyanakkor nem szűnik meg, sőt fokozódik.

Bizonyítsanak itt is a tapasztalt tények. Baranyában éppen az előbb jelzett okokból kifolyólag /sok kistelepülés/ igen magas a bejáró tanulók száma /5050 fő/, tehát minden negyedik felső tagozatos tanuló bejáró. A megyében a felső tagozatos tanulóknak egyébként 89 %-a részesül ma már szakrendszerű oktatásban /országosan 93 %/, azonban még mindig 67 iskola vár körzetesítésre, ahova kb. 2.000 tanuló jár. E tanulóknak jelenleg csak bejárással biztosítható a szakrendszerű oktatás. A bejárás azonban sok fáradtsággal jár, és hátrányos helyzetet jelent a helybeliekkell szemben. Mutatja a tény, hogy tanulmányi eredményük gyengébb a helyben lakókénál. Pl. a jeles tanulók aránya a bejáróknál 4 %, a helybelieknél 13 %; Az elégséges és elégtelenek aránya bejáróknál 35 %, a helybelieknél 16 %. Tanulmányi eredményeiket nem befolyásolja lényegesen a közlekedési eszköz, hisz városokban is utazgatnak a gyermekek, ellenben sokat számít a tanulók felkészültsége, környezetük /szülők, a kisközség,/ kulturális igénye és a körzeti iskola által nyújtott segítség.

Összegezve tehát e részproblémát, elmondhatjuk, hogy a falusi életviszonyok között élő ember /tipikusan a mezőgazdasági dolgozók/ jóval kötöttebb saját szűkebb helyi társadalma által mint a városi ember. Részen nagyobb és hagyományosabb magatartási kötöttségekben él, részen pedig kisebb lehetőségekkel rendelkezik a szélesebb és diffe-

renciáltabb világkép kialakítására, mint ahogyan szűkebb területeken alakíthatja ki társadalmi kapcsolatait is. A művelődési, kommunális stb. ellátottság kisebb foka mellett ez is oka annak, hogy sokan - különösen a fiatalok - perspektíváikat nem a faluban látják és igyekeznek a falusi viszonyoktól megszabadulni. - A hagyományos falu, de még a mai is részben, zártabb közösséget jelent, éppen ezért az egyénnek kevésbé differenciált környezethez kell alkalmazkodnia. Ez már önmagában is hátráltató lehet az egyén fejlődésében - ha a dolog természeténél fogva mentálisan kevésbé is terheli meg, - különösen problematikussá válhat azonban ennek következtében az egyéni magatartás akkor, ha a sokrétűbb városi környezethez kell alkalmazkodnia.

V. Tovább vizsgálgatva az előbbi résztémát a szülők iskolázatlanságából adódó okot kell reflektorfénybe állítanunk, vagyis az említett társadalmi rétegeződés konkrét kapcsolatát az iskolával. Hogyan, milyen mélységben hat a társadalmi rétegeződés az iskolai nevelési folyamatra? A kérdésnek végső soron két oldala van: az egyik, hogy milyen funkciót tölt be az iskola a társadalmi mobilitás formálásában, a másik pedig annak kutatásában jelentkezik, hogy megnézzük, milyen az iskolai pedagógiai folyamat kapcsolata a társadalmi struktúra sajátosságaival. Jelen témánál inkább az utóbbival foglalkozunk, hisz az előbbit részben már érintettük /a pályairányulás tendenciái/, illetve külön tanulmányban igényelne részletes kifejtést.

Nem mondunk újat azzal, hogy az iskolai teljesítmények színvonala rendkívül erős összefüggést mutat a szülők

iskolázottságának fokával. Pataki Ferenc vizsgálataira hivatkozva állithatjuk, hogy a magas iskolázottságu családi környezet közel háromszor annyi jó tanulót eredményez.

Konkrét osztályaink vizsgálatát megelőzően nézzük meg statisztikai szemmel, hogyan alakulnak napjainkban a falu kulturális viszonyai?

M e g n e v e z é s	Analfabéta VI-VII.ált. VIII.ált. Érettségizett, Főisk.									
	1000 fő	%	1000	%	1000	%	1000	%	1000	%
Mezőgazdaság összes keresőjéből	77	4,5	927	54,0	198	11,5	6,4	0,4	1,4	0,1
Az ország összes keresőjéből	122	2,3	2231	42,1	1199	22,6	344,0	6,5	202,0	3,8
A nem mezőgazdaság fizikai dolgozóiból	27	1,3	907	42,8	686	32,4	51,0	2,4	9,0	0,4
A nem mezőgazdaság szellemi dolgozóiból	-	-	80	10,5	193	25,2	248,0	32,3	167,0	21,8
A nem mezőgazdaság összes dolgozóiból	27	0,9	987	34,2	897	30,4	299,0	10,4	176,0	6,1

Mindebből két lényeges jelzést észlelhetünk a mai falu átalakulási folyamatára vonatkozólag:
 1. a községekben élő lakosság kulturális, oktatási és népművelési ellátottsága, valamint aktivitása abszolút mértékben is növekszik, s helyzetének hátrányossága összehasonlítva a városban élő népességgel, viszonylagosan is csökken.

2. Bár a parasztság kulturális színvonala növekedett abszolút számokban kifejezve, de viszonylagosan nem csökkent, hanem növekedett a paraszti és a nem paraszti lakosság kulturális színvonala közötti különbség.

Ezek után menjünk egy lépéssel közelebb és hasonlítsuk össze százalékos arányban a város és falu iskolázottsági adatait:

M e g n e v e z é s	Analfabéta %	VI-VII.ált. %	VIII.ált. %	Érettségizett %	Főisk. %
Országos átlag	3,8	39,8	18,3	4,4	1,9
Budapest	1,4	31,5	25,0	9,4	4,8
Vidéki városok	3,0	33,5	21,1	6,4	2,6
Községek	4,8	44,7	15,2	2,1	0,9

A két táblázatot Szántó Miklós - Fukász György: A falu kulturális viszonyainak vizsgálatáról című tanulmányából vettük. /Tanulmányok a mai faluról, Kossuth Kiadó, Bp. 1964. 115-143. p./

Ezek szerint tehát a paraszti réteg iskolázottsági mutatói aránytalanul rosszabbak a nem parasztiakéhoz viszonyítva, mint ahogy a községben lakóké a városokban lakókéhoz képest.

Jelentős negatív értelemben is a különbség: sokkal nagyobb az analfabéták és az alacsony iskolai végzettségűek részaránya. Érdekes pl. hogy a mezőgazdaságban még a szellemi munkaköröket beszámítva is hatszor kevesebb érettségizett személy dolgozik, mint a többi népgazdasági terület fizikai dolgozói között.

Ezt saját felméréseim is bizonyították, sőt azt is, hogy a szülők iskolai végzettsége és gyermekeik tanulmányi eredménye között összefüggés mutatkozik. A hátrányosságot tekintve pedig ez igen lényeges oknak tekinthető, éppen a falu kulturális hatása vonatkozásában. Ugyanis a családi mikrokörnyezet ingerszegénysége mellett a falu élete ma még globálisan sem adhatja azt a közeget, amit a város nyújt. - Darányban a szülők iskolai végzettsége valamint a gyermek tanulmányi átlageredménye között a következő korrelációt találtuk:

Hat. elemiit végzett:	Apa: 5	Anyja: 10
Hét elemiit végzett:	-	1
8 általánost	7	5
középiskolát	-	1
egyetem, főisk.	1	1
nem tudja	3	1

A szülők iskolai végzettségét és a tanulók tanulmányi eredményének korrelációját a következő táblázatban mutatjuk be: /Megjegyzés: a tanulók átlageredményét egész számokra kerekítettük ki /pl, 3,5-ös átlag = 35/, a szülők iskolai végzettségénél a 6 elemiit 6-tal, a 7 elemiit 7-tel, a 8-at 8-cal, a középiskolát 12-vel és az egyetemet, főiskolát 16-os értékkel vettük számításba./

Sorsz.	x=végzettség	y=tanulm.átl.	x vált.	y vált.	x . y
	apa	+ anya			
1.	12	30	-	-	+
2.	16	44	+	+	+
3.	13	25	+	-	-
4.	12	30	-	-	+
5.	0	25	-	-	+
6.	14	50	+	+	+
7.	/A mindennapi iskolabajárás alól felmentett/				
8.	16	24	+	-	-
9.	6	27	-	-	+
10.	16	47	+	+	+
11.	20	45	+	+	+
12.	6	45	-	+	-
13.	12	38	-	+	-
14.	6	26	-	-	+
15.	12	30	-	-	+
16.	32	50	+	+	+
17.	6	35	-	-	+
18.	16	37	+	+	+
19.	6	26	-	-	+
20.	16	24	+	-	-
Össz.	237	668	/p+/ = 14		
Átl. $\bar{x}$	= 12,4	$\bar{y}$ = 35,1	q/-/ = 5		

$$r_{\text{előjel}} = \frac{p - q}{p + q} = \frac{p - q}{n} = \frac{15 - 4}{19} = \frac{9}{19} = 0,473$$

Itt a múlt évvégi átlageredményt vettük még figyelembe, melynek során tehát 0,473 értéket kaptunk korrelációs koefficiensként, ami arra mutat, hogy a vizsgált két jelenség között közepes szorosságú lineáris pozitív kapcsolat van. /Ismere-

tes, hogy az összefüggés szorosságának mutatószáma ilyen korreláció esetében 0,3 - 0,7-ig közepesnek mondható./

Arra következtethetünk tehát, hogy bár nem döntően és kizárólagosan, de azért meghatározó szerepe van a szülők iskolai végzettségének is a gyermek hátrányos helyzetét illetően.

Reálisan el kell ismernünk, hogy ma még sok ipari és mezőgazdasági munkás egyaránt képtelen arra, hogy gyermekei szellemi fejlődését rendszeresen irányítsa. Ehhez még hozzá kell számítanunk azt a tényt, hogy éppen az öntudatos munkások közül soknak a társadalmi életben való tevékeny részvétele és önmaga továbbképzése nem hagy elegendő időt gyermekei számára. A tényleges helyzet tehát az, hogy sok munkás és paraszt gyermek még ma is hátrányos helyzetben van, rosszabb indubási starttal rendelkezik, mint a polgári családokból, vagy az értelmiség köréből származók.

VI. Az eddigi versendi cigánytanulók helyzetéből adódóan is többször felmerült a cigánygyermek fokozottabb hátrányos helyzete a nem cigány származású gyermekekkel szemben. Vizsgálataink további kiterjesztésére egy jelentés hívta fel figyelmünket, melyet a pécsszabolcsi iskola uttörőcsapatának vezetősége nyújtott be a Pécs városi Uttörő Elnökségre. A jelentésben többek között a következőket olvashatjuk:

"Iskolánk tanulóinak létszáma az István-aknai tagiskobát is beszámítva: 591 fő. Ebből a létszámból 102 cigánytanuló száma. Három cigányosztályunk van, egy olyan osztály, ahol a magyar és a cigánytanulók száma 1:1 /3.a. osztály/.

Hogy milyen problémáink vannak? Egy példával jelezni. A 3. osztály rajzvezetője megrendezte rajz-keretben a tanulmányi versenyt. Hangulatosan peregtek az események a szépszámmal jelenlévő szülők és a zsüri előtt. Egészen az eredményhirdetésig. A helyzetet mármint az osztály összetételét elemezve nyilvánvaló volt, hogy a cigánytanulók lemaradnak. Ezt ők is érezték, de mégis amikor a jutalomosztásra /csokoládé, cukor/ került a sor, kitört a vihar. Hangos jeleneteket rendeztek /mármint ők azért nem kaptak jutalmat, mert cigányok - ez disznóság, család/ és végül egyszerűen kivonultak a tanteremből. Másnap 4 cigánytanuló nem jelent meg az iskolában."

Egy Baranya megyei jelentés is arról számol be, hogy a megyében a cigánycsaládok száma több mint 2000 /5 %/, s bár több iskolában javult tanulmányi előrehaladásuk, mégis közülük kerül ki az osztályismétlők zöme, s többségük nem végzi el az általános iskolát.

Ugyanakkor kontrasztként egy másik tény szintén Baranya megyéből: Komlón 1968 végén a "Május 1" Művelődési Házban gyermekrajz kiállítást rendeztek, melyen cigánytanulók is részt vettek. Szendrő Miklós megyei vezető rajz szakfelügyelő ezt írja a kiállítási anyagról: "Néhány cigányszármazású tanuló - köztük tulkorosak, sőt osztályismétlők, de családi körülményeik, környezetük, az otthon segítségének teljes hiánya, analfabéta szülők, nagy távolságok az iskolától, stb. következtében valamennyien súlyosan hátrányos helyzetben - megrázó őszinteséggel, áradó mesélőkedvvel, sehol sem látott ragyogó színekkel tárta elénk

életük legintimébb jeleneteit olyan markáns típusjegyekkel, melyek a legraffináltabb művészi eszközökkel sem utánózhatók." /A képzőművészeti adottságok kifejtésének utjai Komlón, Baranyai Művelődés, 1969. dec. száma./ Egy szóval: hátrányos helyzet igen sok ok-tényezővel, s vele együtt rejtett adottságok, ki nem bontott képességek elhalása, parlagon hagyása, visszafejlődése.

A probléma nem helyi, falusi, városi vagy megyei szintű, hanem országos méreteket ölt. Hazánkban e népcsoport több mint 200.000 embert tesz ki. Érdekes, hogy éppen Baranyában találták a legtöbb cigánykaravánt /54 kocsi, 55 sátor és 97 ló/, de ugyanakkor megtaláljuk őket a szomszédos Somogyban vagy a tiszántuli Békésben /itt pl. 6.500 cigány él/, de az északi Szabolcs-Szatmárban is. Mielőtt saját kutatásainkat ismertetnénk, nézzük csak az utóbbi három említett megyét a cigányproblémát illetően.

A Szabolcs-szatmári tanköteles korú gyerekek 36 %-a nem végzi el a nyolc általánost. /A megye távlati terve csak 1980-ra reméli, hogy 20 %-ra szorítható/. Ezek túlnyomó része a cigánygyermek közül kerül ki. Ugyanis a cigányos is jogszerűen éppolyan állampolgárok, mint a többiek, mindenféle népesedési, foglalkozási stb. statisztikában együtt szerepelnek a többiekkel. A régi társadalmakban évszázadok óta rájuk kényszerített életviszonyaik - amelyeket minden jó és hasznos intézkedés ellenére is konzervált a megszokottság -, életszemléletük általában sajátos erkölcsiségük miatt minden statisztikát alaposan befolyásolnak. Közülük kerülnek ki Szabolcs-Szatmárban is az iskolát ab-

bahagyók nyomós százaléka. Ők szoritják Szabolcs-Szatmárt ama statisztika legaljára is, amely az állami gondozásba vett gyermekek számát összegezi. Itt van a legtöbb elhagyott, gondozatlan, erkölcsi züllésnek kitett gyermek, akiknek 44,7 %-a cigánygyermek /v.ö. Mocsár, 1967./

Békésben kb. a gyermekek 75 %-a jár iskolába /ez viszonylag jó arány, mert Biharban pl. csak 15 % cigánygyermek látogatja az iskolát/. - A gyors szaporodást demonstrálja, hogy Békésben pl. 65 év alatt megkétszereződött a cigánylakosság létszáma /v.ö. Erdős, 1959./

Somogy megyében a kaposvári járást vizsgálva érdekes képet kapunk a cigánylakosság szaporulatáról.

Idő	Családok sz.	Cigányok létsz.	16 éven aluli	16 éven felüli
1963	709	3322	1720	1602
1966	776	3815	1875	1940
1968	797	3961	1964	1997

Tehát 5 év alatt 19,4 %-os az emelkedés, ugyanakkor a járás összlakossága 3 %-kal csökkent. Általában egy cigánycsaládhoz 5 gyermek tartozik, de a kóborlóknál még több. A járás általános iskoláinak 9074 tanulójaiból 1020, tehát 11,2 % a cigánygyermek. Ebből a 120ból elsőbe jár 308, alsó tagozatba 664, nyolcadik osztályba csak mindössze 30 tanuló jut el /tehát nem egészen 3 % csak/. Évente közel 100-an nem végzik el a tanköteles korhatáron belül a 8 általánost. Ugyanakkor az elsősök 46 %-a megbukik. A járás

220 állami gondozottjából 112 a cigánygyermek, akiket 65 családból szakítottak ki.

Olyan tényezőket találunk tehát e népcsoport életében, amely sürítetten adja a hátrányos helyzetet előidéző összes lehetséges okot.

Megdöbbentő adat pl. 1959-ben, hogy a 200.000 emberből ezidőben még kb. 150.000 putriban éli le életét. Véleményünk szerint a cigányság helyzetének megoldása össztársadalmi, de ezen belül mégis elsődlegesen nevelési kérdés, amelynek legfőbb csatornája csak az iskola lehet. Rendkívül találóan mutat rá a kérdés lényegére Hoóz István tanulmányában, amikor a következőket írja: "... a cigányok társadalmi átalakulásának központi problémájává kell tenni a nevelés, vagy másként az iskoláztatás kérdését. E nélkül az asszimilációnak, új foglalkozás választásának, átrétegződésnek még a lehetősége sincs meg. Társadalmi rendszerünk a felemelkedésnek korlátlan lehetőségeit biztosítja, de az általános iskola sikeres elvégzése az a minimum, ami nélkül még szakmát sem lehet tanulni. Iskolai végzettség nélkül munkájuk tehát mindig csak kisegítő jellegű marad. A társadalom legmesszebbmenő segítsége nem változtathat ezen a tényen. Új lakás vagy lakótelep egészségesebb környezetet teremthet számukra, közelebb hozhatja a társadalom különböző rétegeihez, de iskola nélkül nemcsak a mostani, hanem a felnövő nemzedék is mint népcsoport marad a társadalom legrosszabb anyagi viszonyok között levő része, és viseli annak minden következményét. /Hoóz, 1964./

A cigánykérdés igen bonyolult problémásort foglal magában, melyből most csak a tanköteles és kora gyermekek hát-

rányos helyzetét tesszük vizsgálat tárgyává. Ahhoz azonban, hogy a szociológiai kutatás során nyomonkövethessük a cigánygyermek ontogenetikus fejlődését, a születéstől az általános iskola sikeres vagy gyakran sikertelen befejezéséig, szükségesnek tartjuk a cigányság filogenetikus útját is némileg érinteni, csak néhány történelmi képkocka felvillantásával természetesen.

a/ A cigányság eredete, történetük, társadalmi helyük alakulása napjainkig

Már közvetve említettük, hogy a cigányság nem "nemzetiség", hanem népcsoport. Ugyanis nem találunk náluk egységes nyelvet, közös területet, sem közös gazdasági életet, sem közös kulturális lelkialkatot.

Származásuk indiai eredetű, a "Nyugat-Himalájától" délre fekvő területen az ősidőkben a Kara-Khitán nevű legendás hírű indiai császárság korából /az itt élő egyes indiai törzsek ma is azt a nyelvet beszélik, amely csaknem megegyezik egyes cigánytörzsek nyelvével. Ez az ősi szankarit nyelv egyik ága./. Indiából azután a mongol betörések idején Perzsia felé vándoroltak /Iránban pl. ma is "lur" a nevük/. Itt hosszú ideig tartózkodtak, régi kultúrájuk itt keveredik a perzsa vallás motivumaival /ezt bizonyítják jellegzetes "jós" kártyáik is, melyek a XIV. sz.-ban jutottak el Európába. Ezeken az ábrákon különféle perzsa vallási szimbólumokat találunk/. Ekkor 5 törzsre tagozódnak. A romák, manukok és szintik Örményországon át egyrészt a Kaukázuson keresztül Gruzia és Oroszország felé veszik útjukat, másrészt Anatólián, majd Törökországon át Romániába, ill. kisebb részük Korfu szigetére jut. A Romániába telepedett nagyobb csoport jut azután el Magyarországra is. A gitánok és a kalék Arábián keresztül a Vörös tenger partján, Izraelt, Egyiptomot, Észak-Afrikát, Spanyolországot érintve jutnak el 1490-ben Angliába.

Magyarországra tehát ugyancsak a XV. sz.-ban jutottak el, itt is irtóhadjáratot indítottak ellenük, mint ahogy

vérdíjat tűztek ki rájuk Franciaországban, száműzték őket Lengyelországban és a többi európai államokban is. A Pesti Hírlap 1907. augusztus 6-i számában Porzso Kálmán publicista így ír: "Kulturállam az ilyen fajt a saját területéről kiirtja. Kiirtani! Igenis ez az egyetlen mód." - Hitlerék 50.000 cigányt végeztek ki a gázkamrákban.

500 évig üldözték őket, melynek során kineveltek egy rendkívül élelmes és agyafurt emberfajtát, akit az élet-ösztön az üldözések közepette évszázadok óta csak arra tanít, hogyan tarthatom fenn családom és önmagam életét egyik napról a másikra. Ha munkát kérnek, sokszor nem kapnak, - lopásra kényszerülnek, mert élni akarnak.

1945 óta kétségtelen nagy változás történt életükben, de nem elegendő. Ennek több oka van. Egyrészt a cigányság eredete, származása, életszemlélete is különleges világa a környező lakosság előtt ismeretlen, tehát az egyszerű embereknek gyanús. Többet tudnak pl. a négerekről, indiánokról, mint a cigányokról, akik itt élnek. Másrészt a fiatalság, a gyerekek állandóan csak negatív értelemben hallanak a cigányokról. Harmadsorban a cigányság a környező lakosságtól eltérő gondolkodásmóddal rendelkezik, mely éppen a társadalomból való kirekesztettség következménye. Azt jelenti ez, hogy képzettársításuk elűtnek a környezet által megszokottól. A primitív népek bizonyos fejlődési szakaszára jellemzően átmenet van itt a "praelógikus és a logikus gondolkodás között. Tehát kérdéseinkre adott válaszaik nem mindig köntörfalazások, mellébeszélések, hanem asszociációs törvényszerűségek. /v.ö. "Sosem volt cigányország" c. mesegyűjtemény kötetet/

Egyébként erre mutatnak Vekerdi József megállapításai is, midőn a következőket írja: "Az ind filozófia már az ókorban aprólékosan kidolgozta a logikát, de az indiai logika sohasem jutott el a fogalmak pontos elhatárolásának és az ellentmondások kizárásának európai alapelveiig. Ha a cigány határozottan állítja, hogy megjelent a megbeszélte találkozón, s közben bebizonyosodik, hogy ugyanabban az időben otthon volt, ő nem érzi, hogy hazudott, mivel a két dolog kizárja egymást. Szeretett volna ott

lenni, s a szándékot és a megvalósulást nem választja élesen külön; másrészt az egymást kizáró két dolog ellentmondását éppoly kevésbé érzékeli, mint a hagyományos indiai logika." /Vekerdi, 1969./

Hasonlóképpen nyilatkozik nagyobb általánosítással már a múlt század végén Vierkandt: "A képzetalkotás a természeti népeknél teljes egészében az asszociáció törvényeinek uralma alatt áll. Ennek megfelelően az egyes fogalmak összekapcsolása tekintetében tér- és időbeli összefüggésük a döntő, ellentétben a kauzális és logikus összekapcsolással, ami a tudományos gondolkodást jellemzi." /Vierkandt, 1898./

Mármost a primitív mentalitást - melyet sokszor a cigányoknál is megtalálunk, - nem a logika hiányával kell magyaráznunk, hanem éppen fordítva: a logika hiányosságait kell levezetnünk azoknak a környezeti-társadalmi körülményeknek az egymásrahatásából, melyek az adott primitív társadalomban megvannak, valamint azokból a pszichikus belső feltételekből, melyek e társadalom emberében jelen vannak. /V.ö. Láng, 1963./

Köztudomásu ugyanis, hogy a rubinsteini terminológiában megfogalmazott belső feltétel éppen úgy, vagy még sokszor jobban hozzájárul a pszichikus jelenségek /folyamatok, állapotok, tulajdonságok/ determinálásához, mint a külső, objektív környezet összes /társadalmi-természeti/ megnyilvánulása.

A polgári tudósok pl. egyrészt leírják a primitív társadalmak külső viszonyait, másrészt pedig saját kultúrájukat tükröző tudattartalmak segítségével "élik bele" magukat a természeti népek lelkivilágába. Így pl. Wilhelmi ezt írja: "Az ausztráliai bennszülötteknek a házassággal kapcsolatos utálatos nézetei és szemérem nélküli viselkedésük jellemüknek legcsunyább vonását képezik." /Wilhelmi, 1860./

Visszatérve tehát a cigányokhoz a lopás szerintük nem bűn, hanem isteni joga minden cigánynak. Egyébként a nomád népekre jellemző az idegen javak eltulajdonítása. A civilizáció és a kultúra változásai a szociális és egész-

ségügyi létesítmények sem gyakoroltak látható hatást rájuk. E jelenségben bekövetkezett kedvező változások előnyeitől teljesen elestek vagy nem olyan mértékben vették igénybe, mint a társadalom egyéb osztályai és rétegei. A cigányok a nagyarányú társadalmi változások korában is szinte teljesen megtartották eredeti életkörülményeiket, szokásaikat, konzerválták hagyományaikat és viselték annak minden hátrányos következményét.

1957-ben hozta létre a párt és kormány az MM. nemzeti osztályán belül a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. E szövetség fő célja, hogy a cigányok hazánk egyenjogú állampolgáraivá váljanak, melynek érdekében a következő feladatokat kívánják végrehajtani: a cigánygyermek kivétel nélküli iskoláztatása; megfelelő munkaalcalom teremtése; kulturált lakásviszonyok biztosítása; az előítéletek megszüntetése.

Az asszimiláció problémája alapvetően jelentkezik a cigányságnál, mondhatjuk azt, hogy egyedüli út társadalmi státusuk megváltoztatására. Asszimiláción általában a bevándorlóknak a befogadóképeséghez való alkalmazkodását értjük. /Lehet társadalmi, kulturális, nyelvi, stb. asszimiláció./ Az érkezési helyen történő elhelyezkedésnek, az új környezethez való alkalmazkodásnak különböző fokozatai vannak. A naturalizáció pl. az érkezési hely népessége jogainak elnyerését jelenti. Az abszorpció a bevándorlónak a produktív gazdasági életbe való belépése, gazdasági szempontu elnyelése. Az akkulturáció pedig a kulturális alkalmazkodást jelenti, amelyben a befogadó népesség szokásainak, erkölcsi értékrendjének, kulturájának átvételét jelenti. Az előbbi kettő gyorsabban megy, az utóbbi azonban lassu folyamat, sokféle tényező függvénye. Így pl. az idősebbek általában nehezebben asszimilálódnak. Az egyén pszichológiai adottságai is nagymértékben befolyásoló tényezők, továbbá a befogadó népesség heterogenitása elősegítheti ezt a folyamatot. /Pl. Beremenden az építkezések idején./ Igen megnehezült a folyamat a cigányok esetében, ugyanis a befogadók legtöbbször lenézik őket, ridegek, zárkózot-

tak, nehezen oldódnak fel. A cigányok asszimilációs folyamatainak több fokozatát ismerjük:

1. A beilleszkedettek csoportja /állandó munka, lakhely, eléri a környező lakosság kulturális, társadalmi színvóját/. Számuk: 60.000, a cigányság 30 %-a.
2. Beilleszkedésben lévők /időnként alkalmi munkájuk van, külön telepeken laknak/ szintén kb. 30 %.
3. Még be nem illeszkedettek /szórványos munkavállalás, nem dolgozik, lakóhelye állandóan változik, alacsony kulturális színvonal/. Számuk kb. 80.000.

Megjegyezzük, hogy a marxista szociológia alapján a fenti kategorizálás alapja a cigánylakosság anyagi, szociális és kulturális helyzete, munkához való viszonya, ~~(a szociális és kulturális helyzete)~~ munkához való viszonya, a szocialista társadalomba való beilleszkedése. Továbbá, hogy milyen a társadalmi helyzete, rendszeresen dolgozik-e vagy nem, társadalom ellenes-e továbbra is a magatartása vagy nem, stb. Tehát nem faji, vagy törzsi megoszlás alapján differenciáltuk őket.

Néhány országos adatot idéznénk még. A harmadik kategóriában egyáltalán nincs szakképzettség, míg az első kétben összesen kb. 6 % mondható szakképzettnak. A cigányság egyharmad része /kb. 60.000/ teljes vagy fél analfabéta. Magyarországon 2.100 cigánytelep van, amelyből egyharmad rész belterületen, fele a települések periferiáin, a többi pedig több kilométerre él a lakott településektől. A lakások 58 %-a ház, 33 %-a putri és 8 % kunyhó /a többi % sátor, vagy egyéb/. A telepek több mint felén nincs kut, kétharmad részén nincs villany, csak egyharmadán van valamiféle állandó jellegű WC, a járda pedig teljesen ismeretlen fogalom.

Faludi András közismert "Cigányok..." című riportkönyvében a cigánygyermekről szólva így ír: "A legtöbb iskolás - munkások, parasztok, a főleg az értelmiségiek gyereke - otthon támogatást, segítséget kap az iskolai munkához. A cigánygyerekek általában - s különösen az ilyen primitív telepen élő analfabéták gyermekei - semmi segítségre nem számíthatnak. Jó, ha a szülők nem tiltják a gyereket

az iskolától, nem gátolják, hanem legalább megtűrik a tanulást, s némi ruhát, időnként valami pénzt adnak iskolaszerekre. Ennek ellenére természetes eszköz - általában értelmese, tanulékonyak - átsegíti őket az első buktatón, nehézségeken, egyre többen tanulnak türelemmel, sőt jól. S akad közöttük nem egy kiugró tehetség - ez természetes -, aki nem cigány iskolatársait is messze tulszárnyalja." /i.m. 29. p./

Mielőtt azonban az iskolások hátrányos helyzetét részletesen elemeznénk, vessünk egy rövid pillantást a születést követő és az iskola kora megelőző időszak státus praesensére a cigánytanulóknál.

b/ A tényeket és adatokat zömmel Hoóz István már idézett művéből vettük, melynek során Baranyában /13.000 cigány, azaz 4,6 %, s így több mint kétszerese az országos átlagnak/, a sellyei járásban /9,1 % cigány a lakosságból/ végzett vizsgálatainak eredményeiből közlünk néhány bennünket érdeklő problémát.

Megjegyzendő, hogy az adatok az 1960-61-es évekre vonatkoztathatók.

A nyers születési arányszámok alakulása mutatja a cigányok kimagasló szaporulatát:

	1960	1961	1960-61 átlaga
1. Magyarország összesen	14,7	14,0	14,4
2. Községek összesen	16,8	16,0	16,5
3. Baranya m. összesen	17,1	16,8	17,0
4. Baranyai községek összesen	16,7	16,5	16,6
5. Sellyei járás összesen	17,7	16,7	17,2
6. Cigányok a sellyei járásban	38,3	43,5	40,9
7. Nem cigányok a sellyei járásban	15,1	13,5	14,2

Tehát a cigányok több mint kétszer annyi gyereket hoznak a világra, mint a másik csoport a járásban. Persze ez az arányszám sem egységes, függ az említett asszimilálódás fokától. A magasabb fokon állóknak negatív irányban tér el, a telepen élőknél viszont még ennél is magasabb az arányszám. Ez lehet tehát az alapvető ok. Az asszimilációs státus eme heterogenitásáról tesznek említést Dr. Balog Károly és Dr. Huszár György a "Cigányok gerostomatológiai vizsgálata" című tanulmányukban, amikor leírják: "A hazai cigány népcsoport társadalmilag igen változatos képet ad... Falun élő cigányság életkörülményei igen eltérőek; helyenként csaknem egyezik a környező falusi lakossággal, míg másutt - a falun kívüli településeken - igen primitív körülmények között élnek... Itt-ott még vászoni- és bőrsátorban, sok helyütt földbe vájt kunyhóban, vagy sártéglából épített putrikban laknak. Butoruk alig van, fekhelyük csak szalma és rongyok. Egyszerű ételüket szabad tűzön főzik." /Balog - Huszár, 1962./

A jelzett és saját vizsgálataimban is talált környezeti hatások, valamint a vele egyenes arányban lévő magas születési arányszám már a születés pillanatában, tehát hátrányos helyzetűvé teszi a kis cigány újszülöttet.

Izgalmas következtetésekre ad alkalmat az újszülöttek vizsgálata oly szempontból, hogy házasságból vagy házasságon kívül születtek-e? A házasságon kívüli születések aránya országosan 5-6 % az utóbbi években. A cigányoknál ez 35 %-ra emelkedik.

Az is meglepő, hogy a cigányoknál nem a fiuszületé-

sek aránya magasabb, hanem a leányszületéseké, holott a demográfiai szakirodalom illet még eddig nem közölt.

Figyelemre méltó a hátrányos helyzet szempontjából, hogy míg a nem cigány ujszülöttek súlya átlag 3212 g, addig a cigánygyerekek átlag 2961 g-mal születnek. Tehát már az ujszülött korban jelentkeznek a problémák, különösen sok a koraszülés. Dr. Horváth Mihály siklósi főorvos vizsgálataiból tudjuk, hogy 350 dél-baranyai cigánycsecsemő közül 17,5 % születési súlya 2500 g volt, s a gyermekeknek csaknem a fele 3000 g-nál kisebb súllyal született. A koraszülés okai főleg az anyák elégtelen tápláltsága, a gyakori betegségek és a rossz higiéniai viszonyok. E tény következményeire rámutatnak azok az adatok, melyek Fóti János kutatásai alapján ismeretesek. Eszerint Budapesten 1960-ban a 2000-2499-es g-mal született gyermekek között a halálozás 77,7 %-volt, míg a 2500 g-on felülieknél csak 16,2 % /Fóti, 1962./ S valóban, a cigány fiatalkoruk halálozása még mindig kétszer akkora, mint a nem cigányoké.

A csecsemőkor után főleg a táplálkozási hátrányok jelentkeznek a cigánygyermeknél. Fekete László vizsgálatai szerint a Pécs környéki cigánygyermek táplálkozása alatta van az élettani tápanyagszükségletnek, vonatkozik ez mind a kalorikus alultáplálásra, mind az állati fehérje és vitamin ellátásra. Ezek a számadatok nem lényegesen különböznek a nem cigány lakosság között gyűjtött táplálkozástan adatgyűjtésnek eredményeitől. Azonban a cigányok finomított szénhidrátot, cukrot, vagy cukrászsü-

teményt, vagy tésztát igen keveset fogyasztanak és a szénhidrát bevitelük kenyérből és főzelékfélékből tevődik össze. A vitaminszegény finomított szénhidrát helyett vitamindus főzeléket fogyasztanak. A Baranya megyei cigányok tej, tojás fogyasztása minimális, fő táplálékuk a szárazbab, burgonya és kenyér. A napi kalória felvételük 60 %-ának forrása a kenyér. A cigánygyermekek táplálkozása tehát lényegesen különbözik a nem cigányokétól. /v.ö. "Pécs környéki cigánytelepülések és Pécs város II. sz. bölcsődéjének táplálkozás-egészségügyi vizsgálata, tekintettel a két kategória tápláltsági állapotára, antrophias ártalmak elterjedésére és az ellenállóképesség változására." /Kézirat./

A szerzett betegségekkel szembeni küzdelem vonatkozásában, már igen nagy a fejlődés, a csecsemőhalandóság általában csökken a cigányságnál is; ma inkább az endogén tényezők szerepelnek nagyobb súllyal, amelyben igen jelentős szerepet játszik a szülők kulturálatlansága. Hoóz vizsgálati anyagában pl. a szülő cigányanyák 65 %-a egyáltalán nem járt iskolába, s akik jártak, azok is csak 4 osztályt végeztek el. Ilyen helyzetben a kulturális és egészségügyi felvilágosító munka igen nagy feladatokat állít a társadalom különböző szervei elé. E vonatkozásban nagyon érdekesen és korszerűen veti fel a probléma megoldását Dr. Szabady Egon, amikor a következőket írja: "A csecsemő halandóságban mutatkozó társadalmi különbségek arra utalnak, hogy a magasabb csecsemőhalandósághoz a közvetlen anyagi-gazdasági helyzet különbsége mellett még az

egyes rétegek eltérő kulturális színvonala is hozzájárul. Ez elsősorban úgy hat a csecsemőhalandóság különbségeinek a kialakulásához, hogy a magasabb kulturális színvonal egy-
üttal az egészségügyi kultúra magasabb ismeretét, alacsonyabb kulturális színvonal az egészségügyi ismeretek terén kisebb fokú jártasságot jelent. Ezt bizonyítják a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint fennálló csecsemőhalandósági különbségek is." /Szabady, 1961./

S ezzel eljutottunk tulajdonképpen a cigánygyermek hátrányos helyzete felismerésének kulcsfontos kérdéséhez, azokhoz a feladatokhoz, amelyek az iskolára várnak. Ugyanis alapvetően valamely társadalmi probléma végérvényesen az új felnövekvő nemzedékkel oldódik meg. Ezért a cigánykérdés rendezését a gyermekeknél kell kezdenünk. Mi indokolja elsődlegesen? Annak az alacsony műveltségi szintnek a felszámolása, amely ma körülveszi a cigánygyermeket, amely közeg az említett anyagi, szociális hátrányok mellett különösen fékezi képességeik kibontakoztatását. Vessük össze a cigány és nem cigány lakosság iskolai végzettségét a sellyei járásban, s világosan áll előttünk a cigánygyerekek óriási hátránya e vonatkozásban.

Iskolai végzettség	Nem cigány		Cigány		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Nem ír, nem olvas, ill. csak olvas	933	4,3	989	52,3	1922	8,1
Az általános iskola						
1-3. oszt. végezte el	2150	9,8	436	23,1	2586	10,9
4-5. oszt. végezte el	3029	13,9	253	13,4	3282	13,8
6-7. oszt. végezte el	12019	55,1	160	8,5	12179	51,3
8. oszt. végezte el	2898	13,3	35	1,9	2933	12,4
A középisk. 1-4. oszt. végezte el	293	1,3	2	0,1	295	1,2
Érettségizett	344	1,6	1	0,0	345	1,5
Egyetemre, főiskolára jár/t/	145	0,6	2	0,1	147	0,6
Ismeretlen	33	0,1	13	0,6	46	0,2

Tehát a cigányok több mint fele most is analfabéta. Azok is, akik iskolába jártak, lényegében az általános iskola alsó tagozatát fejezték be, mert ennél magasabb végzettsége csak kb. 10 %-nak van. A 7 éven felüli népességnek a járásban 8 %-a cigány és ez a 8 % adja az analfabétáknak több mint a felét.

Az analfabéták aránya eltérő csoportonként. Pl. a nők között magasabb az arány /59,6 %/, mint a férfiaknál /44,2 %/; a telepen élőkénél szintén gyakoribb /60,7%/, mint a faluban élők között /42,2 %/. Vagy pl. korcsoportonként: 7-14 évesig /42,8 %/, 15-39 évesig /45,5 %/, 40-59 évesig /72,8 %/ és 60-tól /56,1 %/.

Ezek az adatok időszorként is felfoghatók és mutatják az iskolai oktatás hatékonyságának változását. A felszabadulás utáni oktatásügy igen sokat tett a cigányok kulturális felemelkedése érdekében, ami részben tükröződik is az adatokban. E fejlődés ellenére is 1960-ban a járásban még a cigányok fele analfabéta maradt, 97 %-uk még nem végezte el az általános iskolát. Az általános iskola elvégzése nélkül pedig ma már semmiféle szakképzettség megszerzése nem lehetséges. Így nemcsak a mostani produktív korúak, hanem a felnövekvő cigánynemzedékek is, mint cigány népcsoport, a társadalom legrosszabb anyagi viszonyok között élő tagjai maradnak és viselik annak minden következményét.

Összevetve az általunk vizsgált versendi 8. osztály 8 cigánytanuló szülei adatával, hasonló képet kapunk: az apák közül 8 általánost végzett: 1, 6 elemi: 3, 4 elemi: 2 fő. Az anyáknál 8 általánost: 1, 6 elemi: 1, 4 elemi: 2, 1 elemi: 1 fő. - Hogy azért fejlődés van, s ez elsősorban az iskolai hatásoknak tulajdonítható, ezt bizonyítja a versendi helyzet is. E községben a cigánysor 65 házában 110 család él, 440 fő; minden családra másfél kereső jut. Az 1960/61. tanévben,

amikor a 211 iskolába járó tanulóból 103 cigánygyermek volt /80 % alsós/, az akkori 8. osztályban csak 1 cigánygyermek tanult, mert a többi nem jutott el odáig. Ma ugyanebben az iskolában már 8 cigánygyermek ül a 8. osztály padjaiban, akik közül már csak 4 marad otthon, a másik 4 továbbtanul a mezőgazdasági szakmunkásképző iskolában.

Vagy vegyük pl. Komlót, ahol a baranyai 4 %-os cigánylakosságból a zöm /2,9 %/, közel 900 ember él és dolgozik. Itt a Kossuth-aknai cigánytelepen 1962-ben még 53 tanköteles nem járt iskolába. Az 1966-67. tanévben minden 6. évet betöltött gyermek beiratkozott /140 fő/. Egyáltalán az iskola lett a telep központja, melyet bizonyít a tény, hogy a művelődési otthonban csak átlag 40-50 fő vett részt a filmmel kísért ismeretterjesztő előadásokon, addig az iskolában tartott ilyen rendezvényeken általában 115 fő szerzett ismereteket.

Noha inkább didaktikai problémákat vet fel, mégis foglalkoznunk kell vele, mert az egész személyiség fejlődésében hátrányos helyzetet teremt: a cigánytanulók nyelvi nehézségei. Szerencsés Rudolfné Komló, Kossuth-aknai pedagógus tapasztalatai is megerősítenek bennünket azon feltevés igazságában, hogy a cigánygyermeknél az amugy is sürítve jelentkező hátrányosságot előidéző okok között jelentős tényezőként hat a rendkívül hiányos magyar nyelvű tudás. Ennek felszámolására javasolja annak a lehetőségnek megteremtését, amelynek révén a cigánygyermek megfelelő magyar nyelvi tudással rendelkezzenek is-

kolázásuk megkezdésekor /ld. Baranyai Művelődés, 1968. decemberi számában Pirisi Jánosné tanulmányát: A bukások és a lemaradások csökkentésének problémái az általános iskola alsó tagozatában/. Göbölös Sándor szigetvári járási tanulmányi felügyelő kezdeményezésére az 1967/68. tanévben a nyáron előkészítő tanfolyamot szerveztek heti 2 alkalommal 2 óra időtartalommal, ahol 10-14 ~~gyermek~~ gyermek vett részt egy-egy csoportban kétszer két hetes ciklusban /u.o. ismerteti Pirisiné/.

A nyelvi nehézségek ilyen preventív feloldására a Szovjetunióban is folytak igen eredményes próbálkozások különösen azokon a területeken, ahol nem orosz nemzetiségű gyerekek szülei kívánságára orosz nyelvű iskola 1. osztályaiba iratkoznak. Így pl. N.Mergyejev a Kujbisev-terület sztavropoli körzet viszelszkojei középiskolájának tanítónője az 1960/61. tanévben 6 éves tatár gyerekeknek tartott előkészítő foglalkozásokat, igen jó eredményeket ért el a szóbeli orosz beszéd terén. Ezután már az első osztályban megkezdődhetett a gyermekek rendes orosz nyelvű tanítása. 1965/66-ban ezek a tanulók már az 5. osztályt végezték sikeresen az orosz nyelvű iskolában.

Hasonló tapasztalatokról ír M.Kurdjumov a Kabargyin-Balkarszki autonóm köztársaságok és az Adigenszk terület iskoláiban végzett kísérletek során. Észrevételeinek lényegét így összegezte: "Kujbisev 15 iskolájának és Bogatoje falu két iskolájának tanítói megvizsgálták és elemezték az összes 6. osztályos osztályismétlőik óvodáskor-

ban történt nevelését. Szándékosan vették a 6. osztályismételőket, hogy ne kerüljenek közéjük olyanok, akik valamiképpen elmaradtak a pszichikai és fizikai fejlődés normáiból, miután ilyenek az 5. osztályban még akadnak. Az eredmények a következők voltak: 59-en jöttek olyan családi körből, ahol a szülők nem tudtak vagy nem akartak velük iskola előtt foglalkozni; a hatodikos osztályismételők közül 29-en hosszadalmas betegség miatt maradtak le fejlődésükben, 13 pedig normálisan fejlődött, s elégtelen eredményét elégtelen iskolai munkájának köszönheti. Ugy gondoljuk, hogy az iskolát megelőző felkészítés megszervezésével kb. 50-60 %-kal emelhetjük a jelenleg lemaradt tanulók teljesítményét. /Kurdjumov, 1967./

Az Egyesült Államok hátrányos helyzetű néger negyedeiben is eredményes munkálatok folytak az iskolás kor előtti nyári tanfolyamok bevezetésével. Pl. New-York north-side-i gyermeknevelő intézete által 1955-től kezdve 1964 nyaráig folyamatosan szervezett 1 hónapos nyári olvasási "szükségstanfolyamok" eredményeiből kiderül, hogy az a gyerek, aki 1 hónapon át naponta különoktatásban részesül, olvasás terén átlagban 1 tanévnek megfelelő előrehaladást ér el. A legnagyobb fejlődést a legkevésbé elmaradt gyermekek érték el. A 110-nél magasabb intelligencia-hányadosú gyerekek több mint két tanévet hoztak be, de még a legelmaradottabbak is legalább 5 hónapot nyertek. Az oktatásban részesült 104 gyerek saját elhatározásából és szorgalmasan vett részt a tanfolyamon. A jelenléti index sohasem esett 85 % alá. /v.ö. Kenneth B.

Clark, 1968./ Mindehhez persze hozzá kell tennünk Clarkot idézve, hogy ezeket a gyerekeket "olyanok tanították, akik hittek abban, hogy megtanulnak olvasni, akik szeretettel és együttérzéssel foglalkoztak velük... Csak az a dolog iróniája, hogy amikor visszatértek az iskolába, a nyári tanulás eredményeit ugyan megőrizték, de tovább már nem fejlődtek". /i.m. 255. p./

E problémakört tovább elemezve felmerül a cigány osztályok problémája. Tudjuk, hogy szocializmust építő társadalmunkban nem a faji előítélet hozta létre őket, mint az amerikai néger gyerekek esetén, hanem a körülmények sürgették /bejárási problémák, erős szintkülönbség stb./ Mégis véleményünk szerint elvileg nem helyes a szervezésük, mint ahogy azzal sem tudunk egyetérteni, hogy külön un. cigány napköziket szerveznek egyes helyeken. Mire jó ez a "szükségszerű" differenciálás? Miért akarjuk már a gyermekeket szegregálni, amikor elvileg a felnőtt cigánylakosság asszimilálódásában látjuk a kivezető utat? Ugyanis általános pszichológiai tapasztalatok bizonyítják, hogy az alacsonyabb kategóriába helyezett gyermekeknek megrendül az önbizalmuk, csökkentértékűségi tudat vesz erőt rajtuk, amely aztán az iskola és tanulás iránti egész magatartásukra rányomja a maga sajátos specifikumát. Az ilyen különféle "kategóriákba" helyezett gyermekeknek az iskola iránti megvetése szoros összefüggésben van ellenséges, agresszív magatartásukkal, látszólagos kezelhetetlenségükkel. S itt ismét eljutunk a nehezen nevelhető gyermekek típusához. Holott itt tulajdonképpen csak

bizonyos lázadozás tapasztalható, válasz az emberi méltóságuk és integritásuk ellen, - sokszor jószándékból - intézett támadásokra.

Clark szerint pl. az Egyesült Államok néger negyedeiben létesített ún. "jogfosztott" iskolákban bevezetett kísérleti tervek azt bizonyítják, hogy az a gyerek, akitől az iskolában elvárják, hogy tanuljon, az jól is tanul, akitől viszont keveset követelnek, hivatkozva az otthoni környezeti ingerszegénységre, az keveset is fog teljesíteni. "Az igényességen alapuló ösztönzés és tanítás a tanulmányi előmenetel szempontjából, úgy látszik, még a gyerek otthoni környezeténél is fontosabb tényező." /i.m. 244. p./ Egyáltalán mi indokolná, hogy az otthoni ingerszegénységet fokozzuk az iskolában is azzal, hogy ne ambicionáljuk, doppingoljuk a cigánytanulókat egy vegyes osztály jobbainak serkentő hatásával?

Mindenesetre nem olyan elavult pedagógiai módszerekkel kell dolgoznunk e "vegyes" osztályokban, ahogy pl. Halasi Mária: Az utolsó padban c. ifjúsági színművének főhősré, a kis cigánylányra, Katira akar "hatni" osztályfőnöke. Ugyanis a darab egyik drámai jelenetében a tanárnő kiküldi a gyerekeket az osztályból, s négy szemközt igyekszik megmagyarázni Katinak az osztály negatív magatartását vele szemben. Azzal érvel, hogy ha tiszta ruhában, rendezett hajjal jönne ide közéjük, társai szívesen fogadnák. Mire Kati egyetlen kiáltással - "Én cigány vagyok!" - válaszolva, otthagyja osztályfőnökét. Ugy véljük, ennél élesebben nem is lehetett volna bemutatni a makarenkoi közösségi neveléssel homlokegyenest ellenkező individuá-

lis pedagógiai hatás-próbálkozást. - A jelzett darab hatás-elemzését kitűnően adja a "Művészeti kommunikáció hatása faji előítéletekre" c. tanulmány. A mű szerzőinek következtetései között olvashatjuk: "A nemzeti, faji kisebbség sikeres beépüléséhez gazdasági, társadalmi-erkölcsi, pszichológiai feltételek megvalósításán át vezet az út... Az előítéletek sikeres felszámolása csakis az izoláció alapvető okainak felszámolásával együtt következhet be."

c/ E meggondolás alapján vizsgáltunk meg 7 cigánygyermeket abban az osztályban, amelynek elemzéséből fejtegetésünk kiindult a cigánytanulók helyzetét illetően. Tehát a pécsszabolcsi iskola 3. a. osztályáról van szó, ahol az osztály összlétszáma 30 fő, ebből 16 nem cigány és 14 cigánygyerek. A felmérések során csak 21 tanuló volt jelen, 9-en hiányoztak, ebből 7 cigánytanuló volt. Így a viszonylag stabil hét gyereket választottuk vizsgálódásra, valamint velük párhuzamosan 7 nem cigány tanulót vettünk az osztályból véletlen sorsolással. A megfigyelt 7 cigánygyerekből 1 egy évvel, 4 két évvel, 1 három évvel és 1 négy évvel tulkoros. A többi hét nem cigány származású gyerek valamennyi normál kóru. A továbbiakban az eddig vett fő hátrányossági lehetőségek szempontjai alapján nézzük meg a jelzett 14 tanuló helyzetét az adott osztályban.

1. Családi helyzet. - Mind a 14 gyermeknek élnek szülei. A 7 cigánygyerek között nincs egy sem, akinek ne lenne

testvére. Egyiknek már csak egy testvére van otthon /idős szülők, a többi testvér már nem lakik velük együtt/, egyiknek 2 testvére van, a többi négy esetben a gyermekek száma meghaladja az ötöt. /Az osztály cigánytanulói közül ketten testvérek, ezért csak 6 családról szólnak./ - A nem cigány gyerekeknél három családban van 2 gyerek, kettőben 3, s ugyancsak kettőben 4 gyerek található.

A 7-7 tanuló családjának összehasonlításából az eredmény: a nem cigánygyerekek között egyet sem találunk, ahol 5-nél többen lennének testvérek, míg a cigánygyerekeknél a 6 gyerekből ötnak 5-nél több testvére van. Itt is igazolódik tehát a HoóZ vizsgálataiban is kimutatott magasabb születési arányszám. - Megjegyzendő, hogy az iskola pedagógusai felhívták a szülők figyelmét a helyes családtervezésre, a szülők azonban inkább vállalják a gyermekáldást, mert ez anyagilag jelent valamit ideig-óráig/ szülési segély, családi pótlék, egyéb segélyek/.

- Szülők életkora:

Cigányoknál: Apák: 32,32,37,37,41,58,60

Anyák: 29,32,39,39,40,46,53

Nem cigányoknál: Apák: 30,31,32,34,34,36,36

Anyák: 28,30,30,32,35,38

Az eltérés főleg abból adódik - cigányok 40 és 40 fölött, nem cigányok 30-35 körül, - hogy a cigányok nagyon korán házasodnak, de a szülőknek pl. már negyedik-ötödik gyermekük jár ide a 3. osztályba, míg a nem cigányoknál zömmel az elsőszülött.

2. Foglalkozás, iskolai végzettség

A cigányszülőknél főleg az apák dolgoznak csak. Őt apa segédmunkás a bányánál, kettő nyugdíjas. Az asszony sértésnek veszi, ha megkérdezik, miért nem dolgozik. Az ő feladata vigyázni a házra. Közben koldulás, időnként lopás /bár ez csökkent az utóbbi években a férjek hatására, akik megmagyarázták a törvénybe ütköző cselekmények következményeit/.

A nem cigányok szülei közül 4 fizikai dolgozó /3 vágár, 1 szőlőmunkás/, 3 szellemi dolgozó /mérnök, technikus, katonatiszt/.

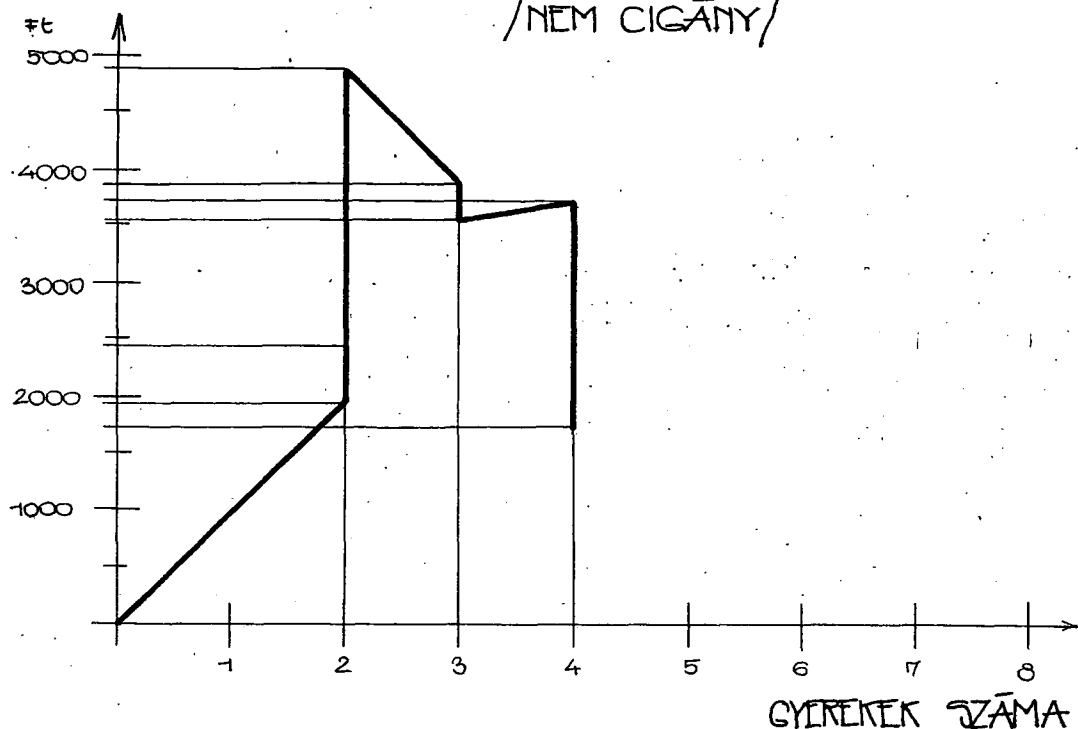
Az anyák helyzete: 4 fizikai dolgozó, 3 a háztartást vezető otthon.

3. Jövedelem

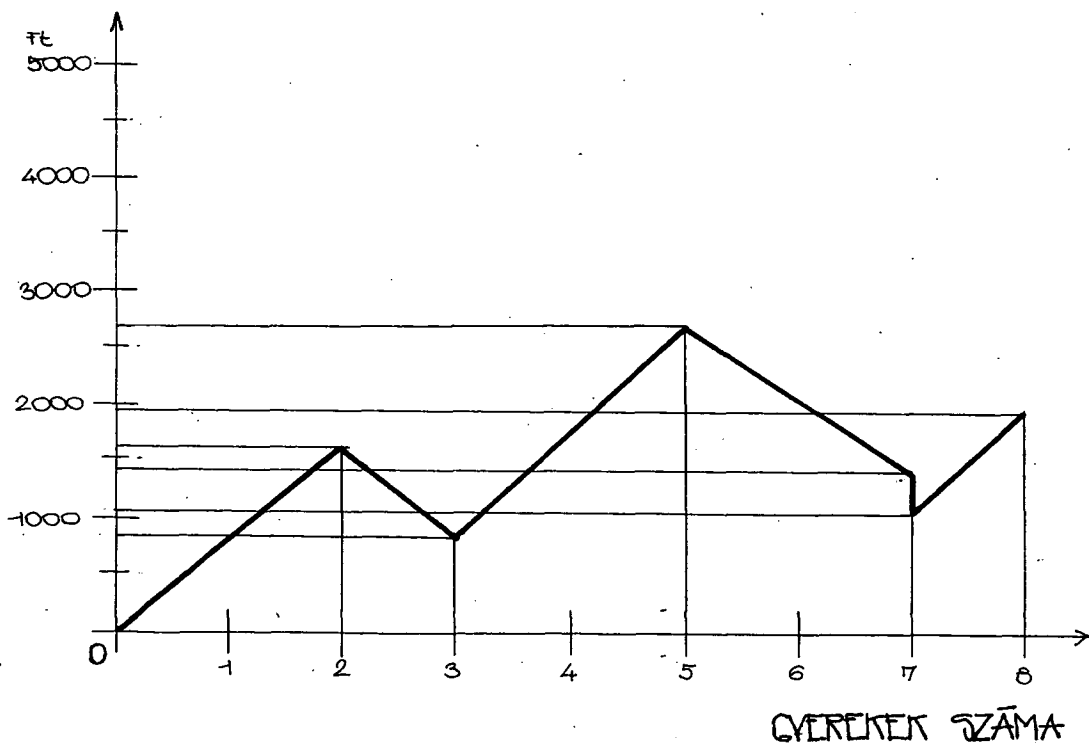
A bányában dolgozók jól keresnek, de mivel nagy a család, s a feleség sem dolgozik, az egy főre jutó átlag igen alacsony.

A kereset és a gyermekek számának alakulása a következő:

SZÜLŐK KERESETE ÉS GYEREK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA /NEM CIGÁNY/

SZÜLŐK KERESETE ÉS GYEREK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA /CIGÁNY/

4. Lakáskérdés, kulturális igények kielégítésére szolgáló eszközök

- A cigánygyerekek lakása négy családnál csak egy helységből áll, a másik családoknál pedig egy szoba és egy konyha van. Fürdőszoba sehol sincs.

Két esetben négyen, egy esetben hatan, három családnál nyolcan, egyben pedig kilencen lakják a lakást. A testvéreken kívül más rokon vagy idegen személy sehol sem lakik együtt a családdal. Mind a hét család maga építette putriban lakik. Három helyen van rádió, lemezjátszót ugyancsak 3 család szerzett be /a cigányság muzikalitását bizonyítja/. Háztartási gépekből csak mosógépet találunk, azt is mindössze egy családnál. - Az egyik család kb. 50 könyvet vásárolt már eddig, 4 családnál egyáltalán nincs otthonukban semmiféle könyv, két kisgyermek állította, hogy 1-1 mesekönyv van náluk otthon.

A nem cigány tanulók családjainál a fentiek vonatkozásában a következő helyzetet találtuk:

3 szoba + konyha: 1 család, 2 szoba + konyha: 4 család,
1 szoba + konyha: 1 család és csak egy helységből áll a lakás 1 családnál.

Két lakásban van fürdőszoba. Csak egy családnál élnek együtt a nagyszülőkkel, albérlőt itt sem találunk egyik helyen sem.

Lakáseredet:

Örökölték: 1 család

Bérlik: 2 család

Vették: 2 család

Építették: 2 család

Kulturcikkék:

Tv: 6 család

Rádió: 5 család

Fényképezőgép: 4 család

Táskarádió: 3 család

Magnetofon: 1 család

Lemezjátszó: 1 család

Csak egy olyan tanuló akadt a nem cigányok közül, akiknél otthon a fenti cikkek közül egyik sem található meg.

Háztartási gépek:

Mosógép: 6 lakás

Centrifuga: 3 lakás

Hűtőszekrény: 3 lakás

Porszívó: 2 lakás

Könyvállomány:

1305 kötet: 1 családnál

100 kötet: 2 családnál

70 kötet: 1 családnál

kb. 50- 60 kötet: 3 családnál

A felsorolt adatsor világosan adja a cigánytanulók hátrányos helyzetét a nem cigányszármazásuakkal szemben.

5. Tanulmányi eredmény /Előző év végi adatok/

Cigányok: 2,8 3,2 3,2 3,6 a többi három gyerek ismételte az osztályt.

Nem cigányok: 2,6 3,1 3,2 4,4 4,5 4,7 5,0

A cigánygyerekek kedvenc tárgyai /ebből érik el a jobb eredményeket/: ének, testnevelés, gyakorlati foglalkozás.

Igen fejlett kézügyességük, manuális képességeik vannak, rendkívül jó a hallásuk. Ezzel maguk is tisztában vannak, ezért szeretik azokat a tárgyakat, ahol e képességek kibontásával sikerélményhez jutnak. - Legnehezebb tárgyak: környezetismeret, számtan, nyelvtan, fogalmazás. Érthető az említett nyelvi nehézségekből adódóan, hisz otthon nem ma-

gyarul beszélnek velük szüleik. Az elvont gondolkodás pedig ugyancsak igen nagy problémát jelent náluk /számтан, környezetismeret/.

Összegezve a cigánytanulók helyzetét evidensen adódik, hogy rendkívül erős hátrányokkal küzdenek az iskolában s még a társadalomban is. A megoldás útja tehát nem a szegregációban, hanem az integrált személyiség totális asszimilációjában keresendő, mely nemcsak a cigánytelepek felszámolásában jelentkezik, hanem feltétlen - véleményünk szerint - fel kellene számolni az un. speciális cigány iskolákat, cigány osztályokat, s egyéb "külön" cigány nevelési intézményrészlegeket. Márkus István "Sejtelmek a cigányvilágról" c. írásában ugyan ellenkező véleményt valószínűsít: "A külön cigányosztályok és - méginkább - a külön cigányiskolák széles hálózata, ez volna a következő lépés? Valószínűleg igen."

Mégis, amikor olvassuk ugyane cikk "cigánygettó" megfogalmazását, a "viskóvárosok" atmoszféráját lehelő feudalizmus előtti cigánytársadalomról szóló igen reális képet, úgy érezzük, hogy nem az izoláló utat választva kell munkához látnunk. Hisz így éppen ezt az "ott kint"-i idegen világot, melynek "értékei és követelményei itt bent, a cigányközösségben nem érvényesek" - zárjuk el a cigánygyermek elől továbbra is, vagy még jobban mint eddig. Éppen ezért nem tartjuk tulságosan vonzónak a "Köznevelés" 1969. 6. sz. 15. oldalán közzétett pályázati hirdetések között az ilyen "csalogató" megfogalmazásokat: "Alsószent-

márton. - 2 tanító, 100,- Ft területi, 140,- Ft napközis, 150,- Ft cigánypótlék /kiemelés tőlünk!/. Lakás albérletben, étkekezés napköziben biztosított, " stb, stb. - Ezen az úton nem várhatunk e vonatkozásban az eddigieknél hatékonyabb eredményeket. Ugyanis az általunk leírt kép még a "szelidebbek" közé tartozik. A "Dunántúli Napló" 1968.

nov. 14-i számában "A salakdomb árnyékában" /Kétszáz ember a rogyant kunyhókban. - A büntanya állandó új lakókat vonz./ címmel riport jelent meg egy perifériális cigánytelepről. E cikk feltárja, hogy a négy év előtti helyzet nem-hogy javult volna, hanem sokkal rosszabbá vált: "Nem teljesen ismeretlen előttem ez a telep - írja az újságíró. - Négy éve jártam itt, akkor kb. százan lakták. Most közel kétszázan. A börtönből szabadultak közül sokan ide jönnek, itt huzódnak meg, aztán kezdik előről. Bejárnak a városba lopni, betörni." /I.m. 5.p./

Tehát a hátrányos helyzet szülheti, s mint látjuk szüli is, a veszélyeztetettséget, erkölcsi züllés feltételeit, kriminalitást, a disszociális magatartásmódok sokféle variánsát. Erről azonban, mint jeleztük már, külön tanulmányban szeretnénk beszámolni.

VII. Fejtegetésünk utolsó részében az iskolai ártalmak néhány, hátrányos helyzetet előidéző okáról szeretnénk szólni a már többször említett falusi és különösebben most a jelzett nagykanizsai iskola nyolcadik osztályának vonatkozásában.

A kérdés részletesebb elemzése előtt azonban néhány gondo-

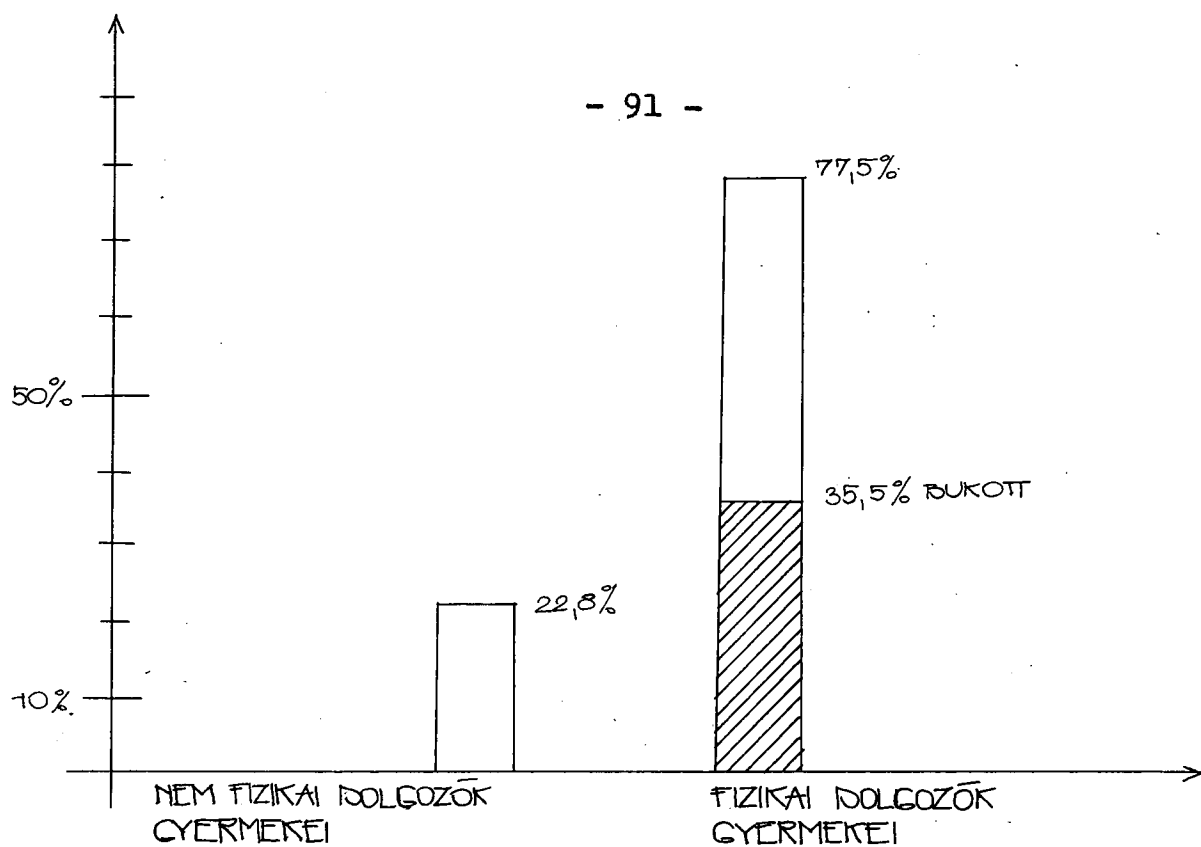
latot a hátrányos helyzetű gyermek pályaválasztási törekvéseiről. Ezt a kérdést főleg a csornai iskola 7. osztályában vizsgáltuk, ahol még csak csirájában jelentkeznek a pályairányulás problémái. Ebben az osztályban 31 tanulót találtunk. Ebből 24 /77,5 %/ fizikai dolgozók gyermeke, 7 pedig szellemi dolgozóké /22,5 %/. - Az osztály tanulmányi átlaga: 2,8. A fizikai dolgozók gyermekeinek átlaga ebből 2,35 /kettő van 4-es felett/ a szellemi dolgozók gyermekeinek átlaga pedig 4,37 /mind a 7 tanuló 4-es vagy 4 felett van/. A munkás- és parasztgyermekek között 11 bukkott és 7 a tulkoños. /V.ö. I. sz. ábránkat a 91. oldalon/ Itt sincs persze minden munkás- és parasztgyerek egyuttal hátrányos helyzetben is. Ebben az osztályban csak négyen. Marad tehát 20 fő, az osztály 64,5 %-a /a munkás-, parasztgyermekek 83,3 %/ hátrányos helyzetűnek a tanulmányi eredmény vizsgálata alapján. /átlaguk 2,06/.

Érdeemes volt megvizsgálni azt is, hogy az egy főre jutó mulasztott órák száma hogyan alakul ebben az osztályban. Az 1968/69. tanév első felében, 4 hónap alatt átlagosan egy gyerek 15 órát mulasztott. Ebből egy hátrányos helyzetű gyermek átlagosan 19 órát, a többiek átlag 9 órát hiányoztak. E jelenséget két okkal magyarázhatjuk: egyrészt a családoknál az otthoni egészségügyi körülményei következtében a gyerekek könnyebben megkapják a különféle fertőző betegségeket, másrészt a szülők nem törődnek eléggé gyermekeikkel; nem ellenőrzik, hogy hova járnak, mit csinálnak, így a gyerekek gyakran elcsavarognak. Szülői értekezleteken többszöri panasz, hogy a szülők nem érnek rá

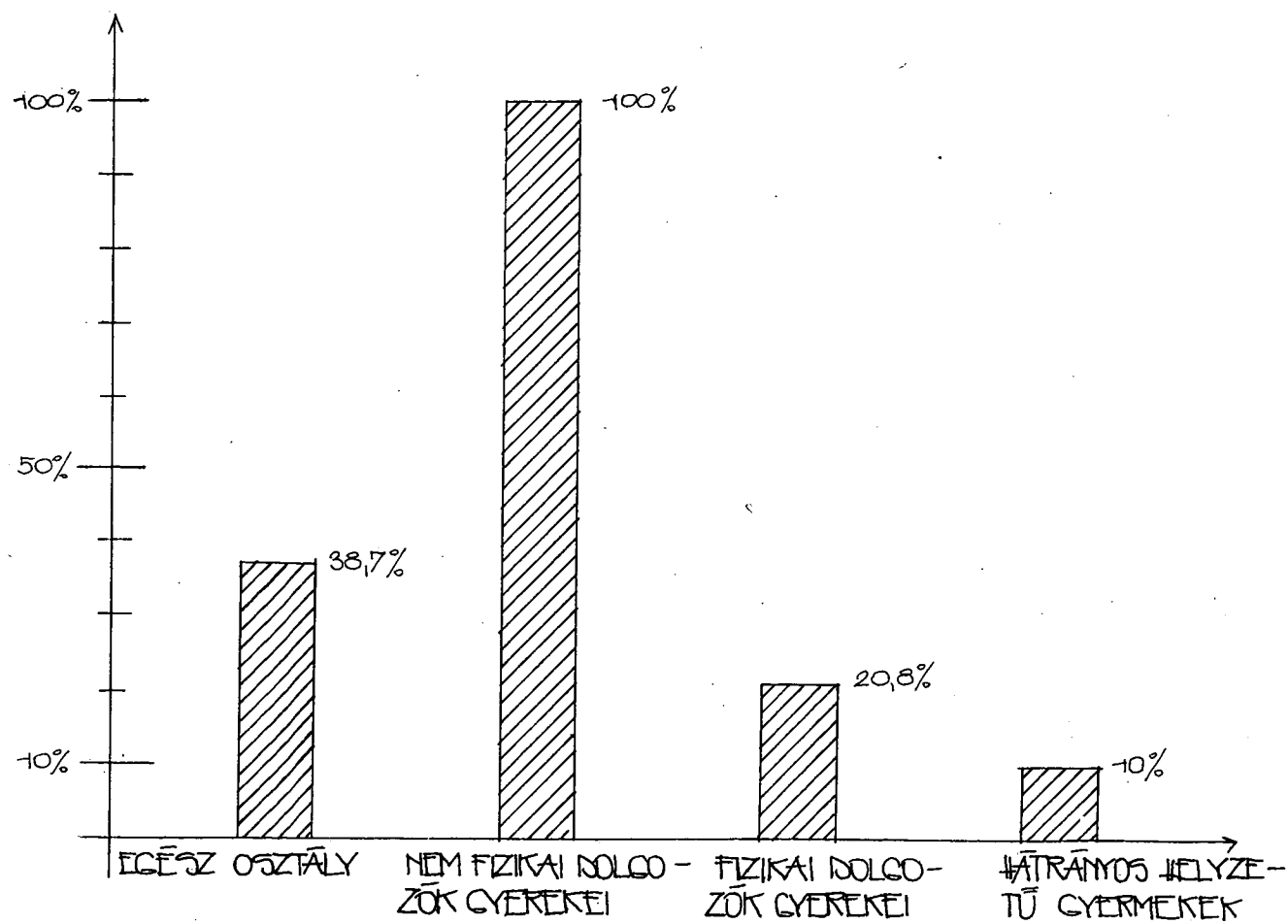
gyermekeikkel eleget foglalkozni. E kijelentés részigazságát bizonyítja az a tény, hogy azoknál a gyerekeknél is ugyanilyen helyzetet találunk, ahol csak egyik szülő dolgozik a kérdőív válasza szerint, tehát elvileg jutna idő rá. A valóság az, hogy nem tudnak, nem képesek foglalkozni gyermekükkel tanulmányi vonatkozásban, de sokszor elemi nevelési feladatokat is rosszul, hibásan oldanak meg.

Nézzük meg, hogyan alakul ebben az osztályban a pályairányulási tendencia? Alapjában véve igen kevesen jelentkeznék középiskolába, ugyanis általában hiányzik ehhez a család támogatása és a gyermek önbizalma. A 31 közül 12 gyerek szeretne középiskolába menni. Bár hetedik osztályban nem tekinthetők ezek az adatok véglegeseknek, mégis érdekes a megoszlásuk. A szellemi dolgozók gyermekei mind /100 %/ középiskolába készülnek, a fizikai dolgozók gyermekeinek 20,8 %-a, ezen belül a hátrányos helyzetű gyermekek közül mindössze kettő /10%/ szeretné középiskolában folytatni tanulmányait. Sőt a kettőből is csak egynek van esélye az elvégzésére, mert félévkor bukott s az eddigi általános iskolai legjobb eredménye is csak gyenge közepesre sikerült. /A továbbtanulási szándékok alakulásáról v.ö. II. sz. ábránkat a 91. oldalon/ - Egyébként a többi hátrányos helyzetű gyermek ipari tanulónak készül. Jellemző például, hogy senki sem akar az osztályból mezőgazdasági munkás lenni.

I. sz. ábra

II. sz. ábra

Egyébként nagyobb populációt vizsgáló reprezentatív felmérés is kimutatja ugyanezt a jelenséget. Kiss Albert vezetésével folytatott vizsgálatot az Agrártudományi Egyetem Statisztikai és Számviteli Tanszéke az egyetem hallgatóinak bevonásával, a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával 1962-ben, amikor 1300/ 20-23 éves fiatal pályaválasztásának átrétegeződési irányát kutatták:

Az átrétegeződés iránya	Ifjak	Nők
Mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekeiből:		
mezőgazd.fizikai foglalk.-ban maradt	23,6	28,7
ipari v. egyéb fiz.fogl.-ba ment át	50,5	23,3
mezőgazd.-i szellemibe ment át	14,4	6,6
ipari v. egyéb szellemibe ment át	11,5	14,0
háztartásbeli lett a mezőgazd.-ban	-	9,5
háztartásbeli lett a mezőg.-on kívül	-	17,9
Ipari és egyéb fizikai dolgozók gyermekeiből:		
ipari v. egyéb fizikai foglalk.-ban maradt	70,8	32,6
mezőgazd.-i fizikai fogl.-ba ment át	4,9	5,0
mezőgazdasági szellemibe ment át	5,2	4,5
ipari v. egyéb szellemi fogl.-ba ment át	19,1	33,0
háztartásbeli lett a mezőgazdaságban	-	3,2
háztartásbeli lett a mezőgazdaságon kívül	-	21,7

Világosan kitűnik tehát, hogy az összes átrétegeződési mozgások közül az apák foglalkozásához viszonyított átrétegeződés a mezőgazdasági munkás- és parasztfiuk esetében a legnagyobb arányu.

A továbbiakban a jelzett vizsgálat rámutat arra a tényre, hogy a fiuknak negyed része, a lányoknak pedig kétharmada csak az ált. iskola nyolc osztályát járta ki, utána már szervezett közép- v. felsőfoku oktatásban nem vett részt.

A vizsgálat eredménye az iskolai végzettség szerinti megosztást %-ban a következőképpen mutatja ki:

Végzettség	Mezőgazdasági származásu		Nem mezőgazdasági származásu	
	Ifjak	Nők	Ifjak	Nők
Csak 8. általános	33,1	75,8	14,2	50,4
Szakiskola, szaktanfolyam	43,7	9,9	53,7	19,0
Érettségizett, kereső lett	8,5	8,7	15,9	22,9
Egyetemen, főisk.-án tanul	14,7	5,6	16,2	7,7

/Ld. Kiss, 1964./

Nagykanizsán egy un. napközis iskolában vizsgáltuk meg egy 34 fős nyolcadik osztályt, ahol 23 fiu és 11 leány tanul. Az iskolába összesen kb. 600 gyerek jár, s átlag 10 % azoknak a száma, akik évente megbuknak különböző tantárgyakból. Az iskola igazgatója szerint a bukottak, kevés kivételtől eltekintve, szellemileg fejletlen gyerekek, s gyógy-pedagógiai intézetben lenne már a helyük. Hogy ennek ellenére mégis rendes iskolába járnak, ezt azzal magyarázza az iskola vezetője, hogy mindez csupán a szülők hiuságából ered, akik nem akarják elismerni a tényt, mely szerint gyermekeik értelmi képességei korlátozottak. - Nyilván, ez a kérdés megoldásának könnyebb és egyuttal kényelmesebb módja, melynek napjainkban Nyugaton is akadnak hívei. Az oktató-nevelő munka valamiféle ökonomizálását sürgető burzsoá vélemények, "érvek" lényege így foglalható össze:

a/ Minden gyereket a maga igényeinek és képességeinek meg-

felelősen kell nevelni.

- b/ A munkásosztály és parasztság kulturformájában élő gyerekeket az oktatás terén a középosztálybeli gyerekekhez képest nemcsak eltérő bánásmódban, hanem másféle oktatásban is kell részesíteni.
- c/ Az alacsony kulturzsférából származó gyerekektől nem lehet elvárni, hogy az iskolában megfelelő előmenetelt tanusítsanak, mivel otthon semmiféle impulzust nem kapnak a jó tanulásra.
- d/ Ingerszegény környezetből származó gyermekek bizonyos lélektani problémákat hoznak magukkal az iskolába, melyek károsan befolyásolhatják az oktatást.
- e/ Az első osztályba lépő gyermeknél az intelligencia teszttel előre meglehet állapítani, hogy milyen lesz a tanulmányi eredménye, hogy érdemes-e vele különösebben foglalkozni, stb. stb.

Nagyon találóan írja Clark már idézett könyvében - s ez egyben válasz is lehet az előbbi érvelésekre: "Ha feltételeznénk, hogy a tanulók csak azokat a gyerekeket képesek tanítani, akik olyan családi körből származnak, ahol értékelik és elősegítik a tanulást, ez hasonló volna ahhoz, mintha feltételeznénk, hogy az orvosok csak a nem tulságosan beteg vagy csak az egészséges pácienseken tudnak segíteni." /I.m. 263. p./

Majd így folytatja: "A legfontosabb tényező, amely meghatározza a diákok iskolai előmenetelét, az oktatás eredményességi szintjét és az iskolák általános minőségét, a ta-

nitók rátermettsége, a diákokkal szemben érvényesített magatartása: az együttérzés vagy annak hiánya... Hozzáértés és bizalom nélkül a gyerekek még akkor sem tanulnak, ha a tankönyvek történetesen korszerűek, és az osztálylétszám kicsi." /I.m. 264-265. p./ Egyébként is közismert, statisztikai adatok is bizonyítják, hogy az embereknek mindössze 1-2 százaléke születik értelmi defektusokkal, melynek következtében nem érik el a normális intelligenciaszintet. Az itt jelzett tanulók esetében sem anatómiai-fiziológiai, intelligencia-hiánybeli ok áll fenn, hanem hátrányos helyzetük determinálja bizonyos mértékben elmaradottságukat. Ebben az iskolában is, mint sok helyen, a hátrányos helyzet fogalma csak papíron ismert világosan vagy homályos értelmezésben, a gyereknél azonban csak jó vagy rossz, rendez vagy rendetlen alanyokat különböztetnek meg, nem tárva fel hátrányos helyzetük valódi okait.

A következőket tapasztaltuk a jelzett osztályban. Bár nyolcadikosokról van szó, mégis igen kevesen akadtak, akik pontosan meg tudták nevezni szüleik foglalkozását, beosztását, iskolai végzettségét. Igen sokan nincsenek tisztában szüleik keresetével, a család anyagi erőforrásaival. Persze ez már a családi nevelés fogyatékosága, mert sok esetben a szülők részéről is fennáll az érdeklődés hiánya, de ugyanakkor az iskolai nevelő munka hiányosságát is tükrözi, ha a gyermekek nem érdeklődnek szüleik munkája, tevékenysége iránt. Noha közvetlen pályaválasztás előtt állnak, igen sokan tanácstalanok, elképzeléseik irreálisak, céljaikat nem tudják konkrétan realizálni. Egyesek pl. abban a tu-

datban vannak, hogy osztályismétlésekkel a hátuk mögött, jelenleg 2,5 - 2,7-es átlaggal is mehetnek szakközépiskolába, szakmunkásképző intézetek "divatos" szakmáiba.

- Bejáró tanuló nincs az osztályban, valamennyien közel laknak az iskolához, nem kell utazniok, hosszabban gyalogolniok. Többgyermekes családból /3-5 gyerek/ származik 7 tanuló. Szüleik fizikai dolgozók, csak egy van közöttük vezető beosztásban /főművezető/. Tanulmányi átlagaik egy kivételével 2,4 - 2,9 között ingadozik. Szüleik, különösen apjuk nem sokat foglalkoznak velük, nem érdeklődnek az iskolában történt dolgok iránt. Hátrányos helyzetüket fokozza, hogy a szülők keresete csak két esetben haladja meg a 2000,- Ft-ot. Az egyik családnál pl. az apa keresete 2700 Ft., az anya viszont nem dolgozik. A tanuló múlt évi átlaga 4,6 volt. Papíron tehát e gyerek hátrányos helyzetű lenne, hisz az egy főre jutó átlagkereset eléggé alacsony, az eredményei, magatartása azonban normál helyzetre enged következtetni. E példa is mutatja, mennyire komplex vizsgálat és szemléletmód szükséges a hátrányos helyzet felismeréséhez.

Három olyan fiutanolót találtunk az osztályban, akiknek szülei különváltan élnek. Mindhárom esetben az apa hagyta el a családot. Egyiknél az anya másodszor is kötött házasságot. A nevelőapa nem érdeklődik a fiu problémái iránt, csak az anya sz okott vele néha beszélgetni. Tanulmányi átlaga az új házasság óta süllyedő tendenciát mutat, 3,4-ről 2,9-re esett. - A másik két gyereket az anyája maga neveli, munkája mellett azonban nem sok ideje marad a ve-

lük való foglalkozásra. Különösen észlelhető ennek következménye az egyik fiúnál, aki büszkén vallja, hogy hippy szeretne lenni, öltözködésében, hajviseletében, viselkedésében ezt ki is mutatja. Viselkedése miatt nevelőintézetbe irányították, ahonnan megszökött. Saját bevallása szerint nem érdekli a tanulás, bizonyításképpen félévkor három tárgy kivételével mindenből megbukott. Az ált. iskola után nem akar dolgozni, mondván, hogy ahhoz ő még fiatal. Érdeklődési köre nincs. Csavarogni szeret és beat-zenét hallgatni. - Tipikus eset ez, ahol a hátrányos helyzetből /egyik szülő elvesztése/ nehezen nevelhetőség jött létre, melyből aztán könnyen alakulhatnak ki az antiszociális magatartásformák különböző fokozatai és típusai.

Érdekesen alakult ennél a városi osztálynál is a szülők iskolai végzettsége és foglalkozása. A 32 apa és 35 anya közül itt is csak mindössze egy személy végzett főiskolát. Érettségizett 4 apa és 1 anya, kereskedelmi v. egyéb szakiskolát végzett 4 apa és 4 anya. Az ált. iskola nyolc osztályát 8 apa, 11 anya végezte el, hat elemi 6 apa, 10 anya, négy elemi 1 apa és 1 anya végzett. Tizenhárom esetben a tanulók nem tudták, hogy milyen végzettsége van szüleiknek. - A szülők foglalkozását és beosztását tekintve 1 főkertész /főisk.végezettséggel/, 1 fogtechnikus, 1 főkönyvelő, 1 építőipari szövetkezet elnöke, 1 főfurómester, 1 főművezető, 1 művezető, 1 csoportvezető. Tehát viszonylag sok vezető beosztású ember van köztük. 23 családban a szülők munkások, kereskedelmi v. más alkalmazottak. 5 tanuló csak szülei munkahelyét tudta megnevezni, beosztását nem

ismerte. Azok a gyerekek, akiknek szülei vezető beosztásban vannak /kizárólag az apák/, egy kivételével 3,5 feletti átlageredményt értek el. Ennek oka valószínűleg abban rejlik, hogy e szülők vezető beosztásuknál fogva munkahelyükön emberekkel dolgoznak, azokat irányítják, így tehát nagyobb nevelési tapasztalatokkal rendelkeznek, többet és nagyobb hozzáértéssel foglalkoznak gyermekeikkel mint a többi szülő.

A tanulók érdeklődési köre, a szabadidő eltöltése így oszlik meg: többségükben olvasni szeretnek /16/. Utána rádióhallgatás /tánczene/ következik /7/, majd a Tv-nézés /5/, játszás /4/, barkácsolás /4/. Ugyancsak négyen szeretnek szüleiknek segíteni, hárman takarítani, ketten vadászni /szüleik erdészek/. Egy-egy tanuló szabadidejében szívesen kertészkedik, sportol, lemezeket hallgat, gitározik, másokkal beszélget. Négyen legszívesebben fekszenek, hárman leginkább aludni szeretnek.

Városi tapasztalatainkat összegezve, hasonlítva a falusi vizsgálatok eredményeivel, a következőket állapíthatjuk meg: Igaz, hogy homogénabb a város ma mint a falu, de a foglalkozási strukturát nagyfokú heterogenitás jellemzi, s ez előnyösebb helyzetet teremt összehasonlítva a falusi fiatalság perspektíváival.

Nagyobb továbbá a városban a mobilitás, mégpedig a foglalkozási átrétegződésben és a városba irányuló vándorlásban is. Ez is előnyt jelent a faluval szemben.

Még kevésbé integrálódott közösség a város. Ez viszont hátrányt jelent a faluval szemben. A városban jelentkezik elsősorban az ifjúsági bandák bűnöző tevékenysége, tovább-

bá a "hivatalostól" eltérő normákkal és értékekkel rendelkező csoportok garázdálkodása is főleg a városi környezetben terjed. /V.ö. Denis Szabo, 1963, /

Csökken végül a családnak, mint társadalmi egységnek a szerepe. Azaz: a család ma már a városban nem termelési, csak gazdálkodási egység, hanem tagjai anyagi jellegű ellátását sok vonatkozásban az egyre jobban fejlődő városi szolgáltatások keretében maga a társadalom veszi át /persze idővel a falu is ilyen jellegű lesz, de ma még nem/. - Ugyanakkor a városban jobban lazul is a családi kötelék ma még, mert a család tagjai igen sok esetben eltérő munkahelyi környezetben, sok tekintetben különböző hatások alatt élnek. A falu életében ez csak igen csekély mértékben tapasztalható.

Ki kell emelnünk a tényt, hogy az iskolai hátrányokat nem csupán szubjektív, személyi hatások idézhetik elő, vagy éppen fokozhatják, hanem sokszor objektív tényezők, alapvető tárgyi feltételek hiánya is létrehozhatja. Hasonlításuk össze pl. a vizsgált két baranyai község művelődésügyi adatait ilyen tárgyi feltételek vonatkozásában is:

Megnevelés	Versend	Kővágószőlős
Óvodai férőhelyek	45	24
Óvodába beírtak	46	34
Ált. isk. osztálytermek	8	9
Ált. isk. tanulók	221	411
Ált. isk. tanerők	13	16
Rádió előfizetők	227	319
Televízió előfizetők	54	285
Közművelődési könyvtár állomány	1841	1366
Beiratkozott olvasók	449	145
Kölcsönzött kötetek	12237	1111

/Az adatok az 1967. évre vonatkoznak./

Látható, hogy Kővágószőlős erős urbanizálódó törekvése ellenére is hátrányosabb helyzetben van objektíve mint Versend, ahol pl. az osztálytermek és tanulólétszám aránya, valamint a tanerőkkel való ellátottság és tanulólétszám aránya is kedvezőbb. Ugyanakkor a rádióelőfizetők, de még inkább a televízió előfizetők száma jóval nagyobb Kővágószőlősön.

De nemcsak a két község között mutathatók ki az eltérések, hanem egy községen belül is érzékelhető a fejlődés meggyorsult üteme. Vegyük pl. Kővágószőlőst 20 év távlatában.

A községben a felszabadulás után közvetlenül bevezették a hetedik osztály évfolyamát, majd 1947-ben a nyolcadikat is. Míg 1947-ben csak 1 tanteremmel és 1 tanerővel működött a község felekezeti iskolája, addig 1967-ben már 9 tanteremben 16 tanerő végzi a szakosított oktatást.

Továbbá míg 1947-ben az említett egy tanteremre és tanerőre 72 gyermek jutott, addig 1967-ben egy tanerőre jut 25 gyerek /országos átlag: 22,2/, valamint egy tanteremre 45 gyerek /orsz. átl.: 43,6 /. Az utóbbi még mindig objektíve hátrányos helyzetet teremt.

A fenti elemzésekben a hátrányos helyzetű gyermekekre jellemző specifikumokat kerestük, teljesebbé téve ezzel a bevezetőben felvetett fogalmi megközelítést. Vizsgálatunk céljának, problematikájának megállapítása után felvetettük a különféle ok-hipotéziseket, majd a statisztikai módszer segítségével igyekeztünk megfelelő mutatókat kialakítani egy-egy téma vonatkozásában. Empirikus vizsgálati anyagunk eredményeit összehasonlítottuk nagyobb populációt figyelembevevő felmérések konklúzióival. Ezt követően az egyes résztémáknál az adatok számszerű feldolgozását elméleti jellegű általánosítások követték.

A hátrányos helyzet megítélésének komplexitása miatt nem lehet a felszámolás módszereire sem kész recepteket adni, már csak azért sem, mert e jelenség felszámolása nem egy máról-holnapra, igen sok tényező függvényeként él és fog élni az elkövetkező években is társadalmunkban. Egy biztos: minden olyan módszer, amelyet a munkás- és parasztyermekek segítésére kialakítunk, csak akkor jár eredménnyel, ha összekapcsoljuk e gyerekek osztályöntudatának fejlesztésével. Így azok a fáradozások, erőfeszítések is, amelyeket e gyermekek eredményeinek fokozása érdekében kifejtünk, csak akkor lesznek hasznosak, eredményesek, ha a mun-

sok és parasztok gyermekei maguk is felismerik azt a tényt, hogy milyen szerepet játszik osztályuk az állam életében, továbbá azt, hogy milyen felelősség hárul rájuk magukra egyenlőre az iskolában, majd kint később a társadalom életében.

Befejezésül nézzünk néhány következtető megjegyzést még a jövőre vonatkozólag:

- 1/ A munkás- és parasztgyermekek támogatását nem szabad tehát az elmaradó gyermekek segítségével egy sorba állítani. Ugyanis néhány évvel ezelőtt még kevésbé értették meg pedagógusaink a kérdés politikai vonatkozásait.
- 2/ Különösen fontos azon tanulók személyiségének még alaposabb megismerése, akik véleményünk szerint az említett okok valamelyikéből kifolyólag hátrányos helyzetben vannak.
- 3/ Didaktikai szempont: a szakkörökben ne a gyenge, hanem a tehetséges munkás-paraszt gyermekekkel foglalkozzunk.
- 4/ A pályairányítást már jóval a hetedik osztály előtt meg kell kezdenie az osztályfőnöknek.
- 5/ Ne féljünk nevelőtevékenységünkbe minél több társadalmi szervet is bekapcsolni /Párt, KISZ, SzMK, stb./
- 6/ Feltétlen javítanunk kell az anyagi, tárgyi feltételeket is az iskolában /osztálytermek, napközi, tanulószoba jobb felszerelése, iskolabusz, meleg váróterem, étkezés, stb./
- 7/ S végül meg kell szabadulnunk attól a hamis, illuzóri-

kus elképzeléstől, mintha szórványosan, időszakosan, vagy kampányszerűen megszervezett rendszabályokkal is megoldhatnánk a munkás- és parasztgyermekek támogatását. Ezt a segítséget, támogatást mindig csak az egész osztály, az egész uttörőraj, egyszóval az egész kollektív fejlesztésével együtt lehet megoldani.

Végső soron arról van itt szó, hogy társadalmunk minden tagjával meg kell értetnünk a hátrányos helyzetű tanuló támogatásának célját. Mindenkinek látnia kell azt, hogy ezzel tulajdonképpen az egész társadalmat, annak minden egyes tagját akarjuk továbbfejleszteni, életutját kibontakoztatni. Ha sikerül elérnünk, hogy a munkások és parasztok gyermekeit úgy segítsük, hogy képesek legyenek társadalmi küldetésük teljesítésére, akkor ezzel az egész társadalom számára gazdagabb, mindig szebb távlatok tárulnak fel.

B/ I. A nehezen nevelhetőség problematikájának elméleti vizsgálódásához a nevelhetőség kérdéséből kell kiindulnunk. A kérdés ugyanis, mely felvetődik, tömören úgy fogalmazódik meg, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a nehezen nevelhetőség problémájáról, a különleges nevelés egyik területéről, továbbá, ha van ilyen probléma, melyek a forrásai, tünetei, megnyilvánulásai, gyógyításának, megoldásának utjai, módjai. A probléma meglehetősen bonyolult és összetett, egész sor vele szorosan összefüggő kérdés-komplexumot érint, ezért jelen fejtegetésünkben először elméletileg kívánjuk felvetni a kérdést, illetve a források feltárásával bizonyítani, hogy létezik e probléma, sőt eleven aktualitása indokolja a róla való eszmefuttatást, majd a gyakorlati élet nyújtotta tapasztalat során néhány eset elemzésével bizonyítani az elmélet igazságát.

A nehezen nevelhető gyermekek léte, mint ilyen, tény. Gyakorló pedagógusainkkal folytatott beszélgetések során szinte mindig eljutunk addig a pontig, hogy vannak iskolai-, osztály- vagy őrsi közösségükben nehezen, a "normális"-tól eltérően nevelhető gyermekek is. A probléma amúgy sem mai, mint ahogy azt néha egyes szüklátó körű emberek szeretik megfogalmazni. M a k a r e n k o - sajnos csak tézisekben megmaradt - előadása külön foglalkozik a témával: "A nehezen nevelhető gyermekek nevelésének megszervezése". /Makarenko, 1965./ E tézisekre a későbbiekben részletesen

visszatérünk még. A ténnyel tehát nincs probléma, adva van, mint kézzel fogható realitás. Véleményünk és tapasztalatunk szerint akkor adódnak a téves, sokszor egy egész életre kiható végzetes elcsuszások, amikor a tünetek észlelésekor a nevelő /tágan értelmezve, tehát szülő vagy más felnőtt is/ az okok, források felületes feltárásával tévesen diagnoszticizál, majd ezt követően, következtetésképpen helytelen terápiát alkalmaz vagy egyáltalán elsiklik a gyógyítás szükségessége mellett.

Természetesen előljáróban mindjárt le kell szögeznünk, hogy - noha az előbbieken analógiás alapon orvosi terminológiát használtunk, - a "normális"-tól eltérő magatartásformák forrásai sorából eleve kizárjuk az organikus eredetű okokat. Sajnos, a problémameglátás, az elemző vizsgálódás elkerülése végett, vannak, akik differenciálás nélkül azonnal gyógypedagógiai alanyok, vagy organikus sérültek kategóriájába szeretnék sorolni e nehezen nevelhető gyermekeket. Még a lelkiismeretesebben vizsgálódó nevelők is hajlamosak arra, hogy - bár evidens előttük az organikus eredet kizártsága, - mégis az ismert nativista, szociogenetikai vagy konvergencia elméletek nyomán téves koncepciókat hordoznak magukban egy-egy nehezen nevelhető gyermek magatartásának okát illetően. Nem véletlenül mondja M a k a r e n k o : "Vannak talán, akik azt hiszik, hogy ezekből a régi erkölcsű normákból semmi sem maradt meg nálunk. Pedig valójában megmaradt az erkölcsi tapasztalat, a magatartás évszázados hagyománya. Mindez a mi társadalmunkban is tovább él, rejtett,

bonyolult maradványok csökevényes formájában, igazi lényege nem mindig szemmel látható, sőt olykor forradalmi mezbe öltözik." /Makarenko, 1965./

Az alábbi, fatalista determinizmust hirdető álláspontokon nevelőink többségének tudata már régen tuljutott, mondanivalójuk azonban világosan adja a századeleji és felszabadulásunkat közvetlen megelőző időszak véleményét a nehezen nevelhető vagy ahogy ők nevezték "rendellenes" gyermekek magatartásának okairól és a gyógyítás lehetőségeiről:

E n g e l Zsigmond ügyvéd például a következőket írja: "A gyermekvédelem bölcsélete" c. munkájában: "A legjobb nevelés sem képes egy teljesen rossz karaktert megjavítani vagy jókarakterrel született, de már teljesen elromlott gyereket jó utra téríteni... teljesen beteg karakterű gyermekekkel a társadalom nem tehet egyebet, mint-hogy őket a társadalomból kiküszöböli és őket ártalmatlanná teszi. A társadalom egészséges tagjai szenvednek, ha egy ilyen beteg karakterű gyermek nevelésére a társadalom időt és jószágot fordít." /Engel, 1908./

Hasonló, a "sors" által predesztinált, megváltoztathatatlan "törvényszerűség"-et jelöl meg a pedagógusgenerációkat oktató V á r k o n y i is, midőn a rendellenes környezet eseteit taglalja: "... Második eset: a gyermek rendes lelki életü ugyan, de b a l s o r s a /kiemelés tőlünk/ rendellenes környezetbe, helyzete /bűnöző szülők, rossz társaság, csavargás, koldulás stb./... mindegyik változatnál érvényesül az a törvényszerűség, hogy

a meg nem felelő környezet csak arra hat, akiben m á r e l e v e /kiemelés tőlünk/ fogékonyság van a rossz hatás befogadására..." /Várkonyi, 1944./

A választ nagyszerű tömörséggel adja M a k a r e n - k o e véleményekre, amikor egyértelműen kijelenti, hogy "ahova a szocializmus beteszi a lábát, ott a sors automatikusan elveszti hatáskörét. A szocializmus a történelem folyamán először szabadította fel az embert a véletlen hatalma alól." /Makarenko, 1965./

No persze a fiatal szovjet pedagógia gyermekéveiben, ha nem is ily élesen, de azért kísértett még a burzsoá pedagógiai koncepciók megnyilatkozása. Így a nevelhetőség kérdésében is. Ezeknek a determinista teoriáknak a lényege az volt, - elemzi a kérdést M a k a r e n - k o - hogy "egyrészt tagadták az erkölcsi szférának bármiféle biológiai megalapozottságát, és azt tartották, hogy minden a környezettől és a neveléstől függ; másrészt - ezzel egyidejűleg - az ember egész nevelését reflexológiával akarták alátámasztani, és úgy vélték, hogy az új embert csupán a feltételes reflexek tanulmányozása útján is kialakíthatják." /Makarenko, 1965./

A szovjet pedagógia ezen időszakában a biológista irányzaton belül nem annyira a genetikus, nativista irányzat dominált, hanem az experimentális biológia mechanikus, vulgáris átvitelének gondolata az ember nevelő tevékenységére, valamint a fiziológiai tényezők egyoldalú túlhangsúlyozása.

B l o n s z k i j szerint pl.: "A pedagógiát úgy

kell tekintenünk, mint emberalakítást, s miként a növénytermesztés vagy az állattenyésztés az experimentális biológián alapul, olyképpen kell a pedagógiának a nevelés-lélektanon nyugodnia." /P. Blonszkij: Pedagógika. Moszkva, 1922. később 1933-ban új kiadásban. Idézi: F.F. Kirolov, T.D. Kornyejcsik, Z.J. Ravkin: Ocserki po isztorii szovjetszkoj skoli i pedagogiki 1922-1931. Moszkva, 1961. 422. l./

Hasonló nézeteket vall Archipov is a huszas évek elején, a különbség csak abban mutatkozik, hogy ő a környezet egyoldalú determináló hatását emeli ki, amikor a következőket írja: "A környezet és a gyermek kölcsönhatásának eszköze a gyermek aktív tevékenysége, játéka. A pedagógusnak - miként a kertésznek - csupán szerveznie és irányítani kell a gyermeki életnek ezt a természetes folyamatát, mégpedig úgy, hogy csak minimális mértékben avatkozzék bele." /Archipov: 1922./

Mielőtt a probléma egyik részletét - a nehezen nevelhetőség okait - mélyebben, történetiségében is megvizsgálnánk, nézzük meg mit mond róla Makarenko:

"A tudat sérülése... nem az egyéniség technikai értelemben vett defektivitása, hanem bizonyos szociális jelenségek, szociális viszonyulások defektivitása - egyszóval elsősorban az egyén és a társadalom közti, az egyén követelményei és a társadalom követelményei közti viszony eltorzulása, megromlása, ... ez a defektivitás végső fokon olyan formában tükröződik az egyénben, hogy az egyén abnormisan keveset tud az emberi társadalomról, korlátolt

képzetei vannak róla." /Makarenko: Szocs., t. 5., A.P. N. RSZFSZR, Moszkva 1958. 507-508. Idézi: L.M. Zjubin: Trudnie gyétyi. Leningrád, 1963. 6. 1./

Vagy, ugyancsak az oknyomozást folytatva: "A viszonyulások defektivitásának igazi oka a személyiség és a társadalom közti érdekösszhang megbomlásában rejlik. Ezeknek az okoknak gyökerei azok a defektiv motivációk, amelyet a személyiség egészségtelen szociális tapasztalásból erednek." /A Makarenko-archivumban levő "Defektiv viszonyok" c. töredékből. Közli: V.J. Gmurman: Iz beszéd o nyom. Narodnoje Obrazovanyije. 1963. 10. sz./

Ezek szerint tehát az okokat, s nehézségek gyökereit társadalmi vonatkozásban kell vizsgálni. Lényegében Makarenko a marxizmus klasszikusainak emberfogalmából indul ki, amikor a kérdés ok-okozati összefüggéseit feltárja, mely szerint "az ember lényege nem valami az egyes egyénben lakozó elvontság. Az ember lényege a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége." /Marx, Engels, Lenin, Sztálin, 1955./

Ha mármost a megfogalmazást mint principiumot elfogadjuk, akkor problémafelvetésünket illetően nyilvánvalóan adódik az a válasz is, hogy "nem az egyénre kell büntetni a büntettet, hanem a bűn társadalomellenes forrásait kell elpusztítani, és mindenkinek meg kell adni a társadalmi teret, lényegi életmegnyilvánulása számára. Ha az embert a körülmények alakítják, akkor a körülményeket emberiekké kell alakítani. Ha az ember természeténél fogva társadalmi, akkor igazi természetét csak a társadalomban fejlesztheti ki, és természetének hatalmát nem az

egyedén, hanem a társadalom hatalmán kell mérni." /Marx-Engels Művei II. köt. Bp. 1957. 129. l. "A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen"/

Egyébként igen érdekes utalást találunk "A német ideológiá"-ban, ahol Marx és Engels az individualista gondolkodóval May Stirnerrel vitatkozik. Ennek során a fizikai és szellemi fogyatékosok társadalmi okait elemezve kijelentik, hogy "még a természet adta nembeli különbségek is, mint faji különbségek, stb." történelmileg jöttek létre, következésképpen történelmileg ki is küszöbölhetők. /Marx-Engels Művei III. köt. Kossuth, Bp. 1960. 418. l. - Részletezi a kérdést Karas; 1962./ Mennyivel inkább érvényes e kijelentés az olyan különbségeknél, melyek nem fizikai, nem is intellektuális, hanem erkölcsi, érzelmi fogyatékoságban manifesztálódnak!

Marx és Engels gondolatai már sejtetik a terápia útját, egyelőre azonban maradjunk még a probléma anamnézisénél. Mit mondanak a kortársak, a mult század kiváló haladó egyéniségei a kérdéssel kapcsolatban?

Csernisevskij: "Az ember valamennyi jó tulajdonságának kifejlődését csakugy a társadalomnak köszönheti, miként valamennyi rossz tulajdonságáét. Az ember osztályrészéül csak az jut, hogy gyönyörködjék vagy szenvedjen attól, amit a társadalom nyújt neki." /Csernisevskij, 1953./

D o b r o l j u b o v: "... maguk a nevelési hibák természetesen történelmi jelenséget alkotnak és a dolgok jelenlegi állapotából erednek." /Dobroljubov, 1952./

Önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy mindaz amit Marx és idézett kortársai a problémáról szólottak, nagyon is igazak a kapitalista társadalmi viszonyok között, ugyanakkor - mint már említettük, - azt tapasztaljuk, hogy szocializmust építő társadalmunkban is jelentkeznek a problémák, nevelési nehézségek tanulóink bizonyos százalékában, vajon ezek is társadalmi eredetűek?

Mindenekelőtt két irányban kell distinkciót tennünk. Egyrészt differenciálni a közvetlen, szűkebb értelemben vett, és a közvetett tágabb értelemben vett környezeti hatásokat a társadalom részéről, másrészt el kell különíteni az antagonisztikus és nem antagonisztikus ellentmondásokat egy adott társadalmon belül.

Az utóbbi megkülönböztetést véve ismeretes, hogy a kapitalista társadalmak régen és ma, az imperializmus korában is magukban hordozzák az antagonisztikus, kibékíthetetlen ellentmondásokat, tehát a nevelési konfliktusokat sem tudják lokalizálni. A mi szocialista társadalmunkban ezek a konfliktusok nem antagonisztikusak, tehát megoldhatók, s fejlődésünk egyes fázisaiban fokozatosan kiküszöbölődnek. Á g o s t o n György professzor külön kiemeli azt a tényt, hogy "nagyon is aláhúzzuk a nevelés nagy társadalomformáló szerepét, jelentőségét". Ugyanakkor kihangsúlyozza: "Ezt azonban nem szabad úgy felfogni, hogy a szocialista vagy egyre inkább szocialistává váló

gazdasági és társadalmi viszonyok automatikusan, tömegméretekben kialakítják a kommunista világnézetű és erkölcsű embereket." /Ágoston, 1965./

Tehát feltétlen számolnunk kell a már Makarenko által idézett, sokszor erősen betokosodott hagyományokkal, a kapitalista környezet propagandája, ellenséges burzsoá ideológiai hatása, stb. fejlődést gátló tényezőkkel. Egyébként M a k a r e n k o ismét egész pedagógiai rendszerének alapjára, a közösségi relációkra hivatkozik e vonatkozásban is: "Minthogy mindig viszonyulással van dolgunk, minthogy éppen a viszonyulás az igazi tárgya pedagógiai tevékenységünknek, így mindjárt kettős objektum áll előttünk: egyéniség és társadalom. Semmiképpen sem kapcsolhatjuk ki az egyént, nem szigetelhetjük el, nem emelhetjük ki ebből a viszonyból, technikailag lehetetlen ez, lehetetlen tehát elképzelni az önmagában vett egyén evolúcióját is; csak e viszony evolúcióját képzelhetjük el." /Makarenko Művei, 1955. 7. köt./

Ha pedig ez így van, akkor szükségképpen az egyén éppen az előbb említett okok miatt a közvetett környezeti hatások, a nagy társadalom hatásainak áramlatában belekerül a nem antagónisztikus ellentmondások sodrába. A társadalomban értelmezett környezetben, jelen esetben adott szocialista társadalmunkban, ezek az ellentmondások fokozatosan megszűnnek, ugyanakkor ez még "nem oldja meg a nevelés problémáit, egyáltalán nem küszöböli ki annak lehetőségét, hogy ellentét keletkezzék a növendékek intellektuális nevelése és az életkör ülményeiből származó tapaszt-

talataik között." /Dr. Ágoston György: I.m. 105. l./ vagyis, ha a makrokörnyezet meg is teremti az egyén számára a kedvező feltételeket személyiségének helyes irányban történő kifejlődéséhez, a mikroszféra egyes területein az ellentmondások feloldatlansága nevelési nehézségeket eredményezhet tanulóink egy részénél. Gondolunk itt pl. a nők fokozott bevonására a termelésbe, társadalmi munkákba, mely tény társadalmunk szükségletei és a lehetőségek között bizonyos átmeneti ellentmondást eredményez; vagy a zilált családi élet, válások problémája, a családok egy részénél kialakult ún. kettős nevelés stb., melyekről már szoltunk a hátrányos helyzet problémájánál is.

Más vonatkozásban igen érdekes tényre hívja fel figyelmünket L j u b l i n s z k a j a professzor, amikor a gyermeki személyiség pszichikus fejlődését mozgató szükségyszerű speciális ellentmondásokról ír. /A. A.

Ljublinszkaja: A gyermek pszichikai fejlődésének vázlata. Pedagógiai Tudományos Akadémia, Moszkva, 1959. Ismerteti: Dr. Duró Lajos a "Fejlődés- és neveléslélektan" c. egyetemi jegyzetben. Tankönyvkiadó, Bp. 1965. 43-46. l./ Ez utóbbi ellentmondások - a gyermek eddigi lehetőségei és az új keletkező szükségletek között, továbbá a viselkedés régi, "konzervatív" és új "iniciatív" formái között, valamint a tartalom és a forma között - szükségszerűen lépnek fel, de meg kell jegyeznünk, hogy minél élesebb a megjelenési formájuk, annál nehezebb a feloldásuk. Tehát következőképp rendkívül differenciált pszichológiai-pedagógiai látás, tapintat kell ahhoz, hogy ezeket az el-

ellentmondásokat a környezeti és nevelési hatásokkal óvatosan, de ugyanakkor határozottan öldjük fel, anélkül, hogy a gyermek pszichikus életében kedvezőtlen nyomot hagyva a későbbiekben nehézségek támadnának nevelésében.

Mindekét ellentmondássorozatra - tehát a nem törvényszerű mikrokörnyezeti hatásokra, valamint a pszichés fejlődést mozgató speciális ellentmondásokra - egyaránt érvényes a nevelés társadalmi jellegéről alkotott makarenkoi megfogalmazás, melynek értelmében a személyiség helyes irányu alakításában a fejlődési, ontogenetikus determinánsok, környezeti tényezők mellett döntő jelentőségű a nevelés: "A nevelés társadalmi folyamat a szó legszélesebb értelmében. - Minden nevel: az emberek, a dolgok, a jelenségek, de mindenek előtt - és leginkább - mégis az emberek. Közülük legelsősorban a szülők és a pedagógusok." /Makarenko Művei, 1955. 4. köt./

Visszatérve a már idézett makarenkoi tézisekre a nehezen nevelhető gyermekek problémáival kapcsolatban, a hatodik pontban a következőket találjuk: "A konfliktusok okai mindig a társadalomban rejlenek, azonban mindig a személyiségből eredőknek látszanak, minthogy a társadalom nem hajlandó revideálni követelményeiket. A defektivitás ezért rendszerint a m o t i v á c i ó b a n fejeződik ki, az indítékok általános képét /a reflexek képét/ értve ezen." /Makarenko, 1965./ "A nehezen nevelhető gyermekek nevelésének megszervezése" c. előadás tézisei./ Ezt követően megállapítja, hogy három fő területen jelentkeznek a defektiv viszonyok, és pedig különböző motivációs

bázisok talaján manifesztálódva:

1. Az eltulajdonítás motivációja. Különféle megnyilvánulásai vannak, így a lopás, kéregetés, közvetett eltulajdonítás, stb. Lényege, hogy a személyiség fejlődése igen alacsony színvonalon megállt, sőt jelentékeny mértékben disszociálódott. Szükségletei általában az organikus, vegetatív szükségletek szintjén maradtak. Igen gyakori típus a fiatalkori bűnözők között. Kifejlett formájában a felnőtt társadalmi életben egyrészt mint munkakerülő, spekuláns, harácsoló élősdiség, másrészt mint primitív, munkátlanul javakat igénylő ügyeskedés jelentkezik.

2. A hatalmaskodás motivációja. - Két variációját különböztetjük meg:

a/ Szervezetlen hatalmaskodás, mely az önérvényesítésnek és a szükséglet kielégítésnek az a módja, ahol az egyén közvetlenül a nyers fizikai erőre támaszkodik és elutasít minden etikai vagy jogi normát.

b/ Szervezett hatalmaskodás, melynél az egyén a nyílt, sokszor brutális agresszivitás helyett, vagy mellett közvetettebb intellektuális eszközöket használ fel, leplezettebb formákat alkalmaz, manőverezéseket is végrehajt esetenként. Többnyire meghatározott csoport keretei között érvényesül ténykedése. /Pl. galerik./ Jellemző továbbá a széthullott, vagy rosszul szervezett közösségekre, ahol sokszor az "ököljog" jut érvényre. - Leggyakrabban a pedagógusailag elhanyagolt gyermekcsoportokra jellemző, továbbá a nagy fizikai erővel rendelkezőkre, valamint akik bőséges negatív társadalmi tapasztalatokkal telítődnek.

3. Az elkülönülés motivációja. - Az egoizmus alapbázisa. Igen sokrétű a megnyilvánulási formája. Ezért differenciált és magasszintű személyiségfejlődéssel is együttjárhat. A tudat és a magatartás ez esetben legtöbbször teljes összhangban vannak egymással. Gyökerei többnyire a kisgyermekkorba nyulnak vissza a helytelen nevelésből adódóan. Különösen veszélyes, ha a későbbiekben is megmarad, s a közösségi ember helyett individualista személyiségjegyek hordozóivá válik a felnőtt egyén.

/E negatív motivációtípusokat részletesen elemzi Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája c. műve, Tankönyvkiadó, Bp. 1966. 222-225 lapig, sőt negyedikként kifejti "Az indokolatlan cselekvés motivációjá"-t is./

Lényegüket tekintve tehát a motivációs okok a társadalmi viszonyulásokban keresendők. Így válik érthetővé, hogy a motivációkon alapuló nehéz esetek típusait a társadalmi relációk alakítják ki. Ezt különben Pavlov tanai is bizonyítják a magasabb idegtevékenységről szólva, amikor beigazolódik, hogy az egyén tevékenysége, életkörülményei, nevelése megváltoztatják a magasabb idegtevékenység típusát, azaz hathatnak a született különbözőségekre is. Adódik ez abból a pavlovi alapkoncepcióból, mely szerint a fiziológiai funkciók tulajdonképpen reflexműködések, a külvilág tükröződései, következésképp a társadalmi relációknak is. Nagyszerűen mutat rá G e g e s i K i s s Pál akadémikus az ember lényegére, amikor elemzésében a következőket mondja: "...a személyiség formálását minden egyes egyed érése közben újból és újból a szélesen értel-

mezett társadalmi környezeti hatások végzik el, a környezetnek, környezeti hatásnak az egyedi elfogadása-változtatása mechanizmusán át. Ekként értelmezzük azt, hogy a fejlődés mai szintjén az ember, nevezetesen az éretté fejlődött ember biológiai és társadalmi formációk egysége."
/Gegesi Kiss, 1966./

Nos, ha ezt elfogadjuk, akkor eljutunk felvetett kérdésünk teljes egyértelmű megválaszolásához. Tovább kísérvé Gegesi Kiss akadémikus fejtegetéseit - melyekben az újszülött társadalmi jellegű alkalmazkodási tevékenységről szól, - rendkívül fontosnak tartja a feltételes reflexek ráépítését a feltétlen ferlexivekre. Így ír: "Társadalmi jellegű hatás ui. az, ahogyan ezekkel a tevékenységekkel az anya vagy a környezet, a környezeti körülmények egészének hatása ráépíti a vele született feltétel nélküli reflexivekre az újszülöttben, a fiatal csecsemőben a kezdetben primitív, csupán fiziológiai jellegű feltételes reflex-iveket, reflexláncokat." /I.m. Magyar Pszich. Szemle, 1966. XXIII. köt. 3. sz. 336. 1./

Azt jelenti tehát a tény, hogy a genetikus, biológiai, fiziológiai valamint a környezeti társadalmi hatások mellett döntő jelentősége van a feltételes reflexek ráépülésének, azaz a nevelésnek. Azt jelenti ez tehát, hogy nincs olyan genetikus vagy környezeti faktor, melyet neveléssel le nem küzdhetünk, meg nem változtathatunk, helyes irányban ki nem alakíthatunk.

Sőt ennél tovább menve, még határozottabban állíthatjuk a következőket is:

Ismeretes, L e o n t y e v -nek az a megállapítása, hogy az összes pszichológiai tulajdonságok és folyamatok a feltételes reflexek termékei. Közismert előttünk kísérlete a hangmagasság megkülönböztetési képesség kialakításának folyamatában, midőn különböző analizátorok folyamatának kölcsönös hatása különleges agyi funkcionális szerv képződésére vezetett, azaz kapcsolatrendszer alakult ki, s ezzel a képződő képesség alapja lett. /Ismerteti: A. G. Kovaljov: A pszichológiai folyamatoknak, a személyiség állapotának és tulajdonságainak összefüggése c. cikkében, Magyar Pszich. Szemle, 1963. XX. köt. 2. sz. 182. 1./

Mármost tudjuk azt, hogy általában az emberi személyiség formálódási folyamatában két erő működik: a ható /nevelő/ erők és a visszaható erők /válaszreakciók, a gyermek ellenállása/, jelen esetünkben a nehezen nevelhetőséget okozó negatív magatartásformák, megnyilvánulások. Az történik, hogy a feltételes reflexek, mint negatív motivációk épülnek rá a csecsemőkortól fogva később is fokozatosan a feltétlen láncokra, következésképp az említett makarenkoi motiváció típusok kialakulásához vezetnek. A környezetnek a hatása tehát, mint a feltételes reflexek sorozatának hatása, evidenssé válik előttünk az erkölcsi defektivitás eredményét illetően.

Mit kezdjünk a továbbiakban az öröklött diszpozíciókkal, melyek kétségtelen léteznek, s ha nem is a nativista szélsőséges értelmezésben, de mégiscsak hatást gyakorolhatnak az egyén személyiségének alakulására. Az előbbiekben említett reaktív, visszaható erőkről szólva igen

érdekes Gegesinek a következő megállapítása: "... a ,tények' kiváltotta ténykedések visszaható eredményei a szervezetben nemcsak funkcióban, hanem mintegy anyagba rejtetten formailag is rögzítődnek, mintegy anyagformában ,találékolódnak', és így mint genetikai információk már az utódoknak is átadhatók, átörökhethetők." /I.m. Magy. Pszich. Szemle, 1966. XXIII. 3. sz. 334-335. 1./ Tapasztalataink azt mutatják, hogy e momentum igen lényeges és reális. Vannak esetek, amikor a környezeti /mikro- is/ hatások kifo-gástalanok, mégis nehezen nevelhetővé válik a gyermek. Ez esetben feltétlen az előbbi értelemben vett genetikai információkat is számításba kell venni. Sőt, ha a fentebbi marxi koncepciót, - a történelmileg létrejött különbözőségek kiküszöböléséről, - ebben a genetikai vonatkozásban is érvényesítjük, akkor bizonyos esetekben itt kell keresnünk a nehezen nevelhetőség okát, következésképp a gyógyítás módjainak megválasztását is. Véleményünk szerint a nyugati burzsoá irányzatok éppen abban tévednek alapvetően, hogy a nehéz gyermekeket tulságosan speciális eseteknek fogják fel, az erkölcsi defektivitás okaiban a genetikai, fiziológiai, csak pszichológiai megtalálások végére pontok tesznek, ezzel magyaráznak, nem kutatnak a vázolt társadalmi hatáserők után, melyek mint végső gyökök és mozgató erők adnák a probléma feltárását. Vagy ha fel is vetik a szociális környezeti hatóerőket, bennük a gyermeket mint elszigetelt individumot vizsgálják, függetlenül a társadalmi egész vonzásából. /V.ö. B e r g e: 1954. "Les sources des difficultés" 36-68. p./

Végső soron felvetődik tehát a kérdés: van-e egyáltalán külön, speciális nevelés, mely a nehezen nevelhető gyermekek problémáit öleli fel? Nincs. Egyetértünk V á r k o n y i-val abban a vonatkozásban, hogy találunk "nehezen nevelhető gyermekeket, akiknél a nevelés rendes és átlagos eljárásai nem vezetnek eredményre." /Várkonyi: i.m. 159.1./ Ugyanakkor határozottan állítjuk M a k a r e n k o megfogalmazását a kérdést illetően: "A jó gyermekek és a törvénszegők nevelését nem lehet külön-külön elvekre építeni. E nevelés elvei, ha valóban helyesen tükrözik a ráhatási törvények és társadalmi követelmények egyensúlyát, valamint a kor feladatait, csak részei lehetnek az egységes pedagógiai kódexnek." /Makarenko, 1965./ Az a Makarenko állítja a fenti sorokat, aki életének javarészét éppen a törvénszegők, a nehéz esetek világában élte le, speciális módszereket alkalmazva sokszor, de sohasem szakadva el a marxista pedagógia alapelveitől, célkitűzéseitől.

II. Tehát Makarenkora hivatkozva "a gyermek nehezen nevelhető voltát a biológiai defektusoktól teljesen függetlenül értelmezzük". /Makarenko Művei, 1955. 2. köt/

Lényegileg a nehezen nevelhető gyermek esetén az eltérő, bizonyos szabályokat sértő magatartás egyik vagy másik formájáról van szó. Mint tudjuk, a társadalmi normáktól való eltérések okát sokáig individuális tulajdonságokban, negatív egyéni vonásokban keresték. /pl. pl. Lombroso szélsőséges elméletét!/
.

D u r k h e i m választotta el először az ember individuális tulajdonságaitól a normáktól való eltérést. Az individuum magatartása teljesen szabályos lehet a társadalomban meglévő egyik magatartásszabály alapján, ugyanakkor ellentmond a másiknak.

A marxista szociológia - mint már jeleztük - a normák és értékek közötti konfliktust visszavezeti a meghatározó társadalmi ellentmondásokra és folyamatokra, másrészt különbséget tesz a normáktól való eltérés, mélyebben a társadalomellenes viselkedés társadalmi és individuális okai között.

Köztudomásu ugyanis, hogy az eltérő és konfliktusban lévő normákhoz való alkalmazkodás, hasonulás igen sok embernél okoz problémát, ez azonban mégsem vezet mindenkor, sőt viszonylag ritkán társadalomellenes magatartáshoz, végső soron bűnözésre. Tehát az egyén saját társadalmi helyzetéből, tapasztalataitól, szocializálástól, individuális pszichikai és egyéb sajátosságaitól is formálva oldhatja meg oly módon a társadalmi tényezők, pl. az értékek és normák ellentmondásosságából vagy más társadalmi folyamatokból adódó szituációt, hogy magatartása így esetenként társadalomellenes vagy éppen büntetőtörvénybe ütközővé válik.

Pszichológiai oldalról tekintve megjegyeztük, hogy a személyiség-struktúra jellem-komponensében létrejött defektivitásban látjuk a nehezen nevelhető gyermekkel kapcsolatos problémákat. Tágan értelmezve az alkalmazkodás hiánya /inadaptivitás/ igen sok káros jelenséget hordoz magában, végső soron pedig a személyiség dezorganizációjához vezet.

kisebb vagy nagyobb mértékben. Az inadaptivitás tulajdonképpen különféle erősségű /gyermeki szinten még minimális, szelidebb jellegű, majd egyre nagyobb intenzitású/ összeköttetések, konfliktusok során jön létre. Tehát egy olyan társadalmi folyamatról van szó, amelyben az egyén vagy csoport céljainak elérésére /szükségleteinek kielégítésére, érdekeinek érvényesítésére/ a hasonló vagy azonos célokra törekvő másik egyén, illetve csoport kiküszöbölésére, megsemmisítésére, esetleg alárendelésére törekszik.

- Az antiszociális magatartásforma a dezorganizálódás talaján sarjad, azaz olyan társadalmi folyamatok komplexumáról van szó, amelyek arra vezetnek, hogy egy bizonyos közösségben a normától eltérő és negatívan értékelt viselkedések meghaladják a megengedett optimumot és a közösségi életfolyamatok megállapított lefolyását veszélyeztetik.

Véleményünk szerint a nehezen nevelhető gyermek státusa sokat fed a társadalmi elidegenülés fogalmából. Több-kevésbé e gyermekek is elidegenülnek a körülöttük lévő mikroklimától: családtól, iskolától, ifjúsági mozgalomtól, stb. I.Sz. K o n már a bevezetőben idézett műve az elidegenedés ilyen értelmezéseit adja:

1. A filozófusok elidegenülésen az emberi tevékenység bármely eltárgyasulását értik - hiszen a tevékenységem minden megnyilvánulása, munkám minden eredménye valamilyen anyagi formát ölt, következésképpen különválik, elidegenül tőlem, mint alkotótól. /V. ö. szülő - gyermek viszony./

2. Az elidegenülés jelölheti a szubjektum eldologia-

sulását, az emberben működő aktív alkotó elv korlátozását, saját termékei által történő leigázását.

3. Jelentheti továbbá az elidegenülés annak a személynek a pszichikai állapotát, aki tetteiben sem érzi magát szabadnak, önmagát dolognak észleli, valamilyen külső erő játékszerének tapasztalja.

Az első két értelmezés nyilván keveri, illetve azonosítja az elidegenülést és az eltárgyasulást /ld. az existencialisták/. Holott Marx világosan elkülönítette az eltárgyasulást /*Vergegenständlichung*/ - azaz minden tárgyi tevékenység nélkülözhetetlen jegyét az emberi történelem bármely szakaszában - az eldologiasulástól /*Ver-sachlichung* vagy *Verdinglichung*/. Ez utóbbi szerinte az eltárgyasulásnak egy sajátos formája, mely meghatározott történelmi feltételek között adott, s főleg az áru-termeléssel, a magántulajdonnal és az antagonisztikus munkamegosztással függ össze.

A mi mondanivalónk szempontjából a harmadik értelmezés a lényeges. Marx is először azt kezdte vizsgálni, hogyan viszonyul a munkás munkájához, s csak azután tért át az objektív társadalmi folyamatoknak, e viszony meghatározóinak elemzésére. Analogikus alapon mi a gyermek viszonyát vizsgáljuk a tanuláshoz, mozgalmi tevékenységhez, stb, tehát az ő munkája vonatkozásában vetődik fel a kérdés mint elidegenedés.

Egyébként a harmadik értelmezésben fogja fel az elidegenedés problémáját Melwyn Seeman is, midőn azt az egyén sajátos élményének tekinti, s ezáltal a szocio-

lógiai szemléletmód mellett a pszichológiai megközelítés is érvényesül nála. Ennek megfelelően a következő modalitásokat állítja fel /Seeman, 1959./:

1. tehetetlenség: az egyén úgy véli, hogy tevékenysége nem járhat a kívánt eredménnyel;

2. értelmetlenség: az egyén nem látja világosan azoknak az eseményeknek az értelmét, amelyekben részt vesz, nem tudja, miben higgyen, miért cselekedjék így, s nem másképp;

3. önelidegenülés: az egyén elidegenülése önmagától, amikor önmagát és saját képességeit idegen valaminek, mintegy eszköznek észleli;

4. elszigetelődés: az egyén elidegenülése az uralkodó céloktól és értékektől, eltérése a közvéleménytől az adott társadalomban fontosnak ítélt célok és megváltozások értékelésében;

5. norma-felbomlás /normlessness/ vagy törvénytőlkülség /anómia/: az a helyzet, amelyben az egyén ellentmondásos szerepelvárásokba ütközik, s céljainak elérése végett társadalmilag jóvá nem hagyott viselkedésre kényszerül.

Mint látható, e sorrendiség egyben intenzitási fokot is jelent. Ebben a kategorizálásban kíséreltünk meg vizsgálatot indítani 6 pécsi általános iskolában főiskolai hallgatók bevonásával, melynek során a szokások környezeti status praesens felvétele mellett igyekeztünk főleg neveléslélektani, illetve nevelésszociológiai aspek-

tusból megközelíteni a kérdést. A kiválasztott iskolák a következők voltak:

Nagy iskolák /párhuzamos osztállyal rendelkeznek/:

Belvárosi iskola VI. c. osztályából	4	gyermek
" " VIII. c. "	4	"
Jókai uti iskola VI. b. osztályából	3	"
" " VI. c. "	5	"
Szigeti uti iskola VII. a. osztályából	6	"
" " VIII. b. "	3	"

Kis iskolák /szimpla osztályokkal rendelkeznek/:

Bercsényi uti iskola VII. osztályából	3	"
" " VIII. "	4	"
Egyetem utcai iskola VI. osztályából	5	"
Székelly Bertalan uti iskola VII. osztályából	3	"
" " VIII. "	3	"

összesen: 43 gyermek

Megjegyezzük még, hogy információinkat az egyes gyermekekről részben közvetlen megfigyelések, tapasztalatok alapján /főiskolai hallgatóink óralátogatásai, nevelési gyakorlataik uttörő foglalkozásokon, családlátogatásaik, beszélgetéseik a gyermekekkel/, részben pedig közvetett úton /osztályfőnök feljegyzései, iskolai dokumentációs anyag tanulmányozása, beszélgetés infjusági vezetőkkel/ szereztük. Kérdőíveket itt nem használtunk. A jelzett Seeman-féle rendszert a következő konkrét tartalommal megtöltve alkalmaztuk:

Az első szituációt /tehetetlenség/ a családi nevelés vizsgálatára konkretizáltuk. Ilyen variánsokat állítottunk fel:

szeretethiány vagy elkényeztetés, leértékelés vagy istenítés, háttérbeszorítás vagy előnyben részesítés, szülői erőszakosság, túlkövetelés, ellentétes hatások a családon belül /apa-anyja/ v. a család mellett /család-társadalom/.

Az értelmetlenség vonatkozásában speciális élmények után kutattunk, melyek a gyermeket érték eddigi életútján. Így pl. vizsgáltuk az esetleges különbözőség /csökkentértékűség/ élményét; figyelembe vettük az adódható megrázkódtatásokat /haláleset, betegségek/; számoltunk bizonyos kudarcélményekkel /osztályzat, fegyelem, uttoróélet/; továbbá belső konfliktusokra is gondoltunk /testvér, szülő gyűlölete, szexuális konfliktus/.

Az önelidegenülés mélységét főleg a tanulmányi eredményen keresztül próbáltuk regisztrálni. Differenciáltuk az általában /minden tárgyból/ gyenge tanulókat és a részlegesen /egy-egy tárgyból bukott/ gyenge eredményt felmutató gyermekeket. Megnéztük azt is, hogy milyen más területeken érvényesítik e gyermekek aktivitásukat. Figyelembe vettük e vizsgálatnál a tanítási órákról és uttóró foglalkozásokról való hiányzások számarányát.

A negyedik kategóriánál /elszigetelődés/ bizonyos tipizálást próbáltunk keresni Clauss és Hiebsch alapján /Clauss-Hiebsch, 1964./ A közösségen kívüliség lehetséges eseteit, - a nehezen nevelhetőket tekintve, - ilyen

tipusokban kerestük:

- a/ az osztály bohóca /legtöbbször testi vagy szellemi gyengeség/
- b/ a közösség réme /durvaság, agresszivitás s kirekesztés miatt/
- c/ az arcátlan típusa /agresszivitás, szemtelenség felnőttekkel szemben is/
- d/ sztár /csodálat s egyben megvetés luxus élete miatt/
- e/ a bögőmasina /szekálják, piszkálják, gunyolják, kinozzák/
- f/ a trottili /nem terhelik feladatokkal/
- g/ a bűnbak /nem védekezik, levezető szerepet visel/

Végül a norma-felbomlást, illetve törvénynélküliséget tekintve fejlődéslélektani szempontok alapján a téves fejlődés néhány lehetőségére irányítottuk figyelmünket. Így az esetleges elvadulás /gátlástalanság, bánat hiánya, huliganizmusra való hajlam/, a megkeményedés /kedélytelenség, érzelmi élet hiánya/, a szenzibilitás /tulérzékenység, puhányaság/, bizonyos gondterheltség /szorongásos gátlás, érdektelenség, bizalmatlanság/, valamint a kompenzációs fejlődés /pl. a "stréber"/ lehetőségeit vettük. /Tehát e kategóriánál nem vizsgáltuk még a kifejezetten antiszociális megnyilvánulásokat./

A teljes összegezés eredményeként a következő táblázatot kaptuk a jelzett iskolák, osztályok, illetve gyermekek vonatkozásában:

A. Kérdés:	Osztály és tanulók sorszáma					Össze- sen %
	I. Belv.	II. Jókai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely
1. Szeretethány vagy elkényeztetés	VII.34.29. VIII.2. VI.18.	VI.b.18.	VII.b.8. VIII.22. VII.28. 29. VIII.6.	VII.5. VIII.22. VII.9.25.	VI.5. VI.25. 26.	VII.3. 25,5 13,9
2. Leértékelés vagy istenítés	VIII.1.3.		VII.a.12.	VII.5. VIII.22. VII.25.	VI.31.	VII.2. 16,2 6,9
3. Háttérbe szorítás vagy előnyben részesítés	VIII.1.3. VI.18.	VI.b.18. VI.b.8.	VII.b.8.	VII.5.		VII.3. 13,9 6,9 VIII.17.
4. Szülői erőszakosság, tulkövetelés			VII.b.8. VIII.20.	VII.25.	VI.31.	VII.1 13,9 VIII.17.
5. Ellentétes hatások /Apa-anya; család- társadalom, stb./		VI.b.18. 39. VI.c.28.	VII.a.5. VII.b.8. VIII.20.	VII.5. VIII.6.	VI.25.	20,9

Kérdés:	Osztály és tanulók sorszáma						Ösz- sze- sen %
	I. Belv.	II. Jókai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely	
B. Speciális élmények, esetek							
6. Különbözőség élménye	VIII.3.			VII.5.			4,6
7. Megrázkódtatások /haláleset, betegség, egyéb/	VIII.3.4.	VI.b.18. 39. VI.c.32. 26.	VIII.a.12. 29. VIII.20. 28.29.	VII.9.		VII.2.	30,2
8. Kudarcélmények				VII.5.		VII.3.	6,9
		VI.c.32.					
9. Belső konfliktusok	VIII.2.3.		VII.a.12. 5. VII.b.8. VIII.29.	VII.5.		VII.1.2.	23,2
		VI.c.32.					
10. Patológiás esetek		VI.b.18.	VII.a.12.	VII.25.			6,9

Kérdés:	Osztály és tanulók sorszáma						Összesen %
	I. Belv.	II. Jócai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely	
C. Kötelességteljesítés							
11. Általában gyenge tanuló	VII.29. VIII.3.	VI.b.39.	VII.a.5. 12.20.29 VI.6.7. VIII.20 29	VII.5. VIII.2.4	VI.7. 25.26. 31.	VII.3.2.	51,1
12. Részlegesen gyenge tanuló	VI.4.18. VIII.1.	VI.b.18.	VII.b.8. VIII.28.	VIII.6. 22.			20,9
13. Más területen érvényesítési aktivitását	VI.34. VIII.4.	VI.b.8.	VII.a.29. VIII.22.	VII.9.		VII.2.	16,2
14. Tanítási óráról hiányzik	VI. 34. VIII.3.	VI.b.18. 39.	VII.a.5. 20.29. VII.b.7. VIII.20.	VI.7. 25. VIII.2.			27,9
15. Uttörő foglalkozásról hiányzik	VIII.4.	VI.b.18. 39.	VII.b.7. 8.	VII.25.	VI.7.	VII.2.	18,6

D. Kérdés:	Osztály és tanulók sorszáma						Össze- sen
	I. Belv.	II. Jókai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely	
Közösségen kívüliség							%
16. Az osztály "bohóca"	VI.6. VIII.4.	VI.b.18.	VII.a.20.		VI.8.		13,9
17. A közösség réme	VI.29. VIII.4.	VI.b.18. VI.c.26.	VII.a.29. VII.b.7. VIII.29.	VII.5.	VI.7.	VII.2. VIII.14. 17.	27,9
18. Az arcátlan típusa	VI.6. VIII.1.	VI.b.8. 39.	VII.a.5. 20.29. VIII.28. 29.	VIII.5.	VI.7.8. 31.	VII.2. VIII.14.	37,2
19. A "sztár"		VI.b.8. VI.c.28.		VII.25.	VI.8.		9,3
20. A "bőgőmasina"		VI.b.18.			VI.25.	VIII.14.	6,9
21. A "trottli"	VIII.3.	VI.b.18. VI.c.32.			VI.7. 25.26. 31.	VIII.14. 15.	20,9
22. A "bűnbak"		VI.b.18.		VIII.6.	VI.25.		6,9

E. Kérdés:	Osztály és tanulók sorszáma						Össze- sen %
	I. Belv.	II. Jókai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely	
23. Elvadulás /gátlás- talan, hülígán tipus/	VI.29. VIII.4.		VII.a.5. 20.29. VII.b.7. VIII.20. 29.	VII.5.		VII.2. VIII.14.	25,5
24. Megkeményedés /érzelmi élet hiánya/	VIII.3.	VI.c.32.	VII.a.12. 29. VII.b.8.	VII.5.		VII.2. VIII.14	18,6
25. Szenzibilitás /tulérzékenység/	VIII.1. ... 2.	VI.18. 39. VI.c.32.		VII.25.		VII.1.3. VIII.14. 15.	23,2
26. Gondterheltség	VIII.3.	VI.b.8. 39. VI.c.32.		VII.9.		VII.3. VIII.14. ... 15.	18,6
27. Kompenzációs fejlődés /stréber/			VIII.28.			VII.1. VIII.17.	6,9

A vázolt öt elidegenedési kategória mindegyikéből egy-egy esetet szeretnénk bemutatni. Olyan személyiségeket, akiknél az előbbi felmérés eredményeként ezen kategóriák valamelyikében halmozódtak fel mennyiségileg a legszembetűnőbben a feltételezett, nehezen nevelhetőség esetét kiváltó okok.

Ezen esetek vizsgálata előtt azonban feltétlen hangsúlyozzuk, hogy amikor mi itt gyermeki vonatkozásban vetjük fel az elidegenülés problémáját, azt semmi esetre sem értelmezzük Adam S c h a f f megfogalmazásában. Szerintem ugyanis "az elidegenülés egyben az ember ön-elidegenülése is, az emberé, aki megalkotta a dolgok világát, és aki elveszett /kiemelés tőlem!/ az őt maga alá gyűrő személytelen nem emberi világban". /Schaff, 1968./ Mi nem "elveszett" személyiségekről szólunk, de elveszhetnek e gyermekek is, ha idejében felismert diagnózis alapján nem alkalmazzuk náluk a megfelelő terápiát.

Elvetjük azt a felfogást is, mely szerint az elidegenülés azonosul a bajokkal, a társadalmi negativumokkal - ahogy Schaff vallja. Látjuk a vázolt esetekből majd, hogy nyilván ezek is lehetnek kiváltó okok, de nem kizárólagosan, egyértelműen. E tényt azért is kiemeljük, mert egy ilyen félreértés esetén egyesek hajlamosak arra, hogy a fogalom téves értelmezésével a szocialista társadalom építése során jelentkező negatív jelenségeket összegyűjtésük, majd kiragadva összefüggéseikből, felnagyítva, eltorzítva mint a szocializmus "önkritikáját" mutassák be az embereknek. /Vö. Lick József előszavával Schaff idézett

művénél./

A következőkben nézzük a már jelzett néhány esetet, melyeket főiskolai hallgatók megadott szempontok szerint végzett vizsgálatai alapján közlünk.

Dudás Mária II. éves hallgató a Bercsényi uti iskola VII. osztályából megfigyelte többek között az 5. sorszámú tanulót. Ezeket írja róla:

Igazán a nehezen nevelhető gyermekek közé tartozik, de nézetem szerint keveset foglalkoznak vele mind otthon, mind az iskolában. Állandóan szidják, bántalmazták /szóban/, pedig megfelelő módon eredményt lehetne nála elérni. Pl. különböző dolgokkal megbizni, /ill. az ellenőrzés nagyon fontos, s az is/ hogy meghatározott határidőre készítse el a rábizott feladatot.

Figyelembe kell venni a gyerek érdeklődési körét. Olyan feladatokkal kellene megbizni, amely érdekli. Pl. helyesnek tartom a "Ki mit tud" megrendezését. Ő bűvész-mutatványokat mutatott be.

Ezen a ponton hatva, s ebből elindulva /ügyességet igénylő feladatokkal megbizni/ megfelelő eredményt lehetne elérni nézetem szerint mind a fegyelem, mind a tanulás terén. Persze kitartó munkával. Ezt bizonyítja, hogy némi eredmény már mutatkozott nála: nincs annyi beírás a fegyelmi naplóba, némileg jobb jegyekre felel, érdeklődni kezd a földrajz iránt. A kötelességtudat még nem alakult ki teljes mértékben nála. Megtalálható a lógás motivuma. Egyik nap elszólta magát, mikor moziban voltunk velük.

"Holnap /azaz szombaton/ nem megyek iskolába, elmegyek az orvoshoz, mert fáj a tőrkom és a fejem. De mégsem, inkább hétfőn megyek, mert akkor szombat délután sem mehetnék "Ki mit tud"-ra, s vasárnap sem mehetnék sehova sem."

Beszélni próbáltam vele: - Délután nem mehetnél el az orvoshoz, akkor is rendel, s úgy nem hiányoznál az iskolából, mert nehéz lesz bepótolnod a mulasztottakat. /1965. XII.10./ Nem szólt semmit sem, csak lehajtotta a fejét, de látszott rajta, hogy teljesen nem ért velem egyet.

A II. félévben változást lehetett tapasztalni nála a tanulás és a fegyelem területén is. Jobban tanult, s ez feleletein is meglátszott. Az órákon figyelt, igaz néha elkalandozott a figyelme, néha mással foglalkozott /de mindenesetre a változás meglátszott minden téren./

Mindez nézetem szerint egyrészt a tanárok módszereiben bekövetkezett változásoknak az eredménye. Mig eddig csak a rosszat vették észre, csak figyelmeztették, korholták, most már néha kedvesek /becézően/ szólnak hozzá. 1966. III. 18. Magyar óra. Óra közben: Dékány a ceruzáját hegyezte - rászólt a tanárnő: "Jenőke, ezt otthon kell megcsinálni." De mindez mellett észreveszik a csintevéséit, rosszalkodásait is.

Nézetem szerint, mint ezt a II. félévi javulás is mutatja, ha foglalkoznak vele, ha több gondot fordítanak rá, akkor az eredmény is megmutatkozik. Az iskolában és otthon is többet kellene foglalkozni vele. Otthon alig foglalkoznak a gyerekekkel. Az apa állandóan iszik, utána bántalmazza családját. Az anya meghunyászkodik, szólni nem

mer. A gyermek nevelésével sem az anya, sem az apa nem foglalkozik. Megkövetelik, hogy a gyerekek időben menjenek haza az iskolából, hogy fegyelmezetten viselkedjenek, de nem néznek utána, hogy valójában hogy viselkednek. Pl. egyik nap nem volt tanítás, s az osztálytársakkal a Dékány felment a Mecsekre /a szülők nem voltak otthon/ s otthon azt mondta, hogy elmaradt a tanítás s egész délelőtt otthon volt.

Tehát ha a gyerekkel többet foglalkozásának, akkor nem lenne olyan fegyelmezetlen.

Ebben az esetben tipikusan a tehetetlenség olyan tüneteit találtuk, mely szerint úgy vélte a gyermek, hogy tevékenysége /iskolai - családi/ nem járhat az általa várt, kívánt eredménnyel. A gyermek kezdeti hátrányos helyzete a szülők nemtörődömségéből fakadt, mely aztán fokozatosan átment nehezen nevelhető szituációba az iskolai élet vetületében. Az apa alkoholizmusa is nagymértékben káros tényezőként jelentkezett, mely megbontotta az egyébként normálisnak indult családi életet, harmóniát.

Igy azután /apa-anya más nevelési módszere/ a kettős nevelés családon belüli relációjából eredően igen gyakori a későbbiekben már mint felnőtt, az ún. "marginális ember" típusa. Nem tudja e típus, hova kötődjön erősebben. Konfliktusok esetén aztán nehéz helyzetbe kerülnek: kettős kötöttségük belső feszültséget idéz elő, választaniuk kell az egymásnakellentmondó vonzalmak, elvárások és értékek között. Ez a helyzeti kettősség, az azonosulás ingatagsága a szemé-

lyiség többi jellemvonásában is megmutatkozik, s esetenként neurózishoz is vezethet.

A Belvárosi Iskola VIII. c. osztályának nehezen nevelhető gyermekei közül a 3. sorszámú tanulót Makk Johanna II. éves hallgató kísérte figyelemmel: nála főleg a családi környezet zaklatottsága, feldultsága játszik nagy szerepet. Édesanyja beteg, tbc-s, édesapja alkoholista. A családban többen vannak testvérek. Az apa, aki malomban dolgozik, szinte minden fizetését elitta, a családnak az anyagiak egyáltalán nem voltak biztosítva. Emellett az apa durva is volt a családhoz: verte a feleségét, a gyerekeket állandóan rémületben tartotta. Ezért került Jancsi intézetbe. A gyerekre nagy hatással volt a durva apa viselkedése. Teljesen idegromcs. A reflexei egészen lassan működnek, s ebből következően gyenge tanuló is. Amit leginkább észrevettem nála az órákon és órsei foglalkozásokon, hogy rendkívül közömbös és érdektelen, minden körülötte történő dolog iránt. A tanórákon elmerengve ül a padban, mintha mi sem történne, és a kezével babrál valamit. Ha felszólítják, akkor nehézkesen feláll, és lehajtja a fejét. Arra gondolok, hogy az otthoni környezet, a sok rossz látása egészen érdektelenné tették, és szinte nem tud örülni. Egy alkalommal megkérdeztem tőle, hogy hol van az édesapja, ő a legnagyobb közömbösséggel és egy nem éppen finom szóval fejezte ki, hogy meghalt. Még most is, a halála után is iszonyodva gondol vissza a családot gyötrő apára.

Ezzel a fásultsággal, s az otthon látott példával magyarázom, hogy a kis Jancsi nem egy alkalommal eltulajdoni-

totta társai tulajdonát.

Az osztályfőnök feljegyzéseiből: "Csak látszatra szerény, csendes. Valójában alattomosnak mondható, aki kedveli a helytelen társaságot." Én azt hiszem, hogy ez a gyermek még nem tud határt vonni a jó és a rossz között, s mivel otthon csak a rosszat látta, így itt is még egyelőre a rossz felé vonzódik. A Gyermekotthon nevelőtanára azt mondja róla, hogy alaptermészete a gyermeknek jó, csak könnyen befolyásolható, - az előbbiekből következően - s ha megfelelő állandó jó hatás éri, meg fog javulni. Sajnos ez eléggé kétséges, mivel most VIII. osztályos és ha kikerül a Gyermekotthonból, nem biztos, hogy jó társaság és jó környezet veszi majd körül.

Az értelmetlenség státusát világosan mutatja a vázolt szituáció, amelyben a gyermek élt. A gyermekotthoni nevelés ezt igyekszik fokozatosan felszámolni, de mi lesz azután?

Nem a Schaff-i értelemben vett önelidegenülés lehetőségét találta meg Angeli Judit II. éves hallgatónk az Egyetem utcai iskola VI. osztálya 7. számú tanulójánál:

Erős, egészséges, jól fejlett gyermek. Külseje tiszta, gondozott.

Osztálytársai nem szeretik. Panaszkodnak, hogy verekedik, mindig ő a rendbontó, nem lehet rá számítani. Barátai nincsenek. Semmi közösségi munkában nem vesz részt. Tanárait nem tiszteli. Iskolába felkészületlenül jön, házi feladatot nem készít. Füzetei rendetlenek és hiányosak. Félévkor hat tárgyból bukott. Gyakran csavarog és nem megy

iskolába. Nem feltételezhető, hogy rossz társaságba került, inkább a számonkérés, felelősségrevonás elől menekül.

Gyenge tanulmányi eredményének egyik oka, hogy 3 évig falun járt iskolába. Osztatlan iskola volt. Először nem tudta megszokni a városi környezetet. A tanulásban sem tudott együtt haladni a többiekkel. A szülők nem nyújtottak idejében segítséget. Negyedik osztályban még átment, ötödikben már pótvizsgázott. Tanárt fogadtak mellé, de a korrepetálásokról megszökött. Tanulmányi eredménye a 2. félévben sem javult.

Az apa a BM-nél dolgozik. Három műszakban jár, nagyon elfoglalt ideges ember. A családban ő "viseli a kalapot".

Hirtelen természetű, kiabál és veri a gyereket. A szomszédok mesélik, hogy néha olyan láрма van, hogy zeng az egész ház és a gyerek segítségért kiabál.

Édesanyja szintén dolgozik a MESZÖV-nél pénztáros. Két műszakban dolgozik. A gyerek az apa haragja elől mindig hozzá menekül és ő mindig megvédi. A szülők gyakran veszekednek egymás között a gyerek miatt és nem értik meg egymást. Még egy testvére van, gimnazista. Gyenge idegzetű félénk gyerek. Félévkor egy tárgyból bukott, de osztályt még nem ismételt. A kisebb testvére előtt semmi tekintélye. A szülei előtt is árulkodik, minthogy segítene neki.

Új házban két szoba összkomfortos lakásban laknak. A gyerekeknek nincs külön szobájuk, együtt vannak a szülőkkel. A lakás rendes, tiszta. Egyedül az édesanya tartja rendben. A gyerek egész nap csavarog, soha nem tudják merre jár. Sokat hazudik, rossz feleleteit, intőit nem mondja meg.

Az apa azt tervezi, hogy a következő évben intézetbe adja. Így állandó ellenőrzés alatt lesz és nem tud majd csavargogni. Kérdés, hogy ez a megoldás nem okoz majd újabb törést a gyermeknek. Nem gondol-e arra, hogy szülei eldobták.

Tehát jellegzetesen kezdeti hátrányos helyzetből /falu, osztatlan iskola/ eredő nehezen nevelhetőségi állapot, ahol a kettős családi nevelés is nagymértékben ható tényező /anyjához menekül az apa elől/. Önlelőgégenülése végül csavargásban oldódik fel.

A Jókai uti iskola VI. b. osztályának 18. számú tanulójánál Simon Julianna ugyancsak II. éves hallgatónk nagyrészt organikus okokban találta meg a nehezen nevelhetőség magyarázatát:

Ennek a gyermeknek a családi környezete megfelelő. A családi nevelésben az okoz problémát, hogy anyja ideges természetű, türelmetlen a gyerekekkel szemben, nagyanyja viszont elkényezteti. Az ebből fakadó viták a gyermek előtt zajlanak le, ami káros. Ez a gyerek békanyakkal született. Ezenkívül testileg, idegileg gyenge. Gerincelváltozása is van, szeme is gyenge. Mindezeknek a fejlődési sajátosságoknak a következménye, hogy az iskolában a nehezen nevelhető gyerekek közé sorolták. Osztálytársai nem nagyon vették be maguk közé. Emiatt mindennel megpróbálkozott: agresszivitás társai iránt, bohóckodást, sirást. Társai most sem nagyon veszik komolyan, bár befogadják most már. Bohócnak, bölgőmasinának tartják. Feladatokkal nem nagyon bízzák meg, mert mindent akar, de mindent elfelejt. Nagyon sokszor ő a "bűnbak". Részlegesen gyenge tanuló, mert nem kitartó -

betegsége miatt. Ez az oka annak is, hogy sokat hiányzik, bár pl. uttörőfoglalkozásról többször feledékenysége miatt maradt távol. Véleményem szerint vele csak nagyon türelmesen, szeretettel szabad bánni.

Itt tehát a személyiség elszigetelődése a társadalomtól /osztályközösség/, az osztály közvéleményétől, stb. - bizonyos csökkentértékűségi tudatból származik, melynek feloldása feltétlen az osztályfőnök-rajvezető feladata a közösségen keresztül. Az izoláltság megszüntetése csak sikerélmény nyújtásával, önbizalom felkeltésével érhető el. Igen nehéz itt a hátrányos helyzet és a nehezen nevelhetőség elkülönítése. Inkább az utóbbi szituáció áll fenn a jelen esetben.

Goróczy Katalin hallgatónk az ötödik kategóriába jellegzetesen beleillő esetről számolt be a Székely Bertalan uti iskola VII. osztálya 2. sorszámú tanulója személyében:

Családlátogatás: apja raktárvezető, anyja htb. de be-dolgozója egy Kisipari Termelő Szövetkezetnek, varr. 4 szobájuk van, egy nővére van, aki tanul.

Az iskolától közelitettük meg az otthonukat. Másfél kilométert gyalogoltam, hegyre fel. Hosszu, kanyargós, zeg-zu-gos utakon jutottam el a Mecsek lábánál, lankáján álló vil-laszerű házukig. Romantikus sziklák, dúz növényzet, szép kilátás. Alig egy sík terület, ahol focizni lehetne.

Az anya fogadott. Mindjárt panasszal kezdte. Az ő fiában szinte csak rossz tulajdonságok vannak: tétlen, lusta, szem-telen, gátlástalan, semmi nem köti le, csak a barátok, a foci. Pontatlan, csavarog, nem hallgat rájuk, el sem kére-

tőzik, este 10 órakor állit haza. Könnyelmű. A szomszéd ipari tanulóval barátkozik. Cigaretta, ital, bicskázás.

A gyerek az ajtó előtt hallgatózott. - Behívtam.

- Hát nem mondom mindig, hogy maradj itthon, és akkor mégis elmész? - kérdezi az anya.

- Ha a mama is focizna velem, akkor nem mennék el hazulról.

De nem tud!

Az anya azzal vigasztalja magát, hogy a többi gyerekek sem különbek. Az utcában egy ötödikes kisfiu megbukott, félt hazamenni, az apja megveri. Elment a rendőrségre, hogy előre bejelentse..

- Ha egy ötödikes képes ilyenre, akkor mit várjak az én fiamtól?

Megjött az apa a munkából. Együtt a család. Azonnal dühbejön:

- Fiam! Csak egy megoldás van! Téged fejbecsaplak a baltával, én meg felakasztom magam!

A gyerek csak áll, néha keserves fintort vág. Erre a kijelentésre majdnem elkuncogta magát. Tetszett neki a kép.

A szülők a munkában élik ki magukat. Házukat 3 évi részletre fizették ki - 120.000 Ft-ért. Állandó pénzkeresés. A gyereknevelés csak szidásból állt.

A gyerek elcsen egy üveg bort - viszi barátaihoz. Vézna, szőke, alacsony gyerek. Nem tesz neki jót sem az ital, sem a cigaretta. 5 éves korában elütötte egy autó, és kivették a lépét. Csoda, hogy a focizást így bírja. Nagyon ideges. Arckifejezése, fintora, vállrándítása is erre vall.

A szülők egyetértének a tanári karral. De az egyetértésen kívül, megváltoztatásra, megnevelésre való törekvésük hiányzik. Eszükbe sem jut megérteni a gyereket, az ő szemszögéből felmérni a dolgokat. Mint egy gépet irányítanak, de az nem megy. Így nincs meg a bizalom, a megértés, amely elengedhetetlen feltétele a nevelésnek. Ha nemcsak szidásból állna a gondoskodásuk, de megfelelőképpen kielégítenék a fiu igényeit, akkor nem lenne probléma.

A fiu olyan messze lakik barátjától, hogy egy órást utat kell megtennie. Otthon üres a ház. Egy gyerek a 4 szobában, amely szép, rendez, és nagy fáradtság gyümölcse, nem tud örülni, nem barátkozhat vele. Őt nem kötik le a könyvek. Akkor az érdeklődésén keresztül kellene megfogni, és irányítani.

Beszélgetés a gyerekekkel:

Megkértük a családlátogatás befejezésével a szülőket, hadd kísérjen el bennünket a gyerek. Utközben zavartalanul beszélgettünk.

- Hogy létezik, hogy a legjobb tanulóval barátkozol? Órád nincs panasz, téged meg mindenki szid?
  - Mert ő jól focizik. Ő jó az iskolában, de otthon szintén verekszik, vad.
  - A sporthoz fegyelem kell! Másképpen nem lesz eredményes. Ezt neked is be kell tartani. -
  - Az edző figyelembe veszi az én taktikai elképzelésemet, így nem mindig kell azt csinálni, amit más akar!
- Veszprémbe volt az unokabátyjánál. Ő edző. Nagyon jól é-

rezte magát. Keményen dolgoztak. Megkérdeztem utközben, nem gyujt rá?

- Már 2 hete leszoktam! - nevetett.

- Hogyan kell? Nem volt pénzd?

- Pénzem az mindig van. Kapok mérkőzésre. Belógok, és akkor 12 Ft-om lesz.

- Miért bicskázol? -

- Kénytelen vagyok, ha megtámadnak! Nem?

Beszélgetés közben nem volt nagyképü. Drüs, gyerekes jókedv, jópofaság érződött beszédében. Minden gondolaton eltünődött.

Uttörő foglalkozáson:

KISZ gyűlésekre nem jár. Órszgyűlésről elszökik, helyette ping-pongozik az udvaron, futbalozik az udvaron. Flegma, szentelen. Mindig szidják. Iskolán kívül viszont sokkal értelmesebben lehet beszélni vele. Ha az órszgyűlést nem az osztályban tartottuk, akkor szívesen jött velünk. Megnéztük Pécs törökkori műemlékeit. Felmentünk a minaretbe. Megjátszotta magát: - Én nem merek felmenni, félek! - Te, aki a legvagányabb vagy az osztályban? Ezzel megtaláltuk a hangot vele. Hogy elérjük, amit szeretnénk, az ő stílusában kell szólni hozzá. És van eredmény.

Hospitáláson szerzett tapasztalataim:

Nem jelentkezik. Padjára könyököl. Magatartása 3-as. Testnevelésből, gyakorlati foglalkozásból 5-ös. A többi 2-es, 3-as. Szünetben rohan az udvarra. Neki van a legnagyobb hangja. A legjobb tanulókkal barátkozik. Központi egyéniség. Értelmes, de fegyelmezetlen és hanyag. Osztályfőnököt is kapott.

Persze a norma-felbomlásnak, illetve törvényenkívűliségnek ez még igen szelíd eszke, nem kriminális cselekedetekről van itt szó. Későbbi vizsgálatainkban azonban találkoztunk súlyosabb esetekkel is problematikus gyermekanyagunkban. Kellő felismerés, kezelés elmulasztása itt is létrehozhat viszont olyan akut eseteket, mint az előbb felsorolt kategóriák bármelyikében. Az a tapasztalat, hogy az előfordulások többségében e stádiumot többnyire megelőzi az előbbiekből valamelyike, vagy esetleg fokozatosan mindegyiken átesnek a gyermekek.

B e r e l s o n és S t e i n e r vizsgálatai ugyan csak megerősítenek bennünket abban a vonatkozásban, hogy minél kevesebb gyengédségben, gondoskodásban van része a gyermeknek, annál lassabban érik mint személyiség, annál hajlamosabb a passzivitásra, jellemgyengeségre, majd a továbbiakban normafelbontó törekvések keresztülvitelére. Elsődlegesen a szülői szeretet ébreszti fel a gyermekben énjé értékeinek megérzését, később tudatosítását, ugyanakkor a gondoskodás hiánya viszont csökkenti érzelmi, később intellektuális önértékelését, melynek következményei a felnőtt társadalomban betöltött szerep-vállalásaiban is megmutatkozhatnak, mint negatívumok. /Berelson-Steinek, 1964./

A vizsgált 43 gyermeknél a táblázatban jelzett 27 szempont mellett természetesen figyelembe vettük a környezeti status praesenseket is.

F. Kérdés:	Osztály és tanulók sorszáma					Össze- sen %
	I. Belv.	II. Jókai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely
Családi környezet						
28. Mindkét szülő életben	VI. 6.18. 29.34.4. VIII.1. 2.4.	VI. b.8.18. 39. VI. c. 10.26.28. 29.32.	VII. a.5. 12.20. 29. VII. b.7.8. VIII.20. 29.	VII.5.9. 25. VII. 2.4.6.	VI. b.8. 25.26. 31.	VII.1.12. 3. VIII. 14.15.17.
29. Apa halott	VIII.3.		VIII.28.	VIII.22.		6,9
30. Anya halott			VIII.28.			2,3
31. Szülők elváltak	VI.34.29. VIII.2.	VI. c.28.	VII. a.5. VII. b.8. VIII.20.	VII.25.		18,6
32. Házasságon kívül szül.					VI.26.	2,3
33. Mostoha szülők nevelik			VII. a.5. VII. b.8.	VIII.22.		VII.1. 9,3
34. Nagyszülők nevelik		VI. b.18.			VI.26.	4,6
35. Gondozásba adták ki	VIII.1.2. 3.4.		VII. a.12. 29. VIII.29.			16,92

	Osztály és tanulók sorszáma					Össze- sen %
	I. Belv.	II. Jókai	III. Szigeti	IV. Bercs.	V. Egyetem	VI. Székely
36. Egy szobájuk van és 3-nál többen lakják	VI.29.		VII.a.5. 20. VII.b.7.	VIII.2.		VII.17. 11,6
37. Két szobájuk van és 4-nél többen lakják	VI.34			VIII.22.	VI.25.	VII.3. 13,9 VIII.14. 15.
38. Szülőn és testvéren kívül más is lakik velük együtt	VI.29.		VII.a.12. VII.b.8. VIII.20. 29.	VII.25.		13,9
39. Nincs testvére		VI.b.18. VII.c.28.	VII.a.12.	VII.25. VIII.4.6.		13,9
40. Lumpen környezet.	VI.34. VIII.3.4.	VI.c.28.	VII.a.12. VIII.20. 29.	VII.5.		~~18,9~~ 18,6

Itt is egy olyan jellegzetes esetet mutatunk be, ahol a kezdeti hátrányos helyzet fokozódó elmélyülése nehezen nevelhetőséget eredményezett. A Szigeti uti /jelenleg Tiborc utcai/ iskola VII. a. osztályában a 12. számú tanuló Szepešsy Mária II. éves főiskolai hallgató kísérte figyelemmel:

Ági problematikussága messze nyulik vissza. Pappék a legmódosabb családok közé tartoztak Cserkuton. Lányuk iparoshoz ment férjhez. A házasságból gyermekük nem született. Az öreg Pappné azonban mindenáron kis unokát akart.

Egyszer a mezőre mentek dolgozni, amikor a falu szélén lévő nevelőotthonból kiszökött három év körüli kislány szegődött melléjük. A kislány helyes volt és kedves. Pappnénak és lányának tetszett a kisgyerek.

- Te vagy az én anyukám. - Nem kislány, nem én vagyok a te anyukád. - Legyél az én anyukám!

Aztán a gyereket visszavitték. Másnap Pappék megjelentek az otthonban és teljesen örökbefogadták a kislányt. - Ezután Papp Áginak hívták. Így került Ági Pappékhoz.

A fiatalok között nőtt az ellentét. A vő állítólag rossz szemmel nézett a gyerekre. A nevelőszülők elváltak. /Az osztályfőnök véleménye alapján a válásnak nem egyedüli oka a gyerek volt, hanem az is, hogy a feleség erkölcstelen életet folytatott és folytat még most is./

Ezután Ágit a "nagy mama" és az "anya" nevelte. A szülők sokat dolgoztak. A mezőre szívesen kísérte őket a kislány. Élvezte a falusi környezetet. Beiratták az általános iskolába. Az első osztálybankkitűnő tanulónak bizonyult vagy

vagy bizonyította a tanító a sok anyagi szolgáltatásért. Majd a második és harmadik osztályban jeles rendű. A szülők eladósodtak. Ott hagyták a falut és egy szoba összkomfortos, kis méretű lakást béreltek Pécsen.

Ezideig úgy tudta Ági, hogy nevelőszülei édes szülők. Közben a szomszéd család és az ő családjuk között ellentét tört ki. A szomszédasszony, hogy bosszút álljon Pappékon - elmondta a gyerekeknek, hogy ezek az emberek akik nevelik, nem édes szülei. Ez lelkiileg teljesen összetörte. Közömbös lett minden iránt. Nem hallgatott a szülők szavára. A szülői nevelés megnehezedett, mert szófogadatlanná vált. Testi fenytést nem alkalmazhattak, mert a haragos szomszédok feljelentésekkel fenyegettek. A gyengébb szóval pedig inkább elkényeztették, mintsem megnevelték volna.

Egy évet kimaradt az iskolából. Majd a Szigeti uti általános iskola negyedik osztályába iratták be. A gyerek igazi képességei csak itt jutnak reálisan kifejezésre. Gyenge, közepes képességű tanulónak bizonyult. A tanulmányi eredménye fokozatosan romlott. Ezt bizonyítja az e félévi eredménye is. Oroszból megbukott, a többi tárgyból is kettő, esetleg közepes osztályzata van.

Az anya főápolónő, keveset tartózkodik otthon. A nagymama szerint sokat dolgozik és tanul, mások szerint - zülött életet folytat, nemcsak házon kívül, de otthon is. A fentiek az osztályfőnök elbeszélése után írtam. Véleményem szerint is az osztályfőnök állítása a való igazság, mert megkérdeztem a kislányt, hogy szereti-e az anyját, mire ő közömbösen válaszolta, hogy igen. Ebből az igen is meg a nem is válaszból az anya megvetése tűnik ki. A gye-

rek csak a rosszat látja meg az anyjától, bár az anya próbálja a gyermeket helyes irányba nevelni. Pl. számtalanszor felhívja figyelmét, hogy olvasson könyveket, vagy nagyon szeretné megtanítani kézimunkázni, de ez őt teljesen hidegen hagyja. A nagymama szerint semmilyen ajándéknak nem örült még, pedig elhalmozzák játékokkal és könyvekkel, sőt már a stafirungja is megvan.

De mit ér mindez, ha az anya erkölcstelen életét látja és tapasztalja Ági. A nagymama panaszkodik, hogy soha nem segít - még a ruháit sem tartja rendben. Hazajön az iskolából, bedobja a táskáját és estig játszik az utcán vagy a szomszédoknál. Pedig otthon is eltölthetné hasznosan szabadidejét, mert minden biztosítva van számára: könyvek, rádió, lemezjátszó. Miért nem érzi jól magát otthon, és miért nem segít? A napköziben szívesen segít a konyhán: felmosni, törölgetni, vagy pedig a szomszédban lakó idős beteg néninek mindent megcsinál, a szülői ház azonban nem érdekli. A nagymama nagyon fél attól, hogy az általános iskola elvégzése után otthagyja őket. Arra a kérdésemre, hogy mi akarsz lenni csak azt válaszolta, hogy semmi.

A nagymama szerint Ági jobban kedveli a mezőgazdasági munkát: - "Ha végzel, akkor falura viszlek, segítek neked dolgozni, hogy több munkaegységed legyen." De ez mögött érzésem szerint csak az lehet, hogy a nagymama szeretné a kislányt kiszakítani abból a züllött környezetből, aminek a központjában az anya áll.

A család és az iskola között a kapcsolat nem a legmegfelelőbb. Már négy éve jár a gyerek a Szigeti uti általános iskolába, de szülői értekezletre és fogadóórára csak

a nagymama megy el néha. Általában gyenge tanulmányi eredményének talán az is az oka, hogy napközis és ott a tanár nem tud kellőképpen foglalkozni mindenkivel. Otthon pedig a nagymama kérdezi ki néha a leckét, de általában mindig más leckét kérdeztet ki mint ami fel van adva, tehát becsapja, hazudik a nagymamának, vagy ha megkérdezik, - Ági nem kell tanulnod? - a válasz: - nem, mert már készen vagyok.

Az iskolába rendetlenül jár, de ez nemcsak a szülők hibája. Magára semmit sem ad, mindenét elveszt és elhagy. Pl. az ujonnan kapott köpenyét elhagyta, vagy az ajándékba kapott gyűrűt is. Tanítási órákról nem hiányzik.

Ha mármost a százalékos összegezést nézzük a vizsgált anyagban, a következő képet kapjuk:

Magasan kiugró, közel 50 %-os érték mutatkozik az általában gyenge /tehát több tárgyból bukott/ tanulókat illetően /48,8 %/. Tehát a nehezen nevelhetőség esetén mintegy 50 %-ban rendkívül gyenge tanulmányi eredmény is mutatkozik, függetlenül attól, hogy egyben hátrányos helyzetű is a tanuló vagy nem. E tény ismét azt bizonyítja, hogy a személyiség tulajdonságstrukturájának integráltsága a torzulások, sérülések tekintetében is kimutatható. A jellem fejlődésének retardáltsága, negativitása késlelteti sok esetben a képességek kibontakozásának lehetőségét is, vagy fordítva: a képességek kimunkálásának hiánya a jellemvonások pozitív irányulásának akadályai lehetnek.

Elég magas százalékban jelentkeznek még /a 25 % közelében/ a következő kategóriák:

A tehetetlenségi helyzetben: az ellentétes hatások, kettős nevelési tendenciák /20,9 %/. Utalunk itt a "ti-szen" hátrányos helyzetű gyermekeknél végzett vizsgálatainkra, melyről már szóltunk.

Az értelmetlenségi szituációknál: főleg a különféle megrázkódtatások ugranak ki /30,2 %/, továbbá a belső konfliktusok /23,2 %/, mint feltételezett okok.

Az önelidegenülés vonatkozásában a már említett tanulmányi szint alacsonyága mellett viszonylag magas százalékat ad a tanítási órákról való hiányzás /27,9 %/. Az általános tapasztalat is bizonyítja, hogy a gyakori hiányzás az órákról, szignifikáns kísérő jelensége a nehezen nevelhetőségnek.

Az elszigetelődést illetően magasabban tűnik ki az arcátlan tipusa /37,2 %/, melynek gyökere az agresszivitás valamiféle megnyilvánulásában kerül felszínre; valamivel alacsonyabb a közösség ráme /27,9 %/, típus, melynek lényege ismét az agresszivitás, durvaság talajából táplálkozik; továbbá a 20,9 %-kal jelentkező, feladatokat nem vállaló, visszahuzódó trotthi-típus emlithető még e kategóriában.

Végül a norma-felbomlást tekintve egyrészt az elvadás /25,5 %/, másrészt a szenzibilitás /23,2 %/ a figyelemre méltók. E vizsgálati anyagunkban kevés, elenyészően kis százalékban találtunk kifejezetten antiszociális /kriminális/ tendenciákat, ezért erről a következő, nagyobb hatósugaru kutatás során felmerült eseteknél szólnunk.

III. Ezt a vizsgálatot Dunántul területén a következő településeken végeztük:

Dél-Dunántul: Pécs /egyik új lakótelepi Uránváros-i iskola 12 nehezen nevelhető gyermeke./

Közép-Dunántul: Siófok /kisváros, üdülőtelepi jelleg, 10 tanuló/.

Észak-Dunántul: Tatabánya /bányásztelepülés, fővárosi közelség, 8 gyermekkel/.

Kiindulópontul a kérdőíves módszert választottuk, melyet a kérdések természetéből adódóan pedagógusok töltöttek ki. A kérdőív a következő kérdéseket tartalmazza:

Kérdőív a nehezen nevelhető gyermekek problémáinak vizsgálatára

A./ A n a m n é z i s :

I. P e r s z o n á l i s tényezők.

1./ Személyi adatok:

Név: Stif Judit, VIII. b.

Születési időpont: 1955. június 27.

Állandó lakhelye: Tatabánya, V. Kilián Gy. krt.
12. II/2.

Származása:

Általános tanulmányi eredménye legutóbb: 3,9, 4.

2./ Szülők helyzete:

a/ ^x Együtt élnek-e? Igen - nem

^x Ha nem élnek együtt, miért? törvényesen elváltak - külön élnek - disszidáltak/ apa - anya/ - egyéb okból.....

^x Ha elváltak, kötöttek-e újabb házasságot?
Igen - nem.

apa: igen - nem   anya: igen - nem

^x Ha nem kötöttek, együtt élnek-e más élettárral?
apa: igen - nem   anya: igen - nem

b/ Ha csak az egyik szülő él:

^xAz özvegyen maradt kötött-e új házasságot? Igen - nem.

^xHa nem kötött, létesített-e élettársi viszonyt? Igen - nem.

c/ Ha egyik szülő sem él, de a gyermek a mostoha háztartásában maradt, lépett-e a mostoha új házasságra, vagy létesített-e élettársi viszonyt?

^xnem - házasságot kötött - élettársi viszonyt létesített.

3. Fiziológiai tényezők:

a/^xAz öröklési anyagban: Találhatók-e a családban mindkét oldalágban előforduló endogén elmebetegségek? Igen - nem.

^xVagy értelmi fogyatékoság bizonyos típusai? Igen - nem.

/Vigyázat! A neurotikus megbetegedések, perversziók, bűnözés, vagy egyéb jellemfejlődési zavarok nem öröklődnek!/

b/ A méhen belüli /interuterin/ ártalmak:

^xAz anya bárányméhben, rubeolában vagy egyéb fertőző betegségben.....volt-e a terhesség alatt? Nem volt.

^xAlkoholizmus? Igen - nem.

c/ Szülés folyamán adódó ártalmak:

^xKoponyacsont összenyomódás? Igen - nem

^xVér- és oxigénellátás zavarai? Igen - nem.

^xKomplikációk? fogós - császár - egyéb: nem volt.

4. Testi és szellemi állapota:

^xVan-e testi fogyatékosága, rendellenessége?

Nincs - van.

^xÉs pedig: félkaru - féllábu - béma - sánta - pupos - félszemű - nagyot hall - egyéb:.....

^xVan-e szellemi fogyatékosága, rendellenessége?

Nincs - van.

és pedig: gyengeelméjű - terhelt - nehézfelfogású egyéb:.....

^xVan-e v. volt-e olyan kóros v. idült betegsége,
amely hatással volt testi v. szellemi fejlődésére?
Nem volt - volt.
éspedig:.....

II. S z o c i á l i s tényezők:

1./ Csecsemőkor:

^xKi gondozta a gyermeket? anya- bölcsődében -
egyéb:.....óvodában.

2./ Családi légkör:

a/ ^xKinek a háztartásában él a gyermek? édes - ve-
gyes - mostoha - örökbefogadó - nevelő - intéz-
ményes szülők háztartásában? /Csak az egyik
nagyszülő háztartásában, éspedig: ..... nagy-
szülő - testvér - egyéb rokona, éspedig:.....
háztartásában

Idegen háztartásban /családtagként/, éspedig:...

b/ A szülők, ill. a felügyeletet gyakorló személyek
megnevezése:

Az apa, ill. aki helyette a felügyeletet gya-
korolja: Stif Lóránt XV/c.

^x foglalkozása: szak- ill. betanított munkás a ne-
héziparban - egyéb munkás a nehéziparban - szak-
munkás a könnyűiparban - egyéb munkás a könnyű-
iparban - munkás a bányászatban - munkás a száll-
ítás és hírközlésben - munkás a mezőgazdaság-
ban - munkás a kereskedelemben - egyéb munkás -
alkalmazott - önálló iparos, kereskedő, és egyéb
önálló - egyénileg gazdálkodó - egyéb: vájár
keresete /jövedelme/ 1500,-
munkaképtelenséget okozó betegségben szenved-e?
Nem.

szellemi fogyatéka? nincs.

^x~~Ér~~tmódja: normális - iszákos, züllött - bűnöző
- egyéb:.....

Az anya, ill. aki annak szerepét betölti:

Blia Rozália, "MIKROLIN"

^x foglalkozása: szak- ill. betanított munkás a nehéziparban - egyéb munkás a nehéziparban - szakmunkás a könnyűiparban - egyéb munkás a könnyűiparban - munkás a bányászatban - munkás a szállítás és hírközlésben - munkás a mezőgazdaságban - munkás a kereskedelemben - egyéb munkás - alkalmazott - önálló iparos, kereskedő, és egyéb önálló - egyénileg gazdálkodó - egyéb: ..... keresete /jövedelme/ 1000,- munkaképtelenséget okozó betegségben szenved-e? Nem.

szellemi fogyaték? nem.

^x életmódja: normális - züllött - iszákos - bűnöző egyéb:.....

A zülalt családi élet oka? erkölcstelen életmód - iszákosság - durva bánásmód - rossz anyagi körülmények - együttlakás házastársa felmenőjével - egyéb .....

c/ A különélő szülők viszonya egymáshoz:

^x J6 - közömbös - rossz - nincs kapcsolat.

A gyermekkel együttélő szülő vagy a felügyeletet gyakorló viszonya a gyermekhez?

- Bánásmódjuk: apai ill. apahelyettes:

^x normális - gyenge - szigorú - durva - ellenséges - nemtörődöm - egyéb: sok a tiltás.

anya, ill. anyahelyettes:

^x normális - gyenge - szigorú - durva - ellenséges - nemtörődöm - egyéb: sok a tiltás.

Foglalkoznak-e a gyermek nevelésével?

^x apa, ill. apahelyettes: igen - nem.

^x anya, ill. anyahelyettes: Igen - nem.

Miként gondoskodnak a gyermek eltartásáról?

^x apa ill. apahelyettes: jól - gyengén - rosszul - nem gondoskodik.

^x anya, ill. anyahelyettes: jól - gyengén - rosszul - nem gondoskodik.

d/ A gyemekkel együttélő szülők, ill a felügyeletet gyakorlók távolléte az otthontól:

x apa, ill. apahelyettes: otthon van, nem dolgozik - otthon dolgozik - lakóhelyén nappali műszakban - lakóhelyén éjjeli műszakban - lakóhelyén váltott műszakban - lakóhelyén kívül dolgozik, naponta hazajár - lakóhelyén kívül dolgozik, nem jár haza naponta.

x anya, ill. anyahelyettes: otthon van, nem dolgozik, - otthon dolgozik - lakóhelyén nappali műszakban - lakóhelyén éjjeli műszakban - lakóhelyén váltott műszakban - lakóhelyén kívül dolgozik, naponta hazajár, lakóhelyén kívül dolgozik, nem jár haza naponta.

e/ A családtagok és viszonyuk a gyermekhez:

Hányan élnek a gyemekkel egy háztartásban? 1 testvér, 2 rokon, az apa szülei.

Hogyan bánnak a családtagok a gyemekkel? jól.

Testvérével /15 éves fiu/ jól megvannak.

x A családi összetartás érzése él-e a gyemekben?
Igen - nem.

3. Lakáshelyzet:

x Hány és milyen helyiségből áll a lakás? előszoba, konyha, kamra, 2 1/a szoba, egyéb helyiségek:....

x Milyen a lakás állapota? rendes - tiszta - piszkos - elhanyagolt - egyéb:.....
Hányan laknak a lakásban /lakásul szolgáló helyiségben/ a gyemekkel együtt? 2 felnőttkoru férfi, 2 felnőttkoru nő, 1 fiatalkoru fiu, - fiatalkoru lány.

A gyemekkel egy helyiségben alvók? 1 /nagyszülők/ házaspár, - 16 éven felüli férfi, - 16 éven felüli nő - gyermek

B./ D i a g n ó z i s :

I. E l t u l a j d o n i t á s motivációja:

1./ Lopás, kéregetés, közvetett eltulajdonítás:

- a/ - Anyagi vagy erkölcsi forrásból fakadt?
- b/ Kisebb képességűnél a sztárrá-válás motivumaként?
- c/ Neheztelés szülőkre, testvérekre /otthoni lopásnál/
- d/ Magáért az izgalomért, a felnőttek kijátszásáért?
- e/ Kiskorától erősen el volt kényeztetve?
- f/ Dacból követte el /a becsületes szülő ellen/
- g/ Akaratnélküli nevelés, alkalomadtán követte el?
- h/ Szülők példájából kiindulva /üzemi ügyeskedők/

2./ Az eltulajdonítás körülményei:

- Az elkövetés ideje: .....év, ...hó, --- nap.
- Az elkövetés helye:.....
- A hét melyik napján? .....
- x Milyen napszakban? reggel - délelőtt - délután - este - éjjel.
- A cselekmény célja? .....
- x A cselekményt rendszeresen - folytatólagosan /ismétlődően/ - alkalmilag követte-e el?
- Az elkövetéskor tanusított magatartása? kitartó /álhatatos/ - vakmerő - erőszakos - bátor - gyáva - kitartás nélküli.
- x A cselekményt előre fontolgatta /tervezte/, vagy rögtönösen, hirtelen határozta el?
- Az okozott kár összege?.....

II. I n d o k o l a t l a n c s e l e k v é s motivuma

1./ Hazugság:

- a/ A kellemetlenségből való tudatos menekülésből adódóan?
- b/ Elképzelt kellemes helyzetben való feltűnniakarás végett?
- c/ Párosult szorongással?
- d/ Erős megterhelés, magas követelmények esetén?

- e/ Veszekedések, hűtlenségek a családi életben, melyeket a gyerek szégyel?
- f/ Tulságosan zaklatott, agyonfegyelmeztetett gyerek?
- g/ A szülők kóros jelleméből adódóan /kényszeres csavargás/?
- h/ Brutális bánásmód miatt?
- i/ Származásának tapintatlan közlése/nevelt gyerek esetén/ miatt?
- j/ Kapcsolatban van-e lopással?

III. H a t a l m a s k o d á s motivációja.

1./ Szervezetlen forma:

- a/ Felesleges korlátok állítása az önállósághoz szokott gyereknél?
- b/ Oktalan lekicsinlések /"belőle~~g~~ úgy sem lesz semmi"/
- c/ Feltűnniakarás, kitűnniakarás?
- d/ Társadalmilag káros ideálok befolyásoltsága
- e/ Gátolt agresszivitás a brutális nevelés hatására

2./ Szervezett forma:

- a/ Nyílt agresszivitás mellett /fizikai erők ösztönös, anarchikus tusája/ leplezett, intellektuális eszközök, manőverezések
- b/ Milyen csoportban jut érvényre a hatalmaskodás? szervezetlen gyermekcsoportban /galeri/ - szét hullott, rosszul szervezett közösségben.
- c/ Milyen indítók áll fenn? fizikai erőfölény - negatív szociális tapasztalatokban való "gazdagság"?

IV. E l k ü l ö n ü l é s motivációja.

1./ Passzivitás:

- a/ Akarati sajátosságból kifolyólag?
- b/ Nevelési körülmények folytán, fejlődési menetből?
- c/ "Egykeség"?

- d/ Családi rendezetlenség? szégyeli szüleit /válnak/
- anyagi viszonyok - egyéb.....
- e/ Egocentrikus családi légkör? /"Ne törődj senkivel,
te csak tanulj, az emberek ugyanis mind rosszak" szó-
lamok./
- f/ Álomvilágba menekül a brutális körülmények miatt?
- g/ Tulhajszoltság következményeként? /különórák töme-
ge, menetrendszerinti kínos életritmus diktálása/

2./ Lustaság: otthon sokat segít.

- a/ A munkához való szoktatás hiányából kifolyólag?
/elkényeztetés, kiszolgálás/
- b/ Képességhiányból fakadólag? /tuleróltetés követ-
kezményeként/
- c/ Időleges, csak a dackorszak idején?

Összegezve a kapott válaszokat a következő képet kap-
tuk a három település viszonylatában:

Sorsz.	Az apa ill. az anya foglalkozása	Az apa, ill. az anya havi jöv. és az 1 fős átl.jöv. Ft.	Lakószobák száma és állapota. Laksűrűség.	Szülőkön kívül egyéb családtagok a családban	A szülők statusa	Csecsemőkori gondozás	Bűncselekmény elkövetése	Esetleges abnormitások	Tanulm.átl.	Megjegyzések
S.1.	Bérfűrészelő htb.	2000 - /400/	2,0 tisztá 2,5	2 te.	norm. 1 házass.	anya			2,4	
2.	Segédmunkás Mosónő	1600 1200 /400/	2,0 rendes 3,5	4 te.	norm. 1 házass.	anya		fogós. szülés	1,0	Apa durva
3.	Mezőgazd. munk. htb.	2120 - /353/	2,0 tisztá 3,0	3 te.	norm. 1 házass.	anya		szelle- mi fo- gyatéka	1,0	Apa iszik kettős ne- velés
4.	Matróz htb.	1670 - /334/	2,0 rendes 2,5	2 te.	norm. 1 házass.	anya		bal kéz béná	3,6	
5.	Betan. munkás htb.	1460 - /280/	1,0 rendes 7,0	4 te.	norm. 1 házass.	anya			3,8	cigány csavargás 10 te. volt
6.	Könnypári m. htb.	1700 - /425/	2,0 rendes 3,0	1 te. 2 rok.	norm. 1 házass.	anya			4,8	
7.	Darukezelő htb.	2800 - /700/	2,0 rendes 2,0	1 te.	norm. 1 házass.	anya		agyve- lő gyul- lás	1,0	
8.	Villanyszerelő htb.	2100 / /300	4,0 rendes 1,0	1 te.	norm. 1 házass.	anya		gyenge ideg- rendszer	3,0	csavargás

Sorsz.	Az apa ill. az anya foglalkozása	Az apa, ill. az anya havi jöv. és az 1 fős átl. jöv.	Lakószobák száma és állapota. Lakosűrűség.	Szülőkön kívül egyéb családtagok a családban	A szülők statusa	Csecsemőkori gondozás	Bűncselekmény elkövetése	Esetleges abnormitások	Tanulm. átl.	Megjegyzések
9.	Pék htb.	1800 - /163/	5,0 rendes 2,6	8 te. 2 rok.	norm. 1 házasság	anya			2,5	Szülők ket- tős neve- lése
10.	Halász Kosárfonó	2000 1200 /533/	2,0 rendes 3,0	3 te.	norm. 1 házasság	anya	lopás		1,0	alkoholista apa, csavar- gás
11.	Vájár Kőnyűipari munk.	1500 1000 /625/	2,5 rendes 2,4	1 te. 2 rok.	norm. 1 házasság	bölcső- de			3,9	apa durva
2.	Bányász Kőnyűipari munk.	2500 1500 /1000/	2,5 rendes 1,5	1 te.	alkohol- izmus 1 házasság	anya	lopás	szelle- mi fogy.	2,3	apa durva
3.	Alkalmazott Alkalmazott	3200 3200 /2133/	1,5 rendes 2,0	-	norm. 1 házasság	anya	lopás		1,0	
4.	Bányász Takarítónő	2700 1200 /975/	1,5 rendes 2,6	1 te.	norm. 1 házasság	bölcső- de		fogós műtét	1,0	apa durva
5.	Lakatos Munk. a hírközlés- ben	2300 900 /800/	1,5 rendes 2,6	1 te.	norm. 1 házasság	anya		szelle- mi fogy.	1,0	szülők tul- gyengék
6.	Bányász Segéd munkás	1700 1600 /471/	2,0 rendes 4,0	4 te. 1 rok.	apa disz- szidált új házasság	bölcső- de			2,5	apa durva

Sorsz.	Az apa ill. az anya foglalkozása	Az apa, ill. az anya havi jöv. és az 1 fős átl. jöv. Ft	Lakószobák száma és állapota. Laksűrűség.	Szülőkön kívül egyéb családtagok a családban	A szülők statusa	Csecsemőkori gondozás	Bűncselekmény elkövetése	Esetleges abnormalitások	Tanulm.átl.	Megjegyzések
17.	Bányász Műtősnő	2700 1800 /750/	2,5 rendes 2,4	3 te.	válás új házasságok	anya	csavarog		2,4	apa alkoholista
8.	Bányász Segéd munkás	2000 2000 /1000/	1,5 rendes 2,6	1 te.	válás új házasságok	anya			2,3	apa alkoholista durva
P.1.	Szaktanulmányos Szaktanulmányos		1,5 tisztaság 8,0	6 te. 2 rok.	norm. 1 házasság	anya	lopás		3,0	
2.	Traktoros Portás	2000 1700	2,0 rendes 3,0	1 rok.	norm. 1 házasság	anya	lopás		1,0	
3.	Kőműves htb.	1800 -	2,0 rendes 3,0	3 te.	norm. 1 házasság	anya	lopás		3,0	
4.	Segéd munkás htb.		1,5 piszkos 2,0	-	anya 2. házasság	anya	lopás		3,0	apa alkoholista
5.	Fogatos Gondnok	1500 900	1,0 piszkos 6,0	3 te.	anya 2. házasság	anya			3,0	apa alkoholista
6.	Villanyszerelő Szaktanulmányos	2000 2000	2,0 tisztaság 2,0	1 te.	iszákos 1 házasság	anya		anya alk. terhesség alatt	1,0	apa -anya alkoholista

Sorsz.		Az apa ill. az anya fog- lalkozása	Az apa, ill. az anya havi jöv. és az 1 Ft fős átl. jöv.	Lakószobák száma és álla- pota. laksűrű- ség.	Szülőkön ki- vül egyéb csa- ládtagok a csalásban	A szülők statusa	Csecsemőkori gondozás	Bűncselekmény elkövetése	Esetleges ab- normitások	Tanulm. átl.	Megjegyzések
7.	Lőhajtó Szakmunkás		1600	1,5 tisztaság 4,0	3 te. élettársi viszony	züllött élettársi viszony	anya	lopás	szellemi fogvaték	1,0	V apa jelen- leg bór- tónben
8.	Vájár htb.		4000 -	2,0 tisztaság 2,0	1 te.	zilált 1 házasság	anya		ideges	3,0	
9.	Iparőr Takarítónő			1,0 tisztaság 6,0	2 te. 1 rok.	zilált 1 házasság	anya			2,0	
10.	Bányász htb.		4000 -	1,5 tisztaság 2,0	1 te.	zilált 1 házasság	anya		epilep- sziáz	1,0	
11.	Rendőrr Szakmunkás			2,0 rendes 2,0	1 te.	zilált 1 házasság	anya	lopás		1,0	csavargás disszidá- lási kis.
12.	Gépkecsivezető Szakmunkás			2,0 rendes 2,0	1 te.	zilált 1 házasság	anya	lopás		1,0	csavargás disszidá- lási kis.
	/Megjegyzések:	1./ Az "S", "T", "P" jelölők.	Az "S", "T", "P" jelölők.		betűk	Siófok, Tata	bánya	illetve	Pécs város	tanulóit	
		2./ A jövedelemnél a			a zárójelbe tett szám az	átlagjövedelmet mutatja.					

Az egy főre jutó átlagjövedelem a következő képpen alakult pl. Tatabányát és Siófokot összevetve:

Tatabánya: 2133, 1000, 1000, 975, 800, 750, 625, 471/Ft

Siófok: 700, 533, 425, 400, 400, 353, 334, 300, 208,
163/Ft.

/A pécsi iskolánál nem voltak pontos és teljes adataink a jövedelemről, ezért ezt nem dolgoztuk itt fel./

Tehát:

$$Me_{\text{Tatabánya}} = \frac{n+1}{2} = \frac{8+1}{2} = \frac{9}{2} = 4,5 \text{ azaz:}$$

887,- Ft átlag.

$$Me_{\text{Siófok}} = \frac{11}{2} = 5,5 \text{ azaz 376,- Ft átlag.}$$

Az összevetés érdekes relációkat tár fel. A tatabányai problematikus gyermekek tehát jövedelem szempontjából egyáltalán nincsenek hátrányos helyzetben, míg a siófokiak több mint 50 %-kal alacsonyabb szinten állnak. Az előbbi magas értéket nyilván a bányászatnál kínálkozó jobb kereseti lehetőségek adják. Ugyanakkor kimutathatjuk, hogy míg az alacsonyabb jövedelmű siófoki gyermekek szülei között csak két /20 %/ alkoholista van, addig a jó jövedelemmel rendelkező bányász szülők 50 %-a iszákos, durva magatartást tanusít gyermekével szemben.

Hasonló képet nyújt a laksűrűség vizsgálata is e gyermekek családjainál:

Tatabányán: 4,0-2,6-2,6-2,6-2,4-2,4-2,0-1,5

Siófokon: 7,0 -3,5-3,0-3,0-3,0-2,6-2,5-2,5-2,0-1,0

Pécsett: 8,0-6,0-6,0-4,0-3,0-3,0-2,0-2,0-2,0-2,0-2,0

Igy:

$$Me_{\text{Tatabánya}} = \frac{9}{2} = 4,5 \text{ azaz 2,5 fő jut egy szobára}$$

$$Me_{Siófok} = \frac{11}{2} = 5,5 \text{ azaz } 2,8 \text{ fő jut egy szobára}$$

$$Me_{Pécs} = \frac{13}{2} = 6,5 \text{ azaz } 2,5 \text{ fő jut egy szobára.}$$

Tatabánya és Pécs mutatói normálisaknak mondhatók szemben a hátrányosabb helyzetben lévő siófoki gyermekekkel.

Következésképpen eddigi vizsgálatainkból levonható az a megállapítás, hogy a problematikus gyermekeknek nincs domináns szerepe a szociális faktorok /jövedelem, lakáshelyzet/ esetleges elégtelenségének. Összevetve a fenti adatokat 1967-es országos mutatókkal, szintén megerősítenek bennünket e feltevésünk helyességében. A jelzett évben pl. a 31 ezer állami gondozott közül /0-18 évesek!/ mintegy 70 % főleg nevelési anomáliák miatt, erkölcsi veszélyeztetettség, illetve züllés közvetlen veszélye következtében került állami gondozásba, szemben az anyagi indítékok 15 %-a, valamint az egészségügyi s egyéb okok ugyancsak 15 %-ával szemben.

Még figyelemre méltóbb képet kapunk, ha az 1938-as országos adatokkal végzünk összehasonlítást. Ebben az időben ugyanis a 0-15 éves állami gondozottak 75 %-a /kb. 30.000 gyermek/ anyagi okokból került állami gondozásba, mert az életszükségletek minimumát sem volt képes családjuk biztosítani számukra. /Gáti, 1967./

Megjegyzendő azonban, hogy fővárosi vonatkozásban még nem olyan kedvező a helyzet lakás-ellátottság tekintetében, mint az általunk vizsgált településeken. A Budapest XIV. kerületi Gyermekrendelő Intézetben pl. 1964. szept. 15. és 1965. jun. 15. között 685 /a neurózis-kezeléses gyermekek 63 %-a!/ olyan gyermeket kezeltek, akiknél ta-

nulási probléma volt a neurózis oka. A környezeti status praesens felvételénél kiderült, hogy közülük 299 gyermeknél a minimális elszeparáltság lehetősége sem volt meg a tulzsufolt lakásviszonyok következtében. /Linka-Szabó, 1967./

A már említett Gyermekrendelő Intézet anyagában a jelzett időszakban a gyermekek 66,7 %-ánál találtak a család életmódját tekintve rendezetlenséget, zavart életritmust. A mi anyagunkban ez így mutatkozott:

Tatabánya: a 8 gyermek közül csak 4-nél normális családi élet; a többenél: 3-nál válás, új apa, mindhárom alkoholista, a negyediknél első házasság ugyan, de az apa itt is iszákos.

Siófok: a 10 gyermek valamennyijénél rendezett családi kötelék, 3 apa azonban itt is iszákos.

Pécs: a 12 gyermek közül 3 normális családi légkörben él, 5 család zilált életet él /válófélben, különélés, veszekedések/, 1 züllött családban nevelkedik, 3 gyermeknek iszákos apja van.

Összesen tehát a 30 gyermeknél: normális családi élet 14
iszákosság 10
zilált családi élet 5
züllött családi légkör 1

Összevetve ismét a fővárosi adatokkal:

20,6 %-nál a szülők elváltak,

35,5 %-nál az egyik vagy mindkét szülő iszákos volt.

Tehát a válás vidéki viszonylatban fele a fővárosi adat-

nak /10 %/, az alkoholizmus azonban szinte azonos százalékos arányt mutat nálunk is.

Éppen ezért az alkoholfogyasztás problémájánál érdemes egy kicsit megállnunk. Ugyanis bizonyos társadalmi jelenségek között /pl. a társadalomban meglévő normák és értékek ellentmondásának lehetősége, vagy az anyagi siker mintái, stb./ jelentős tényezőként hat az alkoholfogyasztás vonatkozásában tapasztalt kettősség. Az ti. hogy a társadalom egyrészt előmozdítja a szesz élvezetét, azaz nemcsak beveszi kötelező szokásai közé, hanem a sokat bíró szeszfogyasztót szinte bizonyos dicsfénnyel övezi, s ezért gazdasági érdekből nagymértékű szeszfogyasztás folyik. Ugyanakkor elítélik az alkoholistát, aki fokozatosan az ital rabjává válik, családjában elviselhetetlen légkört teremtvén. Ezt a kettősséget gyermekeink is észreveszik, tapasztalják, válik számukra problémává szüleik példája s a társadalomban hangoztatott normák közti különbség. /V. ö. Vukovich, 1961./

Bár a bevezetőben jeleztük, hogy elsődlegesen nem az organikus sérülések érdekeltek vizsgálatainkban, néhány gondolatban mégis ezekről is. Igen kis százalékban találunk ilyen eseteket.

Tatabánya: 3 nehéz felfogású, szellemi fogyatékhöz közelálló /de nem gyógypedagógiai alany!/ gyerek, akik közül egyiknél fogós műtét során keletkezett sérülés az ok.

Siófok: 3 hasonló eset, ahol az egyiknél agyvelőgyulladás következménye a szellemi gyengeség. Ketten érzékszervi fogyatékkal.

Pécs: 1 epilepsziás és 2 szellemileg gyenge /az egyik-

nél az anya alkoholizmusa terhessége alatt mint ok/.

E vonatkozású vizsgálataink eredménye tehát ugyancsak eltérők egy budapesti peremterületi iskola 18 problematikus gyermekanyagának vizsgálati tapasztalataitól, ahol 13 gyermek /72 %/ volt szomatikus tekintetben sérült. /Liebermann-Mirtse, 1966./

Nem mondhatjuk ki tehát egyértelműen, hogy a súlyos magatartási nehézségekkel küszködő gyermekek túlnyomó többsége organikusan sérült idegrendszerű. Azt azonban igen, hogy a környezeti és nevelési negativitások elmélyülésével, fokozódásával idegrendszeri sérültekké válhatnak a gyermekek, mely tapasztalat feltétlen felhívja figyelmünket a prevencióra, illetve a még időben megkezdett terápiára.

Ugyanakkor vizsgálataink viszont igazolják az említett fővárosi vizsgálat eredményeinek ama következményét, mely szerint: "Az organikus sérülésekhez az esetek többségében otthoni környezeti problémák, ártalmak társulnak: az apa alkoholizmusa, rendezetlen családi helyzet, súlyos lakásviszonyok, az anya betegsége, iszákos apa suiciduma, nagyszülőkkel, rokonokkal való pörösködés, verekedés, szülők válása, stb., azaz egytől-egyig rendkívül súlyos mértékben traumatizáló környezeti hatások." /Liebermann-Mirtse, 1966./

Mielőtt táblázataink "bűncselekmények" kérdésének feldolgozását és értékelését adnánk, ismét szeretnénk néhány esetet bemutatásával kazuisztikus úton igazolni eddigi mondanivalónkat. Így a tatabányai anyagból egy, a siófoki-ból két, a pécsiből pedig három esetet írunk le, elsődlegesen a környezeti status praesens nyújtásával.

A tatabányai 3. sz. iskola 7. osztályában a 6. számú tanuló jól berendezett, kétszobás lakásban él. A család hét tagból áll, tehát kicsi számukra a lakás. Velük és az apai nagyanya is. Három testvére van. Egy idősebb, 15 éves, leány, aki édes testvére, valamint két kisebb, 4, illetve 7 éves mostoha testvére. Testvéreivel és nagyanyjával lakik egy szobában. - Édesapja 1956-ban disszidált, itthagytta a családot, jelenleg Angliában él. Most folyt le az elválásztási eljárás, de az apát még nem értesítették a válsárról. Édesanyja élettársi viszonyban él az új apával. Tőbe származik a két kisebb testvére, akiket ő gondoz és ápol. A lakást is ő tartja rendben, erősen igénybe veszik otthon, ezzel magyarázható tanulmányi eredményének egyre fokozódó romlása is. - Mostohaapja nem törődik vele, sőt ellenséges magatartást tanusit vele szemben, amit bizonyos mértékben az anya és a gyerekek is átvettek tőle. Baráti környezete csak alkalmi és vegyes, nincs ideje sem a barátkozásra sok otthoni teendője miatt. - Otthoni tanulásához nincs meg a nyugodt légkör, a háztartás és a két kicsi szinte minden idejét leköti. Egyetlen terület az uttóróélet, ahol ugy ahogy tevékenykedik. Társaitól azonban itt is visszahúzódik, nem oldódik fel a közösségben. A tanulmányi eredmény fokozatos hanyatlását kivéve nincs különösebb probléma vele az iskolai élethen, vázolt hátrányos helyzete azonban sejteti, hogy könnyen átcsaphat viselkedése a későbbiekben problematikus magatartásformák felvételébe.

A siófoki iskola 5. sz. gyermekéről a következő panaszt említették: fegyelmezetlen, rendbontó, a tanítási órákat rendszeresen zavarja. - A felszínen inkább az tapasztalható, hogy magatartása inadaptív jellegű. Barátai hasonló korúak, kapcsolatai azonban inkább alkalmi jellegűek. Ikertestvérével érti meg legjobban problémáit. Cigányszármazású, de semmiféle megkülönböztetést nem éreztetnek vele osztálytársai. Sőt szeretik, mert mindig segítőkész, főkolompos szerepét viszi az osztály csinytevéseiben is. Mindenben kezdeményező, lényegében tevékenysége csak felszínesen mondható negatívnak, alapjában véve jószándéku gyermek. Főleg az órákat zavarja közbeszólásaival, megbontva ezzel társai figyelmét is. - Képességei igen jók, keveset tanul, s ennek ellenére jó tanulmányi eredményt mutat fel. Kisebb hazugságokra hamar kapható. Tettéért azonban habozás nélkül vállalja a felelősséget. Hazudozásai inkább meggondolatlanságból erednek. /V.ö. a cigányság lelki alkatáról mondottakat/. Aktivitása rendkívül erős, ha őt érdeklő témákról van szó, ellenkező esetben viszont a teljes passzivitás jellemzi. Az órsben zászlótartó tisztségét tölti be, vezetőszerpet kér az órsei életben is. Csavargás is előfordult nála, de nem rendszeresen. Egy alkalommal pl. azért csavargott, mert nem engedték el futbalozni. - Családi adatai: tizen vannak testvérek, lakáshelyzetük szűkös, bár már csak négy kiskoru él vele együtt otthon. Egy szobás a lakásuk. Az anya - mint általában a cigányoknál - nem dolgozik. A lakás tiszta, a gyerekek rendszeren járnak iskolába. Otthon nem sokat törődnek a gyerekek nevelésével. Az apa tartja el a családot, aki e gyermeknek és ikertest-

vérének vérszerinti apja. A többi gyermeknek ugyanis az apa testvére az apja. Az történt, hogy a két testvér /apák!// egyszerűen feleséget cseréltek időközben. Most így élnek együtt viszonylag normálisan. Érdekes, hogy szorgalmazták a gyermek zenei nevelését, mert szaktanár foglalkozik vele. Az apa sokszor magával viszi a két ikertestvért és éjszaka nyúlóan zenélnek különböző éttermekben. Másnap természetesen fáradt a gyermek, képtelen figyelni az órákon. A gyermek iskolai magatartásán próbáltak változtatni, igen helytelenül, fenyegették, hogy bizonyos időre kizárják az uttörőközösségből, ha nem változik meg. Inkább a gyermekben meglévő pozitív előjelű képességekből és jellemvonásokból kellene kiindulni, hogy iskolai magatartásán változtasson, ami egyébként még csak csirájában hordozza magában az inadaptív magatartásformák esetleges későbbi elmélyülését a társadalmi makrokörnyezet vonatkozásában.

Ugyancsak a siófoki iskolából vesszük a 10. számú gyermek esetét. Gyakori lopás mellett a főbb panaszok: hazudik, fegyelmezetlen, hanyag. Többféle rendellenes magatartás keveredik viselkedésében. - Órán nem figyel, állandóan játszik. Társait és az osztály fegyelmét rendszeresen zavarja, beleszól óra közben a tanár magyarázatába. Mindezekről az ellenőrző könyvből van tudomásunk. - Orosz órán a következő történt egy alkalommal: Az első padból cukrot dobál hátra társainak az utolsó padok egyikébe. A tanárnő figyelmeztetésére tovább folytatja e tevékenységét. "Még az is baj, ha az ember jószívű? - mondja". "Miért nem adhatok én cukrot barátaimnak?" - Általában minden rendetlenségben vezető szerepet játszik. Füzetei

rendkívül rendetlenek, hanyag kezelést tükröznek. Iskolai felszerelését nem becsüli, elveszti őket, nincs felelősség érzete. Képességei jók, szorgalma azonban egyenlő a nullával. Ha tud valamit, jelentkezés nélkül bekiabálja a tanárnak. Félévkor lustaságból következően két tárgyból bukott meg. Tavaly öt tárgyból bukott félévkor, mire osztályfőnöke rendszeresen foglalkozott vele, s rendkívül gyors eredményt ért el vele. Ha jó szóval bánnak vele, mindenre képes, osztályfőnökét nagyon szereti.

Az uttörőszervezetnek nem tagja, szülei nem engedik. Baráti társasága negatív, gátolják a gyermek helyes erkölcsi fejlődését. Ebben a csoportban aktív szerepet vállalt. A bűncselekmény elkövetésében /lopás/ is közösen vettek részt. Télen egy villába törtek be, s elvitték a talált használati tárgyakat. Más alkalommal megkért egy ismerős nénit, hogy engedje összegyűjteni nála a vasat. Az illető beengedte a lakásba, mire a gyermek más holmit is összeszedett, majd a vas alá rejtve távozott a lakásból. A lopott tárgyak egy részét hazavitte, más részét eladta. Az iskola a károsult jelentése alapján szerzett tudomást az ügyről. Kiderült, hogy tudatosan követte el tettét, mindent gondosan előkészített előzőleg. Előzőleg havat lapátolt a háznál, jól megnézte a kamrát, tudta, mi hol található. Már több izben volt dolga a rendőrséggel. Úgy tűnik, hogy nála az eltulajdonítás erkölcsi forrásból fakad. Magáért az izgalomért követte el a bűncselekményeket. A hatalmaskodás motivációja szervezetlen formában is jelentkezik nála, ami a brutális nevelés eredményeként alakult ki. Kedvenc szórakozása pl. a lépcsőházban gombostűvel

böködi az alsósokat, különös élvezetet jelent számára, ha a kisebbek sikoltva menekülnek előle. Nevelői utasításait nyíltan megtagadja. - Testi vagy szellemi fogyatéka nincs. Apja goromba, brutális viselkedése áll előtte. Bátyja meggondolatlanságból korábban agyonütött egy embert. A szülők dolgoznak, s viszonylag jól keresnek. Három testvére van, az idősebb nemrég került haza az aszódi intézetből. A lakás mérete kielégítő, de igen rendetlen. Az osztályfőnököt a konyhában fogadják, ahol rendkívül nagy a rendetlenség. A gyerek eteti az állatokat, látja el a házkörüli munkákat. A szülők igen erősen igénybe veszik az otthoni munkáknál, bár az anya elfogult véleménye szerint semmit sem csinál otthon. Egyáltalán nem ismerik el otthoni tevékenységét, soha nem dicsérik meg. Az apa sokat iszik, ilyenkor üldözi családját, a gyermeket összerugdossa. A gyermek ruházatáról, ellátásáról gondoskodnak. - A gyermek viselkedése fásultságot tükröz, ha nevet, az is kényszeredett, örömtelen. Szülei csak anyagilag támogatják, nevelésével semmit sem törődnek, este járkál moziba, 18 éven felüli filmeket is nyugodtan megnézhet. Apja különösen negatív hatással van rá. Pl. egy alkalommal talált egy személyi igazolványt. Apja biztatására eldobta. Osztályfőnöke megkérdezte, miért nem vitte be a rendőrségre. A válasz: "Azt mondta apám, más szemetét ne őrizgessem". Más alkalommal lopott tárgyakat vitt haza a gyermek, melyért az apa nem szólt, elnézte a gyermek ilyen irányú tevékenységét. - Jelen esetünknel tehát kifejezetten nehezen nevelhető gyermekkel van dolgunk, ahol a szülők példája, helytelen, nemtörődő magatartása váltja ki a gyer-

mek személyiségében a negatív jellemvonásokat, melyek majdnem biztosan kriminális cselekményekhez vezetnek, mint ahogy bátyjánál is ez történt. Anyagi, szociális vagy egyéb szempontból egyáltalán nem hátrányos e gyermeknek a helyzete.

Pécsett, a Bánki Donát uti iskola gyermekanyagából három esetet vettünk ki ugyancsak az 1968/69-es tanév viszonylatában, azzal a különbséggel az előbbiekhöz képest, hogy itt sikerült reprodukálnunk ugyanezeknek a gyermekeknek az 1965/66. tanévben felvett környezeti statusát is. Így igen érdekes összehasonlításokat tehetünk, illetve dokumentáljuk a kezdeti stadium helyzeteit, jobban mondva a fejlődés irányvonalát 4 év távlatában.

Az 1. számú tanuló szülei élnek. Sokgyermekes család gyermeke. Csecsemőkorában az anya gondozta, három éves korától pedig óvodába járt. Egészségi állapota kielégítő, hiányzásai gyakori torokfájásából erednek. - Mindkét szülő dolgozik, az apa nehézgépkészítő az építőiparban, az anya ugyancsak az építőknél könnyű gépkészítő. Életmódjuk normális. Munkaképtelenséget okozó betegségben nem szenvednek. Lakóhelyükön dolgoznak, szakmunkások. Jövedelmük kevés, alig jönnek ki a keresetükből. Összesen tizenegyen élnek együtt egy háztartásban. Hat testvér, két rokon, nagymama és a szülők. Lakásuk másfélszobás uránvárosi lakás. Így a lakás tulzsufolt, de igen tiszta, rendes. A tanulóval kisebb testvérei alszanak együtt. - A gyermek nagyon szereti szüleit és testvéreit, él benne a családi összetartás érzése. A családtagok is jól bánnak vele, ő a legidősebb gyermek a családban. Így sokat kell segítenie otthon, a bevásár-

lás teljesen az ő feladata, sőt a kisebb testvéreire is neki kell felügyelnie. Nagy-családi helyzeténél fogva hátrányos helyzetben van. - Társai, barátnői vannak, normális a baráti társasága. - Tagja az uttörőcsapatnak, közösségi munkája nem kiemelkedő, nem vezetőtipus. Itteni munkája eléggé hanyag, tisztséget nem vállalt az őrsben. Napközis. Saját bevallása szerint csak itt tud tanulni. Közepesen értelmes gyermek. Otthon semmi segítséget nem kap. Szabadidejében szeret kézimunkázni. Kevés önbizalma van, visszahúzódó életmódot folytat. - Ugyanakkor könnyen befolyásolható. Magatartására nincs különösebb panasz az iskolában. Egy alkalommal az önkiszolgáló boltból megpróbált elloponi egy szelet csokoládát. Valószínű azért tette, mert otthon egyáltalán nem jut hozzá az édességhez. Többször nem fordult elő nála ilyen kísérlet vagy próbálkozás.

Adott esetünkben tehát egy erősen hátrányos helyzetben lévő gyermekről van szó, aki már 1965-ben is ilyen statusban volt. A négy év alatt azonban nem lett nehezen nevelhetővé a kislány. Az egy tényező mellé /sokgyermekes család, viszonylag kevés jövedelem/ nem társultak egyéb hátráltató vagy kiéleződést kiváltó okok /pl. brutalitás, zilált családi élet, alkoholizmus, stb./, a ezért - bár a hátrányos helyzet továbbra is fennáll - mégis becsületesen dolgozik e gyermek, közepes eredményt ért el az akkori bukásokkal szemben, s az egy eltulajdonítási kísérlettől eltekintve nem öltött negatív, a társadalmi normáktól eltérő magatartást. Bizonyításként nézzük meg az 1965-ös képet e gyermekről:

P.M. /27/: A családlátogatáskor tett észrevételek alapján a család anyagi szociális helyzete nem kielégítő. Az apa

Szekszárdon dolgozik, kéthetenként jár haza családjához, havi keresete 2200 Ft. Az anya szintén dolgozik reggel 6-tól délután 16 óra 30 percig.

Hat gyermek, a nagymama és Pappné össze lakik még velük egy háztartásban. A lakás berendezése szegényes, feltűnően kevés az ágy. Nehéz elképzelni, hogy a 3 ágyban és 1 gyermekágyban hogy különülnek el nemileg és kor szerint.

A legnagyobb gyermek 12 éves, a legkisebb három éves. A nagymama foglalkozik a gyerekekkel tanulás szempontjából, és ő látja el más tekintetben is, mivel az anya későn jön meg munkahelyéről és erre idejéből nem telik.

Az apa egyáltalán nem az anya idejétől függően tud foglalkozni a gyermekeivel tanulás szempontjából, a nagymama viszont szellemileg nem képes erre. A szülői szeretet hiánya érződik az összes gyermekben, így a megfigyeltben is.

A lakás méreteinél fogva nem megfelelő a tanulásra, hangozan egyáltalán nem tudnak tanulni, ami feltétlen szükséges volna. Egymást és a kisebb testvérek a tanulókat zavarják, akadályozzák a munkában. A rossz anyagi helyzet rányomja bélyegét a tanulók tanulmányi és fejlődési szintjére.

Pappné öccse sem fizet a lakásért, szükségmegoldásból lakik a családnál.

Félévkor a kislány egy tantárgyból bukott. Hiányzásainak száma nagyon magas ebben az évben, összesen 109 órát hiányzott igazoltan. Mumsz, majd influenza megbetegedése volt. A szülők teljesen belenyugszanak, hogy a gyermek rossz tanuló, véleményük szerint segíteni nem tudnak neki. Korrepetáltatni nem tudják. Az a tény, hogy nem foglalkoznak

kellőképpen a gyermekkel, megmutatkozott abban, hogy az ellenőrzőt még a családlátogatásig nem is látták és nem volt tudomásuk a gyermek hibáiról, hiányosságairól.

A nehéz anyagi körülmény és a nagy család következtében társaitól nagymértékben lemaradt tanulásban. Gyakran gondolatlanul, piszkosan jár iskolába /osztályfőnök/.

Iskolai viselkedésére jellemző a csendes magatartás, aktivitása azonban kicsi, néha csökönyös a hozzá intézett kérdésekre még ha tudna is, nem válaszol. Pedagógiai szempontból megoldás lenne, a kislány tanulmányi eredményét emelné az iskolai fokozottabb foglalkoztatás, vagy esetleges korrepetálás, az osztályfőnöknek a családdal való fokozottabb kapcsolat felvétele. Esetlegesen az osztálytársak segítségével, amennyiben a szülők beleegyeznének.

Az említett pécsi iskola 9. számú tanulójáról a következőket vettük fel:

A gyermek szüleivel és testvéreivel él együtt az Uránváros peremterületén, az egykori un. Szigeti tanyán. Csecsemőkorában az anya nevelte, szellemileg gyenge képességű, tanulmányi eredménye is ezt tükrözi, fizikailag azonban korához képest fejlett, egészséges leány, 13 éves. Az apa foglalkozása iparőr, anyja takarítónő. Mindketten gyenge fizikummal rendelkeznek, alacsony a jövedelmük, életmódjuk nem megfelelő a gyermek nevelését illetően, kiegyensúlyozatlan egyéniségek mindektlen. Igen gyakori köztük a veszekedés, különösen a kevés jövedelem miatt vannak viták. - Szegényes, igénytelenül berendezett szoba-konyhás lakásuk régen gazdasági cselédlakás volt. Hárman vannak testvérek a családban, ez a kislány a kisebb. Későn született gyer-

meke a családnak. A két nagyobb gyerek, szüleitől semmit sem tartva, rendkívül szabad erkölcsi felfogású. A két nagyobb testvér példája mindig ott van a kislány előtt. Fiutestvére házasságkötés nélkül hazaköltöztette állítólagos menyasszonyát, aki gyereket vár jelenleg. A fiú közben bevonult katonának, a nőt a szülőkkel tartatja el, mivel ő nem óhajt dolgozni. Napirenden vannak a veszekedések, durva, goromba, trágár kifejezések állandó jelleggel töltik be a család légkörét. Ennek hatása érződik a gyermek viselkedésén is. Otthon senki sem foglalkozik a kislánnyal, rendkívül alacsony műveltségi szinten állnak a szülők. Az iskolába soha nem megy be egyik szülő sem. Nem is érdekli őket gyermekük sorsa, fejlődése. Mindent az iskolától várnak. A gyermek nyilatkozata szerint naponta két órát tanul otthon. E mellett a sok házi munkát is vele végeztetik otthon. - Az iskolában passzív, de jóindulatu. Társaitól visszavonul, kisebbségi érzés van benne a többiekkel szemben. Igen sok szeretetre, buzdításra, megértésre szorul, mert ezekből otthon szinte semmit sem kap. Meglehetősen lassú a felfogása, inkább magolással ér csak el eredményt, különösen a számtan gyenge oldala. Jóformán semmit sem olvas, otthon könyv nincs a lakásban, szókincese igen fejletlen. - Zárkózott életet él, barátnői nincsenek, a kedves, jó szóért igen hálás tud lenni. - Ugyanakkor könnyen befolyásolható, gyenge akaráttal rendelkezik. Apróbb feladatokat szívesen elvégez az uttörőben is. Fodrász szeretne lenni. - Ennél a kislánynál tehát a családi légkör, közelebbről a két idősebb testvér viselkedésének ártalmait okozzák a problematikus s egyben hátrányos helyzetet is. /Nagycsalád, mostoha lakásviszonyok, stb. még fokozzák a

problémákat!/. Összehasonlításként megnéztük az 1965-ös helyzetet e családnál különösen a két testvér vonatkozásában. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi adatokat nem azonos személy, tehát más főiskolai hallgató vette fel annak idején. A két testvér, egyik fiú, másik leány annak idején tipikusan nehezen nevelhető alanyok voltak, a fiú továbbra is nehéz eset maradt a társadalomban /lásd "házasságát"/. A ma 13 éves legkisebb leánytestvér - akiről az előbb szoltunk - az akut környezeti ártalmak ellenére sem lett nehezen nevelhetővé, mert az iskola felismerte helyzetét, segítséget nyújtottak neki. Magatartása nem rendellenes az osztályban, legutóbbi tanulmányi átlaga 2,5 volt. Mi volt tehát a helyzete a fiú és leánytestvérnek 1965-ben?

Mindketten tulkorosak. Mária egyszer bukott ötödikben, Feri pedig harmadszor járja az ötödiket. A Szigeti tanyán laknak, ahol már a környezet is igen negatívan befolyásolja a tanuló nevelését. Környezete piszkos, egészségtelen. Gyerek és felnőtt szorosan együtt él. Így a gyerekek már egészen fiatalon megismerik az életnek azt az oldalát is, amit értékelni még nem tudnak. Emiatt a gyerekek "felvilágosultak", trágár, közönséges módon beszélnek, durvák, veszekedősek! Ez különösen vonatkozik Ferire, akitől osztálytársai is félnek.

Órákon fegyelmezetlen, tízpercekben kötekedik, veszekedik. Igen nehéz rá hatást gyakorolni, hiszen már a legmagasabb fegyelmi büntetést is megkapta. Házi feladatot igen ritkán írt, azt is felületesen, szinte olvashatat-

lanul. Személyi higiéniájával is baj van; kócos, mosdatlan.

Mária: szerény, jóindulatu kislány, de igen gyenge képességekkel. Írásbeli feladatait általában elkészíti, füzetei rendesek. Ugyyszintén ő maga is mindig tiszta, rendes.

Családlátogatás alkalmával csak az édesanyjával lehetett beszélni, mert az apa aludt, mivel éjszakás volt. /Állatgondozó/. A szigeti tanyai viszonyokhoz képest rendes, tiszta szoba-konyhás lakásban laknak. A gyerekeknek minden lehetőségük adott a tanuláshoz. Feri ritkán ír leckét, akkor is pár perc alatt készen van; és rohan a telepre vagy a kiserdőbe játszani. Az anya nem bír Ferivel, férje pedig nagyon durva a gyerekekhez, ezért az anya nem is vádolja az apa előtt a gyerekeket, hanem inkább védi őket.

Azt vettem észre, hogy a szülők belenyugodtak abba, hogy gyerekeik nem lesznek soha szakmunkások, csak azt várják, hogy Feri betöltse a 16. évet és az apjával együtt dolgozzék a tanyán.

Szülői értekezletre azért nem járnak, mert nem érzik magukat jól a szerintük felvágós, őket tanyaiakat lenéző uránvárosi szülők között.

A gyerekeknek arra sincs lehetőségük, hogy órán kívül bekapcsolódjanak az iskolai közösségi életbe, uttörőmozgalomba, mert a szülők nem engedik őket, részben azért, mert dolgozniuk kell délután, részben pedig azért, mert a korai sötétedés /főleg télen/ miatt nem tanácsos a kiser-

dőn keresztül hazamenniük.

Végül nézzük meg a harmadik pécsi Bánki Donát uti gyermek helyzetét, akit 11. sorszámmal jelöltünk. - Ez a gyermek szüleivel és bátyjával él együtt uránvárosi modern kétszobás lakásban. A lakás tiszta, rendes, szépen berendezett. Csecsemőkorában őt is anyja nevelte, nem volt bölcsődés. Az apa rendőr, az anya porcelánfestő. Jó jövedelemmel rendelkeznek. Családi életük kiegyensúlyozatlan, igen gyakoriak a veszekedések a gyerekek miatt. A szülők egymást okolják a gyerekek helytelen viselkedése miatt. Az apa keveset tartózkodik otthon, munkahelye jellegének következtében. - A gyerek ideges természetű. Orvosilag is vizsgálták már, de a somatikus status nem mutatott semmi rendellenességet. Képtelen egy pillanatra is nyugodtan ülni, figyelni, állandóan izeg-mozog az órákon is. Ugyanakkor szolgáltkész, megvan benne a készség az otthoni segítségre. - Többször ismételt már osztályt. Jelenleg /1969./ három-négy tárgyból áll bukásra. Igen lassu a gondolkodása, önbizalma igen csekély. Érdekes, hogy ragaszkodik tanáraihoz, ugyanakkor állandóan zavarja óráikat. A naplóban szinte minden hónapra esik egy osztályfőii figyelmeztetés, igazgatói figyelmeztetés, intés, stb. Általában minden lehetőséget kihasznál órán és órán kívül egyaránt a rendbontásra, zavargásokra. Igen sok az igazolatlan hiányzása. Ilyenkor csavarog az utcán bátyjával és barátaival. Legjobb barátja szintén nehezen nevelhető tulkoros gyermek. Bátyja 16 éves, igen rossz társaságba keveredett. Bátyjával együtt rendszeresen cigarettáznak. Az apa ritkán ellenőrzi a gyermeket, ha valami problémát vesz észre nála, brutálisan meg-

veri. Egy alkalommal így tört be a feje. A gyermek sokszor úgy viselkedik, mint aki nem normális. Elhanyagolt külsővel jár iskolába, koszosan, piszkos ruházattal. Az iskolaév elején elszökött barátjával hazulról. Közben kérekpárt loptak, disszidálni akartak. A rendőrség fogta el őket utban a határ felé. Lányokkal szemben erőszakoskodnak. Januárban pl. este lefogtak egy kislányt az utcán és vetkőztetni próbálták. A járőkelők beavatkozása vetett véget tevékenységüknek. Még e hónapban újabb somatikus vizsgálatnak vetette alá az orvos, melynek során ismét bebizonyosodott, hogy semmiféle fogyatéka nincs, normális a gyermek. Gátlástalan, a normákhoz nem alkalmazkodó, kriminális cselekmények felé hajló viselkedése a környezeti hatásnak, zülált családi életnek a következménye. Nagy szerepet játszik a szülők helytelen nevelési módszere is. Az anya már egy ízben idegösszeomlást kapott az állandó veszekedések következtében.

Ennél az esetről is megkíséreltük rekonstruálni a korábbi állapotokat a gyermek életéből. Akkor /1965-ben/ ilyen tapasztalatokat gyűjtött Horváth Anna II. éves főiskolai hallgatónk ugyanerről a gyerekről:

P.B. nehezen nevelhetősége: tulságos mozgékonyágában nyilvánul meg. Órákon általában mozog, kiugrál a helyéről. Néha össze-vissza szaldgál az osztályban, zavarja társait. Nemcsak tulmozgékony, hanem verekszik is. Pedig sokszor őt verik meg jobban. Társai kinevetik, azt mondják, nem kell törődni vele. Családi körülményei rendezet-

tek. Apja a III. kerületi rendőrőrs parancsnoka. Anyja disztárgy festő a Zsolnay gyárban. Testvére VIII. osztályba jár, nevelésével és tanulmányi előmenetelével nincs probléma. A nagyobb testvér segítségét sajnos rosszul használják fel, hogy B. előmenetelét megkönnyítsék. Kötelező olvasmányokat nem olvas, hanem bemásolja testvére olvasmánynaplóját, valamint legtöbb házi feladatát is bátyja füzetéből másolja, stb. Tanárai különböző irányú segítsége majdnem eredménytelen. A Fegyelmi Naplóban 4 osztályfőnöki intő szerepel a neve mellett. Az első 5, a többi 10 beírás után. Az osztálynaplóban 3 szaktanári, 6 osztályfőnöki és 1 igazgatói figyelmeztetést jegyeztek be. Magyar nyelvtan órán, első hospitálásunkkor dolgozatot irtak. A tanárnő P. B-t a tollbamondás idejére a tanári szatalhoz ültette, hogy ne zavarja társait. Sajnos ez az intézkedés eredménytelen, javításkor rugdossa a táblánál dolgozót. Következő alkalommal annyira neveletlenül viselkedik, hogy a tanárnő idegességében ráüt a fejére, ettől egy időre megnyugszik. Számtanból megbukott félévkor. A tanárnő sokat foglalkozik vele órán is és korrepetáláson is. Otthon azonban semmit nem készül órákra. Testnevelés órán P. B-nak nincs tornaruhája. A tanár felmenti a mozgás alól. Indoklása jogos: nemcsak egészségtelen utcai ruhában tornászni, hanem veszélyes is, különösen egy ilyen tulmozgékony gyermek számára, hiszen vele hamar előfordulhat bármilyen baleset. A lehető legdizababban azonban élővilág órán viselkedett. A tanárnő nem veszi tudomásul rendetlenkedéseit. P. az utol-

só padban élvezi a szabadságot két tulkoros lány között. Ők közben másolják füzetébe a kihagyott feladatokat. Rugdossa az előtte ülőt, fejét a falba veri, a semmibe bámul, az új anyag magyarázata alatt alszik. Ő a legtipikusabb eset az osztályban. Órsi gyűlésekre nem jár, vagy hasonlóan viselkedik, mint tanítási órákon. Véleményem szerint szükséges lenne hatásosabb módszerek alkalmazása viselkedésének megváltoztatására.

Kontrollként megnéztük Horváth Margit ugyancsak II. éves hallgatónk feljegyzéseit e gyermekről:

P.B-t csak a tanórákon és a rajfoglalkozásokon tudtam megfigyelni, mert nem az én órsömbe tartozott. Már az első hospitálás alkalmával feltűnt az első padban egy nagyon eleven, rossz, csintalan gyerek. Nyelvtan óra volt, de mintha tanárnő sem lett volna bent, nyugodtan mászkál, beszélget, nevetgél. Kiugrált a padból, majdnem nekiment a tanárnőnek. Ekkor határoztam el, hogy őt fogom részletesebben megvizsgálni, mint a különleges nevelés egyik "alanyát". Nehezen nevelhetőségét talán a tulmozgásosság jellemzi, ami az egész test folytonos helyváltoztatásában, ide-oda futkosásában, a véttagok célszerűtlenül sok mozgásosságában nyilvánul meg.

Az órákon nagyon nyugtalan, zavarja társait is, akiknek legtöbbször észre sem veszi már jelenlétét. Ráadásul még verekszik is, persze nem nagy meggondolással, ugyanis őt is megverik a társai. Órákra nem készül, sőt az órán sem figyel. Ha úgy tetszik neki, magyar órán éppen alszik. Leckéjét nagyon ritkán készíti el, akkor is a bátyja ré-

gebben irt füzetét használja. /Pl. az Egri csillagok szemelvény pairjainál/

Órákon nem jelentkezik, ha pedig igen, csak azért, hogy fenn legyen a keze. Minden órára elmondható ez a nagyfokú fegyelmetlenség, így tornaórára is. Torna tanáruk elég szigorú, de ő nem hoz tornafelszerelést és a tornaterem végén rendetlenkedik, csuszik-mászik utcai ruhájában. A III. hospitáláskor viselkedett legrosszabban. Élővilág óra volt, hátraült az utolsó padba és "kedvére" kirendetlenkedte magát. A két tulkoros lány között ül, a tanárnő pedig nem vesz tudomást a rendetlenkedőről. A tanulmányi eredményét tekintve láttam, hogy félévben a következő érdemjegyeket szerezte:

magatartás 2, magyar 3, orosz 1, történelem 2,

földrajz 2, élővilág 1, fizika 2, számtan 1,

rajz 2, ének 2, testnevelés 2, gyak.fogl. 2.

Hiányzása: 10 igazolt, 1 igazolatlan. 6 osztályfőnöki, 3 szaktanári, 1 igazgatói figyelmeztetés.

Jelenleg is több tárgyból bukásra áll /orosz, történelem/. A fegyelmi naplóban 4 osztályfőnöki intó van, az első 5 beírás, a többi 10 beírás után. Családi körülményeiről a következőket tudtam meg: 1955. május 19-én született Szombathelyen. Édesapja a III. kerületi rendőrség parancsnoka, édesanyja díszművész festő a Zsolnay gyárban. Egy 7. osztályos testvére van, akivel különösebb probléma nincsen. Tehát a családi körülményei rendezettek, nem befolyásolhatják B-t semmiben sem, talán annyiban, hogy nem lenne szabad ennyi önállóságot megengedni neki a tanulás terén.

IV. Legutóbbi esetünk már kifejezetten antiszociális magatartást tükröz. A bűncselekmény-jellegű tevékenységek zömével a lopás körül csoportosulnak: Tatabányán 2 gyermeknél, Siófokon 1-nél, Pécsen 7-nél találjuk meg, tehát a vizsgált tanulók 33 %-a követett el kisebb vagy nagyobb mértékű eltulajdonítást. Közismert, hogy e vonatkozásban a 10-14 éves kor az antiszociális állapot manifesztálódásának az időszaka. Tehát a gyermek lopni kezd, de jobbra otthonról, iskolából, tehát közvetlen környezetétől. Azt is tudjuk, hogy a társadalomellenes állapotok nem akkor kezdődnek, amikor már a kriminálitás is megjelenik. A bemutatott néhány eset, valamint a csak statisztikailag közölt adatok szintén igazolják a megállapítást.

G y ö r g y Julia a Trefort utcai ambulancián végzett kontrollvizsgálatainak értékelésekor megállapítja, hogy a már végkifejlődésben eléjük került serdülő vagy fiatal bűnözők anamnézisében, - ha sikerült elérniük a szülőket, s tőlük a korai évekből szereztek adatokat, - minden esetben megtalálták azokat a korai ártalmakat, melyek az antiszociális állapotok kialakulásában döntő tényezők.

/György, 1967.a./

Ismeretes, hogy a kriminológiai kutatásoknak a bűnözővé válás individuális folyamataira kell fényt deríteniük, tehát a kriminológia feltárja azon tényezőket, melyek ténylegesen bűnözésre vezetnek. Ilyen jellegű megközelítés nem feladatunk jelenlegi vizsgálatunknál. Ugyanis - mint már többször utaltunk rá - alapvetően szociológiai aspektusból nézzük ezt a problémát is a nehe-

zen nevelhető gyermek vonatkozásában; azaz a szociológia a normáktól való eltérést, így a gyermekbűnözés társadalmi okait és feltételeit, megjelenési formáit kutatja. Következésképp azokat a jelenségeket tanulmányozzuk, melyek eltérő /bűnöző/ magatartásra vezetnek.

Az előbbiakban bemutatott kérdőív makarenkoi motivációs kérdéseire adott válaszok figyelembevételével a következő táblázatos kimutatás alapján értékeljük vizsgálataink eredményeit:

/Megjegyezzük, hogy a negyedik oszlopban egy, az általános iskola padjaiból éppen kikerült 40 fős nehezen nevelhető gyermekanyagot vizsgáltunk, akik jelenleg már ipari tanulókként dolgoznak az építőiparban, elhelyezésüket tekintve pedig egy kollektívában élnek kollégiumban, Pécssett az Uránvárosban./

Motivációk	Siófok esetszám	Tatabánya	Pécs	Ipari tan. int.	Össz. %
I. Eltula jdonításnál:					
a/ Anyagi forrásból	2	1		13	20
d/ Izgalom, kizsátszás	1	1		5	8,7
II. Indokolatlan cselekvésnél:					
1. Hazugságnál:					
a/ Félelem a kellemetlenségtől	1	6	1	14	27,5
c/ Szorongással párosult	1	6		3	12,5
h/ Brutalitás következményei	2	2		4	10
2. Csavargásnál:					
j/ Kapcsolatban van a lopással			2	6	10

Motivációk	Siófok	Tatabánya	Pécs	Ipari tan. int.	Össz. %
III. A hatalmaskodásnál:					
1. Szervezetlen formánál:					
c/ Feltűnni akarás	2	1		6	11,2
2. Szervezett formánál:					
b/ Galéri		1		6	8,7
IV. Elkülönülésnél:					
1. Passzivitásnál:					
d/ Családi rendezetlenségek	2	1	1	4	10
2. Lustaságnál:					
Nem találtunk jelentősebb százalékarányt. /Megjegyezzük, hogy csak a nagyobb %-ban jelentkező adatokat közöltük a 80 gyermek esetében./					

A normáktól eltérő magatartás lehetséges társadalmi tényezői közül már említettük az alkoholizmust. Nem szoltunk azonban még a társadalomban élő értékek és normák ellentmondásának lehetőségeiről. Általános tapasztalat, hogy a fiatalok által leggyakrabban elkövetett bűncselekmények bizonyos fokú bátorságot, vakmerőséget igényelnek, vagyis a tekintély megszerzésére alkalmas bűncselekmények terjednek el intenzívebben a korosztálynál. Ebben az esetben tehát az történik, hogy sokszor társadalmilag is elfogadott értékek megvalósulása válik bizonyos körülmények között a társadalomra veszélyessé. Ilyen ellentmondásos helyzet főleg bizonyos csoportokban, bandákban, galerikben alakulhat ki. A vizs-

gált 40 ipari tanulónál is találunk ilyenre eseteket. A 27. és 36. számú tanulók pl. galeriben tevékenykedtek. Mindkettőnél azután rövidesen bekövetkezett az indokolatlan cselekvés motivációjából a hatalmaskodás motivációja alapján kialakított magatartásforma. A kezdeti szervezetlen forma a 27-esnél a feltűnniakarásból táplálkozott, a 36-osnál pedig társadalmilag káros ideálok befolyásoltsága volt az indíték, mely azután mindkettőnél azonos módon találkozott a galeriben a negatív szociális tapasztalatokban való "gazdagság" motivációban. Az elsőnél nem súlyosbodott a helyzet, a másodiknál azonban lopással kapcsolódott. Egy-egy részlet "kórrajz"-ukból:

27. sz. tanuló: Szüleiről nincs pontos adatunk, I-dönként nagyapjával vált levelet. - Baráti társaságában a "divat-főnök" szerepét tölti be. Szívesen jár ríktó színű ruhákban. Munkahelyén jól dolgozik, beszédstílusát /nagyképűség/ nem szeretik.

36. sz. tanuló: Szülők elváltak. Az új apa alkoholista, fizetése nagyobb részét elissza. - A bandába való bekerülése óta többször összeütközésbe került a rendőrséggel. - Az anya volt már börtönben. - Az intézetben összeszedett ruhák egy részét elzálogosították. Öt hónapra elítélték, 3 évre felfüggesztve.

Az utóbbi antiszociális tett végrehajtásában nagy szerepe volt a galerinek. A fiataalkoruknál természetes dolog, hogy közös időtöltés, szórakozás céljából kisebb csoportokat hoznak létre. Ezek a csoportok 6-20 főig terjednek. A tagok célja eleinte jóformán minden esetben meg-

felelő szórakozás keresése. Amikor aztán a szórakozások megszervezésére nem áll megfelelő mennyiségű pénz rendelkezésükre, a szórakozási célból létrejött csoport, annak érdekében, hogy megfelelő lehetőségekkel rendelkezzen, bűncselekményt követ el.

Az előbbi /27-es/ csavargási esetről pedig a feltűnési vágy dominált a galeriben. Gyakran tapasztalható, hogy jónéhány fiatal azért követ el bűncselekményt, mert ezáltal ki akar tűnni a többiek közül, fel kívánja hívni magára társai figyelmét. Az ilyen okból elkövetett cselekmények majdnem mindig csoportos jellegűek. Csupán a jó szórakozás kedvéért a csoport tagjai verekednek, rongálnak, garázdálkodnak minden cél nélkül. Ezekben az esetekben is egyik fiatal a másikat vonja be a cselekmény elkövetésébe, mindegyik túl akar tenni a másikon.

A 27-eshez hasonló, feltűnni akarásban jelentkező szervezetlen hatalmaskodás /III.1.c./ viszonylag magas arányszámban jelentkezett: 9 esetben /11,2 %/, melyből egyharmad rész /3 eset/ általános iskolás korosztályban is kiugrott már.

A 36-os esete, tehát, midőn a csavargás lopással társul: 8 esetben /10 %/ fordult elő, melyből 2 általános iskolás koru. /II.2.j./

A hatalmaskodás szervezett formája - mely mindkét esetben jelentkezett, - tehát a galeris keret /III.2.b./ szinte csak az ipari tanulóknál tipikus /6 esetben/, az egy tatabányai eset szinte elvész. Összesen tehát e vonatkozásban: 7 eset. /8,7 %/.

Egyébként a már ismertetett 27-es gyermek esetén kívül még egy olyan esetet találtunk, ahol csak csavargás volt /33. sz. tanuló/. Itt is úgy alakult a helyzet, hogy az apa iszákossága miatt elváltak a szülők, mire a gyermek csavarogni kezdett, nem járt iskolába. A többi hat gyermeknél mindenütt lopással kapcsolódott a csavargás. Ezek közül a 36-ost ismertettük.

Ha ezeket az eseteket szemléljük, a normáktól eltérő magatartás társadalmi tényezőinek egy másik komponensét figyelhetjük meg. Az anyagi siker mintái /az "aki vite valamire" elv/ szintén csábítóan hatnak sokszor a fiatalok előtt. Nem ritka, hogy társadalmilag helyeselt célok - mint pl. a magasabb életszínvonal elérése a szocializmusban, - felé irányuló individuális törekvések társadalomellenes módon alakulnak, torzulnak el. Persze nem biztos, hogy e példák mindjárt kezdetben negatívak önmagukban, mert a gyermek csak azt látja, hogy e célokat bizonyos felnőttek nem munkával, hanem más uton, sokszor talán nem is bűnöző uton kívánják elérni. A követés próbálásaiban aztán a fiatalok lassan bűncselekményes uton keresnek utat maguknak az "érvényesüléshez". Igen érdekes, hogy anyagunkban pl. a "csák" lopásos, eltulajdonításos motiváción alapuló eseteknél összesen 16 esetben /20 %/ anyagi forrásból, indítékból fakadt az elkövetés /I.a./

Aránylag nagyobb százalékban jelentkezik még a l'art pour l'art izgalom, a felnőttek kijátszása motivációj mintegy 8,7 %-ban /I.d./. A ponyvaregények, filmek hatására nem egyszer kialakul fiatal korban olyan helytelen szem-

lélet, mely a bűnözésben nem látja meg a helytelent, az erkölcstelent. A bűnözőben nem egyszer hőst lát, akitől félnek, aki emberi sorsokat irányít uralkodik embertársai felett. Könnyen jut a bűnöző vagyonhoz, gondtalanul, jól él, nem függ senkitől. Sőt még a társadalommal való szembehelyezkedése is izgalmasnak, hősieznek látszik.

Az indokolatlan cselekvések vonatkozásában a csavargásról már tettünk említést /II.2./. A hazudozást illetően /II.1./ a leggyakoribb ok a kellemetlenségtől való félelem /27,5 %/. Jóval kisebb százalékban jelentkezett az a tapasztalat, midőn szorongással párosul a hazugság /12,5 %/, s még kevesebb a különféle brutalitások következményeként kiváltódó hazudozás /10 %/. A szorongásos típus gyakoribb az általános iskolás korban /6 főnél/, míg a brutalitásokból adódóan fele-fele arányban találtuk az elosztottságot /II. 1. h./. Az utóbbi ok a tapasztalat szerint már másodlagos, gyökerében az alkoholizmusból indul az esetek többségében s aztán brutalitásokba torkolva kényszeríti a gyermeket különféle hazugságokra.

Az elkülönülés motivációjánál /IV./ Különösebben tipikus eseteket nem találtunk. Legnagyobb százalékban a társadalmilag káros ideálok befolyásoltsága jelentkezett /10 %/. Erről már az előbbieken szóltunk. Megjegyzendő, hogy itt elsődlegesen a családi élet különböző rendellenességeiből adódnak a káros ideál-elképzelések.

Míg a tatabányai, siófoki, pécsi iskolák gyermekanyagában csak igen kevés, addig az ipari tanulók között már igen sok veszélyeztetett helyzetbe került fiatal ta-

lálunk. Éppen emiatt kerültek be az intézetbe, hogy aztán a termelő munkában dolgozva, jó kollektívában élve, kiemeljék őket korábbi veszélyeztetett státusukból. Az esetekből, adatokból kitűnik, ez nem mindig, s nem mindegyiknél sikerül. A korábbi mély negatív élmények igen erős nyomot hagytak személyiségükben, melyet csak fokozatosan, türelmes munkával lehet felszámolni.

Továbbá az is észrevehető adatainkból, hogy szemben a falusi viszonyokkal /lásd vizsgált községeinket/, - ahol inkább hátrányos helyzet teremődik, s kevésbé nehezen nevelhetőség - a városi atmoszféra kedvezőtlenebb helyzetet szül, jobban termeli a problematikus gyermekanyagot. Ennek több oka van. Így pl. városban gyakoribbak az érték- és normakonfliktusok, továbbá faluról általában a vállalkozóbb kedvű, különféle kockázatok vállalására inkább hajlamos emberek vándorolnak a városba, akik éppen ezért inkább választják esetenként az eltérő magatartási formákat. Természetesen ebből nem következik, hogy a város kriminogén tényező általában, csupán az a helyzet, hogy a város jelenségei sok tekintetben más lehetőségeket alakítanak ki a z emberi magatartás számára, mint a falu jelenségei.

A cigánytanulók helyzetéről részletesen szoltunk a hátrányos helyzetű gyermekek problémáinál. Tapasztalataink alapján megállapítottuk, hogy e népcsoport gyermekeinél a hátrányos helyzet igen gyakran társul nehezen nevelhetőséggel, különösen a városok peremén huzódó, még egyáltalán nem asszimilálódó cigánytelepeken. A siófoki 5. számú ci-

gánygyermek esetelemzését már adtuk. Az ipari tanulói gyermekanyag egyik esetét is szeretnénk bemutatni /38. sz. tanuló/, aki szintén cigányszármazású. Tesszük ezt az-
zal a céllal is, hogy eloszlassuk azt a téves közhiedel-
met, mely szerint a cigányok között a kifejezetten anti-
szociális magatartásnak igen nagy százalékát találjuk meg.
Analógiás alapon teszünk e kérdésben összevetést
G y ö r g y Julia megállapításaival, aki nyugati szerzők-
re hivatkozva /Reckles, 1940. és Middendorf, 1956./ írja,
hogy a négerok csak ott és akkor szerepelnek olyan magas
százalékban a helyi népesség kriminálstatisztikáiban /25
%/ , - ami meghaladja a számarányokat az össznépesség kö-
rében /10 %/, - ha ilyen, a fentebb említett peremterü-
leti, marginális zónákban laknak, illetve ha együtt él-
nek ugyan a fehér néprétegekkel, de azok erős elnyomó,
diszkrimináló hatást gyakorolnak rájuk. /György, 1967.a./

A cigány lakosságra vonatkoztatva igaz e megállapi-
tás, valamint az is, hogy ahol egymással szorosabb tele-
püléseken /pl. a vizsgált Versend községben/, - tehát
nem városi környezet, ipari objektumok határterületén, -
továbbá olyan helyeken, ahol teljesen egyenranguként fo-
gadják be őket nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is,
ott a bűnözés aránya egyáltalán nem kiugró, nem szignifi-
káns.

Mindezek mellett hangsúlyozzuk, hogy a demográfiai
jelenségeknek ugyan van alakító hatásuk, de végső soron
nem okai a bűnözésnek /Szabó, 1961./ Gyökerében itt is
a jó vagy negatív mikrokörnyezet a determináló tényező.
Alapvetően a családi közeg pozitív vagy negatív elője-

jele az, ami gátolhatja vagy elősegitheti az antiszociális viselkedés, magatartásmód kialakulását. Az anyagunkban szereplő 38-as gyerek adatai között pl. ezt olvassuk: "Anyagi körülmények miatt került már kisebb korában állami gondozásba, majd ipari tanulóként hozzánk. Tíztestvére van. Bátyjához havonta hazajár Csibrákra. Vasbetonszerelőknél dolgozik, nehéz fizikai munkát végez. Ha időnként szeszestalt iszik, akkor igen hangosan viselkedik, egyébként csendes, jószándéku gyerek."

E gyerek tehát feltétlen hátrányos helyzetben volt /szülők alacsony jövedelme, sok gyermek, lakásproblémák, stb./ Állami gondozásba került, normális légkört biztosítottak számára. Tanul, /3,0 az átlaga/ dolgozik, semmilyen negatív magatartásformát, antiszociális tevékenységet nem találtak eddig nála. Ha idejében nem kerül gondozásba, nagy a valószínűsége, hogy idővel problematikus gyerek lesz belőle. Különösen fennáll ilyen veszély abban az esetben, ha pl. a cigánygyereket vagy felnőttet egyaránt állandóan megalázó, lealacsonyító, igazságtalan megkülönböztetések érik más társadalmi rétegek részéről. A tapasztalat szerint ilyenkor kriminálisitásuk is főként azok ellen irányul, akiktől ilyen sérelmeket kapnak. Ezen ún. makroszociális ártalmak felszámolását illetően iskoláinkban már értünk el eredményt, a felnőttek társadalmában /szülők, üzemi termelőszövetkezeti vezetők, stb./ azonban még sok tennivalónk lenne.

A bevezetőben jeleztük, hogy mind a hátrányos helyzet, mind a nehezen nevelhető szituáció esetében az integrált, totális személyiség egy-egy "része" /képesség - jellem/ bizonyos foku retardáltságról, sérüléséről van szó. Távolsági társadalmi perspektívákban szemlélve a problémát, mindkét helyzet elmélyülése, fokozódása az össz-társadalmi termelés, a munka termelékenységének csökkenéséhez vezet. Nem kétséges, hogy akár az inadekvát helyzetű, akár az inadaptív magatartású ember "produktivitása" nem gazdaságos a társadalmi termelő munka egészében. /Nem is szólva a disszociális állapot vagy az antiszociális tevékenység "hatékonyságról"./ Azt is említettük, hogy a szűkebben vett hátrányos helyzet is, és a nehezen nevelhetőségi status is valamiféle elidegenedés jellegét hordozhat magában. Elidegenedik a gyermek bizonyos értelemben sajátos munkájától, a tanulástól /nem fejlődik ki egyik-másik képessége/, vagy saját énjétől, a magában táplált bizalomtól, siker-vásásoktól, a jelleme erejébe vetett reményektől.

A "Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban írja M a r x. "Amikor az elidegenült munka elszakítja az embertől termelésének tárgyát, akkor nembeli életét, valóságos nembeli tárgyiságát szakítja el tőle, és az állattal szembeni előnyét azzá a hátránnyá változtatja át, hogy szervetlen testét, a természetet, elvonják tőle." /Marx, 1962./ - Nyilván Marx itt természetesen nem az emberi tevékenységtől független külvilágot érti, hanem az emberi történelemben átformált természetre gondol. Tehát az átalaki-

tott, illetve átalakítandó természetre utal, amelyben az ember képességei objektiválódnak. Ezt a természetet, tehát úgy kell alakítanunk a gyermek számára, hogy egyrészt feltáruljanak neki az előttük jártak már objektiválódott vagy éppen most objektiválódó példái /jellemformáló hősök vagy ma élő, a szocialista társadalom építésének hétköznapi munkásai/, másrészt lehetőség kínálkozzon neki arra, hogy a gyermeki képességek csirájában, majd egyre erőteljesebben és gazdaságosabban objektiválódhassanak a jövőt építő mai szocialista társadalom struktúrájában.

A felmért tapasztalati anyag, valamint elméleti megfontolásaink következményeként úgy látjuk, hogy a hátrányos helyzet és a nehezen nevelhetőség fogalomkörei között részleges egybeesés logikai viszonya áll fenn. Filozófiailag nem találtunk köztük egymást feltételező dialektikus kapcsolatot, mégis elmondhadjuk, hogy - bár falusi viszonylatban az eseteknek csak igen kis százalékában, városi környezetben azonban igen gyakran, - a szűkebben értelmezett hátrányos helyzet /azaz: nem a fizikai dolgozók gyermekei általában!/ egyuttal teremti a nehezen nevelhetőség problémáját is. A fordított helyzet evidens, nem szorult különösebb bizonyításra, úgy fogtuk fel, mint egyet a multifaktorálisan képződhető hátrányos helyzet tényezői közül.

I R O D A L O M

1. A tanulmányi feltételekben hátrányos helyzetben levő
tanulók segítéséről /Köznevelés, 1964. 13./
2. Ankét a hátrányos helyzetben levő tanulókról /Ped.
Szemle, 1967./
3. A.Archipov: Opit pasztrojenyija trudovoj skoli.
/Moszkva, 1922./
4. Dr. Ágoston György, 1965.: A nevelés elmélete. Tan-
könyvkiadó, Bp.
5. Dr. Balogh K.-Dr. Huszár Gy.; 1962: Cigányok gerosto-
matológiai vizsgálata. Antropológiai Közlemények,
1-2.
6. Baranya Megye Statisztikai Évkönyve /Pécs, 1968./
7. Baranyai Művelődés /1968. dec./
8. Bartos T. /gyűjt./, 1958: Sosemvolt Cigányország...
Szegkovács cigánytörténetek. Európa, Bp.
9. Z.Bauman, 1967: Általános szociológia. Kossuth, Bp.
10. K.Bercovici, 1929: The Story of the Gypsies. London.
11. B. Berelson-G.A.Steiner, 1964: Human behavior. An
inventory of scientific findings. New York.
12. A.Berge, 1954: L'écolier difficile. Éditions Bour-
relier. Paris.
13. Berkes I., 1968: Bérházak és putrik - szentől szembe.
Népművelési Értesítő. 2.

14. J.Bloch, 1960: Les Tziganes. P.U.F. Paris.
15. M.Block, 1936: Die Zigeuner. Leipzig.
16. Börcsök V., 1962: Nehezen nevelhető tanulók az iskolai közösségben. Köznevelés, Alsó tagozatos melléklet. 1.
17. K.B.Clark, 1968: Fekete gettó. A hatalom dilemmája. Európa, Bp.
18. Clauss G. - Hiebsch H., 1964: Gyermekpszichológia. Akadémiai, Bp.
19. Cseh Szombati L. - Ferge Zs./szerk./, 1968: A szociológiai felvétel módszerei. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp.
20. Csernisevszkij, 1953: Izbranniye pedagogicseszkije proizvegyenyija. Izdatyelsztvo APN, Moszkva.
21. Déry Gy., 1908: A cigányok Európában. Légrády, Bp.
22. Dobroljubov, 1948: Izbranniye filosoficseszkije proizvegyenyija. Moszkva.
23. Dobroljubov, 1952: Izbranniye pedagogicseszkije porizvegyenyija. Izdatyelsztvo APN, Moszkva.
24. Dr.Duró L., 1965: Fejlődés- és neveléslélektan. Tankönyvkiadó, Bp.
25. Duxné Nagy K., 1964: A fiatalkori bűnözés okaira vonatkozó kutatások pedagógiai problémái. Pedagógiai Szemle, 4.
26. Dr.Engel Zs., 1908: A gyermekvédelem bölcselete. Szerző kiad. Bp.
27. Erdei F., 1964: A mezőgazdasági népesség gazdasági-társadalmi viszonyainak alakulása a felszabadulás után. Tanulmányok a mai faluról. Bp.

28. Erdős K., 1958: A magyarországi cigányság. Néprajzi
Közlemények, 1-2.
29. Erdős K., 1959: A Békés megyei cigányok. Gyula.
30. Faludi A., 1964: Cigányok... Kossuth, Bp.
31. B.Fine, 1967: Underarchivers, How they can be helped?
E.P.Dutton and Co., Inc., New York.
32. Fizikai dolgozók gyermekeinek segítése Baranya megyé-
ben /Pd. Szemle, 1967. 5./
33. Fóti J., 1962: Az anya egészségi állapotának és szo-
ciális körülményeinek hatása a magzat és az uj-
szülött életképességére. Demográfia, 3.
34. Földvári - Vigh, 1966: Kriminológia. Tankönyvkiadó, Bp.
35. Dr.Gáti F., 1967: A pszichológiai szemlélet érvénye-
sülése a gyermekvédelemben. Pszich. Tanulmányok.X.
36. Dr.Gegesi Kiss - P. Liebermann, 1963: Általános maga-
tartási rendellenességek gyermekkorban. Magy.
Pszich. Szemle, 1.
37. Dr.Gegesi Kiss PÁ., 1966: Az ember és a környezet kap-
csolatának jelentősége gyermekkorban. Magy. Pszich.
Szemle 3. sz.
38. H.Gerth - C.Wright Mills, 1953: Character and Social
Strukture: The Psychology of Social Institutions.
New York.
39. Dr.Getelyi Nagy L., 1940: A magyarországi cigánykér-
dés rendezése. Kecskemét.
40. Gmurmann V.J., 1963: Iz beszed o nyom. Narodnoje Ob-
razovanyije. 10.

41. György J., 1961: A veszélyeztetett gyermek. Bp.
42. György J., 1967. a.: Az antiszociális személyiség.
Medicina, Bp.
43. György J., 1967, b.: Adalékok a gyermekkori szökés,
csavargás szindrómájához. Pszich. Tanulmányok, 7.
44. Dr.Halász L. - Dr.Sipos K., 1969: Művészeti kommuni-
káció hatása faji előítéletekre. Akadémiai Kiadó, Bp.
45. L.de Heusch, 1965: A la découverte des Tsiganes.
Université Libre de Bruxelles. Institut de Soci-
ologie.
46. Dr.Hoóz I., 1964: A cigányok születési jellegzetes-
ségei a sellyei járásban. Demográfia, 2.
47. Dr.Hoóz I., 1968: A cigánynépesség 1960. évi demog-
ráfiai strukturája a sellyei járásban. Népeség-
tudományi Kutató Intézet Közelményei, 18. Bp.
48. H.Karras, 1962: A szocialista pedagógia alapgondola-
tai "A tőké"-ben. Tankönyvkiadó.
49. Kirolov-Kornyejcsik-Ravkin, 1961: Ocserki po isztorii
szovjetszkoj skóli i pedagogiki 1922-1931. Moszkva.
50. Kiss A., 1964: Vizsgálatok a falusi fiatalságról.
Kossuth, Bp.
51. O Klineberg, 1935: Negro Intelligence and Selective
Migration. Columbia University Pres, New York.
52. I.Sz.Kon, 1969: Az Én a társadalomban. Kossuth, Bp.
53. E.G.Kosztjaskin, 1967: A család és az egésznapos is-
kola. Szovjetszkaja Pedagogika, 4.
54. E.G.Kosztjaskin, 1968: A nehezen nevelhető serdülőkkel

való iskolai foglalkozás néhány kérdése. Szovjetszkaja Pedagogika, 9.

/Ad 53.: Szemja i prodlennij skólnij gyeny.

Ad 54.: Nyekatorije voproszi rabóti sz trudnim pódrosztkami v skóle./

55. Dr.Kovacsics J., 1960: Községfejlesztésünk problémái Baranya megyében. Tankönyvkiadó, Bp. Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 12.
56. A.G.Kovaljov, 1963: A pszichológiai folyamatoknak, a személyiség állapotának és tulajdonságainak összefüggése. Magy. Pszich. Szemle, 2.
57. Krausz É., 1964: Nehezen nevelhető gyermekek a kiegészítő iskolák osztályaiban. Tankönyvkiadó.
58. M.Kurdjumov, 1967: Vazsnij voprósz. Narodnoje Obrazovanyije, 9.
59. R.A.Kurtz-J.B.Eicher, 1958: Fringe and suburb: a confusion of concepts. Social Forces, 10.
60. Dr.Láng J., 1963: Etnográfia-pszichológia-néplélektan. Magy. Pszich. Szemle, 4.
61. P. Liebermann L. - P. Mirtse M., 1967: Egy peremkerületi iskola problematikus gyermekanyaga. Pszich. tanulmányok. IX.
62. Dr.Linka - Dr.Szabó, 1968: Iskolai neurózisok egy gyermek-ideggondozó munkájának tükrében. Pszich. tanulmányok. X.
63. Lugossy J., 1966: Közoktatásunk időszerű kérdéseiről. Köznevelés, 13.-14.

64. Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1967. Közgazd. és Jog-
gi Kiadó, Bp.
65. Majláth Gy. 1960: A gyermekkori kriminalitásról.
Magyar Pszich. Szemle, 4.
66. Makarenko, 1955: Művei. Akadémiai Kiadó - Tankönyv-
kiadó. Bp.
67. Makarenko, 1965: Neveléstudományi művei I-II. Tan-
könyvkiadó, Bp.
68. Marx-Engels-Lenin-Sztálin, 1955: A nevelésről. Tan-
könyvkiadó, Bp.
69. Marx-Engels, 1957: Művei, II. és III. köt. Kossuth,
Bp.
70. Marx, 1962: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.
Kossuth, Bp.
71. Márkus I., 1969: Sejtelmek a cigányvilágról. Élet és
Irod. dec.
72. W.Middendorf, 1956: Soziologie des Verbrechens.
Düsseldorf.
73. Mocsár G., 1967: Nálunk vidéken... Kossuth, Bp.
74. Mód A.-né, 1964: A parasztság létszáma, jövedelme és
fogyasztása. Kossuth, Bp.
75. Nagy L., 1961: A nehezen nevelhető tanulókról. Köz-
nevelés, 21.
76. Nádujfalvy J., 1949: A munkásvédelem problémái. A
magyar szociálpolitika feladatai I. köt. Pécs.
77. Nebecz J., 1948: Kővágószőlős község szociográfiai
adattára, Pécs.
78. Nemes F. - Szelényi I., 1967: A lakóhely mint köz-

ség. Akadémiai Kiadó, Bp.

79. Nevelési nehézségek az általános iskolában. OPI kiadása, 1965.
80. Ormai V., 1969: Szociálisan inadaptált gyermekek az általános iskolában. Ped. Szemle, 12.
81. Pataki F., 1963: Pedagógia és szociológia. Tanulmányok a Neveléstud. köréből.
82. Pataki F., 1966: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Bp.
83. Pataki F., 1968: Nevelésügyünk és a szociológia. Társadalmi Szemle, 11.
84. Pogány Gy. - Bán G., 1957: A magyarországi cigányság helyzetéről. Bp.
85. Pongrácz A. - Rohánszky M., 1963: A cigánykérdésről. Valóság, 3.
86. W.Reckless, 1940: Criminal Behavior. New York.
87. Sz.L. Rubinstein, 1962: Léte és tudat. Kossuth, Bp.
88. Sz.L.Rubinstein, 1964: Az általános pszichológia alapjai I-II. Akadémiai Kiadó, Bp.
89. Sz.L.Rubinstein, 1967: A pszichológia fejlődése. Tankönyvkiadó.
90. M.Seeman, 1959: On the meaning of alienation. American Sociological Review, 6.
91. A. Schaff, 1968: Marxizmus és egyén. Kossuth, Bp.
92. Dr.Szabady E., 1961: A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon. Demográfia, 4.

93. Dr.Szabó A., 1961: A fiatalok és a büntetőjog.
Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp.
94. D.Szabó, 1963: La délinquance juvénile. Étiologie et
prophylaxie. Tendances de la recherche et bib-
liographie 1945-1960. Amsterdam.
95. Dr.Szántó M. - Dr.Fukász Gy., 1964: A falu kulturá-
lis viszonyainak vizsgálatáról. Kossuth, Bp.
96. J.Szczepanski, 1968: A szociológia alapjai. Kossuth,Bp.
97. V.A. Szuhomlinszkij, 1967: Trudnije szugybi. Izda-
tyelsztvo "Znanyije", Moszkva.
98. H.Thorndike, 1943: Man and his works. Harvard Univ.
Press.
99. Th Tetzner, 1835: Geschichte der Zigeuner, Weimar.
100. Turóczy K., 1962: A cigányság társadalmi beillesz-
kedéséről. Valóság. 6.
101. Dr.Veczko J., 1965: Gyermek- és ifjúságvédelem, Tan-
könyvkiadó.
102. Vekérdi J., 1969: A cigányok. Élet és Tudomány. 31.
103. A.Vierkandt, 1898: Naturvölker und Kulturvölker.
Leipzig.
104. Dr.Várkonyi H., 1944: A gyermek és környezete. Bp.
105. Vukovich Gy., 1961: Az alkoholizmus egyes demográ-
fiai és szociális jellemzői. Demográfia, 1.
106. Weis I., 1931: A magyar falu. Magyar Szemle Társ.
Kiadása. Bp.
107. Ch. Wilhelmi, 1860: Manners and Customs of the
Australian Natives in particular of the Port
Lincoln District.

108. L.M. Zjubin, 1963: Trudnije gyetyi. Leningrád.
109. L.M. Zjubin, 1966: Kto za eto otvetye? Leningrád.
110. J.Yoors, 1968: The Gypsies.

38-16/1979-71.
.....bksz.

Dr. Ágoston György elvtársnak
tanszékvezető egyetemi tanár

Tárgy : ..... Várnagy Elemér
..... doktori szigorlata
Mell. sz. : 1 db. disszertáció

H e l y b e n

Professzor Elvtárs !

Mellékelve ..... Várnagy Elemér : A hátrányos helyzetet kialakító tényezők
..... és ezek hatása a gyermek személyiségére

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni sziveskedjék. Legyen szabad
Professzor Elvtárs szives figyelmét felhívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a birálat
elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap
utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a birálat elkészítése után sziveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának lel-
tárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1971.febr.4.

Szeged, ...

Kalcsin László

.....
d é k á n

A kiadmány hiteles :

Hurta Éva
.....
dékáni hiv. vezető *helyek*

Kapták : Dr. Ágoston György prof.
.....
Dr. Nagy József docens ..... társviráló
.....
Hurta Éva ..... tanszéki könyvtáros
.....
..... tanszéki könyvtáros